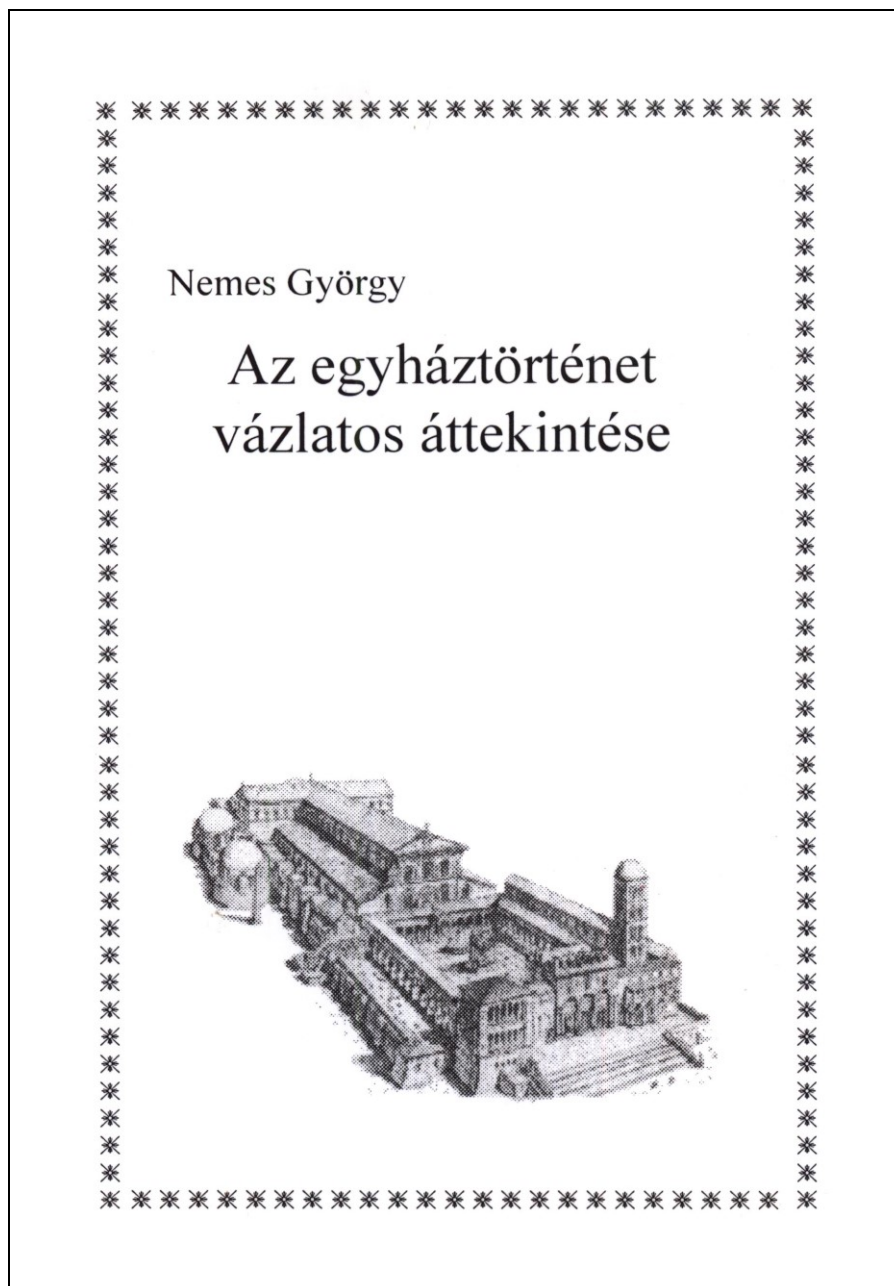

Nemes György

Az egyháztörténet vázlatos áttekintése

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Nemes György
Az egyháztörténet vázlatos áttekintése

Jegyzet az Egri Hittudományi Főiskola
Váci Levelező Tagozatának hallgatói számára

A Piarista Tartományfőnökség
320/1999. sz. engedélyével.

Munkatársak:
Mészáros Gábor, Nagy Attila, Nemes Rita

Lektorálta: Bocsa József

A Középkor című fejezet egyik része (Mohamed és az iszlám) és *A magyar egyház története* című fejezet három része (A kezdetektől az Árpád-kor végéig; A reformáció és a katolikus megújulás; Kitekintés) Mészáros Gábor munkája.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az *Egri Hittudományi Főiskola Tanárképző Szakának Váci Levelező Tagozata* által megjelentetett azonos című könyv szöveghű, elektronikus változata. Az elektronikus kiadás engedélyét a szerző, Nemes György Sch.P. adta meg. Ezt az elektronikus változatot a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár elvei szerint korlátlanul lehet lelkipásztori célokra használni. Minden más jog a szerzőé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Ajánlás	7
Előszó.....	8
Bevezetés. Az egyháztörténelem bemutatása	9
A források típusai.....	10
Az írás kialakulása	10
A történelem segédtudományai.....	11
A történettudomány könyvészete.....	11
Az egyháztörténelem tanulmányozásának jelentősége	12
Az Ókor.....	13
Bevezetés és általános jellemzés.....	13
Az ókor fogalma	13
A keresztény ókor	13
A kereszténység és a Római Birodalom	14
A kereszténység földrajzi elterjedése.....	14
A keresztényüldözések okai.....	14
A keresztényüldözések története.....	15
A vértanúk kora.....	15
A „konstantini fordulat”.....	16
Harcok a hit tisztaságáért – az eretnekségek története.....	18
Az első eretnekségek.....	18
Tévedések a Szentháromsággal kapcsolatban	19
A krisztológiai hitviták	20
A kegyelemtani tévedések	21
A szerzetesség kialakulása.....	22
A keleti szerzetesség kialakulása	22
A nyugati szerzetesség történetének kezdetei.....	22
A nyugati szerzetesség további alakulása	23
Az ókeresztény irodalom kialakulása	24
A hittudomány születése, az ókeresztény irodalom kialakulása.....	24
A hagyomány tanúi – a legjelentősebb egyházatyák	25
A Középkor.....	27
Általános jellemzés	27
Elnevezés	27
A középkor fő színterei.....	27
A középkor jellege	27
A középkor egyháztörténetének áttekintése.....	28
Egyéb jellegzetességek	28
Európa népeinek megtérítése	30
A kelta népek	30
A germán népek	30
A nyugati germánság	30
Az északi germánság.....	31
A szláv népek.....	31
A Pápai Állam kialakulása és a császárság felújítása	33

A Pápai Állam.....	33
A császárság felújítása	34
A középkori császárszeme	35
Bizánc a középkorban	36
A képrombolás története	36
A görög és a latin egyház szétválása.....	37
A Bizánci Birodalom sorsa	37
Mohamed és az iszlám	39
Mohamed élete.....	39
Az iszlám legfontosabb tanításai	40
Az iszlám elterjedése	41
A sötét századok (A pápaság a korai középkorban)	43
Az oligarchák uralma	43
A német-római császárok fellépése	43
A kor jellemzése	44
A sötétség nem volt általános	44
A pápaság története a virágzó középkorban	46
Az investitúraharc	46
Harcok a császárszeme miatt	47
A pápaság hatalma tetőpontján	48
A harc második szakasza	49
Avignon és a „Nagy szakadás” (A pápaság a késői középkorban).....	50
VIII. Bonifác (1249-1303).....	50
„Avignon” végzetes következményei	51
A nagy nyugati egyházszakadás	51
A keresztes hadjáratok	54
A keresztes háborúk okai	54
A keresztes háborúk lefolyása	55
Egyéb keresztes hadjáratok.....	56
A keresztes háborúk mérlege	57
A lovagi hadviselésről.....	58
A lovagrendek.....	58
A középkori eretnokség és az inkvizíció.....	60
A főbb eretnokségek története	60
Az inkvizíció	61
A szerzetesség a középkorban	62
A középkori szerzetesség jellemzői	62
A koldulórendek.....	63
A szellemi élet a középkorban	64
A középkori oktatási rendszer.....	64
A hittudomány a középkorban	64
A középkori művészet.....	65
Az Újkor.....	67
Bevezetés és általános jellemzés.....	67
A reformáció okai	67
A reneszánsz jellemzése	67
A reneszánsz pápák jellemzése.....	68
A reneszánsz pápák kronológiája.....	68
Luther.....	70
Luther „előélete”	70

Luther mozgalmának elindulása. Az „ <i>esemény</i> ”	70
Luther mozgalmának további alakulása.....	70
Luther tanrendszere.....	71
A birodalmi gyűlések és a vallásháború	71
A reformáció Svájcban: Zwingli és Kálvin	73
Zwingli mozgalma	73
Kálvin mozgalma	73
A reformáció elterjedése Európában.....	75
Franciaország	75
Németalföld.....	75
Anglia.....	75
Skócia és Írország	76
A skandináv országok	76
A Trentói Zsinat (1545–1563)	78
Előzmények.....	78
A zsinat szakaszai és munkamódszere.....	78
Dogmatikus döntések.....	78
Reformhatározatok.....	79
A zsinat befejezése.....	80
A katolikus megújulás kora	81
A reformpápák	81
A reform-püspökök.....	81
Új szerzetesrendek, a szerzetesség megújulása	82
Az újkori missziók	82
A barokk egyházi élet	83
A „Hosszú XIX. század”	85
A felvilágosodás.....	85
A fölvilágosult abszolutizmus.....	85
A forradalmak kora	86
A romantika és a katolikus megújulás	87
A „Kulturkampf”	88
Az I. Vatikáni Zsinat (1869-70).....	89
Előzmények.....	89
A zsinat ügyrendje és lefolyása.....	90
A zsinat határozatai.....	90
A zsinat befejezése és visszhangja.....	91
A „századvég” és a „századelő” pápái.....	92
A pápák sora	92
A modernizmus	92
Az egyháztörténet néhány fontos eseménye 1914 után (Kiegészítő anyag).....	94
A pápák sora	94
Az Egyház megújulási törekvései.....	95
A magyar egyház története	97
A kezdetektől az Árpád-kor végéig	97
A kezdetek	97
Az egyház megszervezése.....	97
Az egyházi szervezet, egyházi intézmények.....	98
A szerzetesség.....	99
Az Árpád-ház szentjei.....	100
A vegyesházi királyok kora	101

A reformáció és a katolikus megújulás	102
A reformáció	102
A katolikus megújulás. Pázmány Péter szerepe	102
A magyar katolikus egyház története 1711 és 1914 között	107
Az 1711 és 1790 közötti időszak	107
Az 1790-1914 közötti időszak	107
Kitekintés	109
A magyar egyház helyzete a két világháború között	109
A magyar egyház története 1989-ig	109
Függelék.....	116
Az egyetemes zsinatok.....	116
Az újkor pápái.....	116
A II. Vatikánum (1962-65) okmányai	117
Ajánlott irodalom.....	119
Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai	119
Egyetemes egyháztörténeti kézikönyvek	119
Az ókor története.....	119
A középkor története.....	120
Az újkor története	120
A magyar egyház története	120
A szerzetesség története	121
A szentek élete	121

Ajánlás

*Szüleimnek,
akik első teológiai tanáraink voltak.*

Előszó

E jegyzet az egyháztörténelem *legfontosabb ismereteit* tartalmazza. Az itt leírtak alapját azok az előadások alkotják, amelyeket az *Egri Hittudományi Főiskola Váci Levelező Tagozatán* tartottam az elmúlt években.

Az egyháztörténelem a *jelenlegi tanmenet* szerint két félévből áll. Az 1914 óta történtek pedig a nem kötelező, *kiegészítő anyagba* tartoznak. A jegyzet erről a korról valóban vázlatos, csak a legfontosabb eseményeket említi.

Szintén csak vázlatosan kerülnek bemutatásra azok az *ismeretek*, amelyek más *tantárgyakban* részletesen szerepelnek. Ide tartozik az 1914 óta lezajlott események jó része. A jelenkor fontos *pápai enciklikáit* megismerjük a *szociológiában*, a *biblikumban* és az *erkölcsteológiában* (az utóbbiban például a *házassággal* és az *ökumenizmussal* kapcsolatos pápai megnyilatkozásokat). A teológia fejlődése szerepel az *alapvető teológiában* és a *dogmatikában*. A megújulási törekvések, az *ökumenikus*, *liturgikus* és *biblikus* mozgalmak is más stúdiumok tárgyai elsősorban. A rendkívül jelentős *II. Vatikáni Zsinat* tanítását több más teológiai tárgyból is ismerjük.

A tanulmányok során a *jegyzet anyagát* kiegészítik az *előadások*, illetve *konzultációk*, valamint az ajánlott *olvasmányok*.

A jegyzet végén található *bibliográfia* is. De már itt meg kell említeni azokat a szerzőket, akik műveire a tanulmányi jegyzet megírásánál fokozottan támaszkodtam. Ilyenek *Török József* egyetemi tanár jegyzetei és könyvei, *Szántó Konrád* könyvei és a PPKE levelező hallgatói számára írt jegyzete. Szintén hasznosak voltak *Medvigy Mihály* gépiratos főiskolai jegyzetei és előadási vázlatai, valamint *Tuba Iván* piarista hittanár középiskolai tankönyvpótló jegyzete. A magyar egyháztörténet megírásában a legfontosabbak voltak *Hermann Egyed* kézikönyve, *Bitskey István* Pázmány Péterről írt monográfiája, valamint *Gergely Jenő* és *Balogh Margit* az újkori magyarországi egyházakról írt könyve. A szerzetesség történetének megírásában figyelembe vettem *Vereb Zsolt* rendtársam kézíratos tanulmányát.

Könyvet, de tanulmányi jegyzetet sem lehet *egyedül* megírni. E munkámban többen is *segítségemre* voltak. Elsősorban azok munkáját köszönöm, akik egy vagy több fejezet megírását elvállalták: **Mészáros Gábor** és **Nagy Attila** rendtársam áldozatkészségét. A szövegszerkesztésben oroszlánrészt vállalt **Nagy Attila**, valamint a húgom, **Nemes Rita**. A *technikai* munkákban és a *bibliográfia* összeállításában segítettek **Duka Árpád**, **Kovács Pál**, **Sass Attila**, **Mészáros István** és **Galaczi Tibor** rendtársaim. A szövegszerkesztésben segítségemre voltak még **Lobmayer Imre** és **Oroszi Sándor**. Külön köszönöm **Bocsa József** rendtársam alapos és szakszerű *lektori* munkáját.

Néhány *téma* még szükséges lett volna, de az idő sürgetett. Reméljük, hogy a következő kiadásban további *fejezetek*, némi „szöveggyűjtemény” és egy *teljesebb függelék* tovább fogja segíteni a hallgatót és az olvasót az egyháztörténelem *megismerésében* – és *megszeretésében*.

Vác, 1999. november 1.

Dr. Nemes György Sch. P.
tanár

Bevezetés. Az egyháztörténelem bemutatása

Bár Isten változatlan, tehát nincs történelme, az ó- és újszövetségi választott néphez való lehajolásával belépett az **emberiség történetébe**. Isten eme szeretetének történetét mondjuk **üdv történetnek**. Az üdv történet jelentős részével a **biblikum** foglalkozik. Az üdv történet egy része a Krisztus által alapított **Egyház működésének** a története: az **egyház történet**. Az *utolsó vacsorán* Jézus beszél a *Szentlélekről*. „*Kérni fogom az Atyát, és ő más vigasztalót ad majd nektek, az igazság Lelkét, aki mindörökké veletek marad*” (Jn 14,16). Az első vigasztaló maga Jézus, a „*más vigasztaló*” a *Szentlélek*, aki működik a *kegyelemben*, a *szentségekben* és az **Egyházban**. A tévedhetetlenség az a *karizma*, amellyel Jézus ruházta fel az Egyházat, hogy garanciát adjon, hogy „*nem vagyunk hátrányban*” azokkal szemben, akik személyesen ismerték Jézust és az apostolokat.

Az **egyház történelem** szót **három különböző értelemben** használjuk. Az egyháztörténelem, mint **folyamat** az Egyház fennállása óta a benne vagy vele kapcsolatban lefolyt **események sorozata**. Az egyháztörténet, mint **tudomány**, az **események kutatása** a források alapján. Az egyháztörténet, mint **tantárgy**, a kutatások eredményeinek **rendszerbe foglalása**, a történetíró céljainak megfelelően. A kutató céljától függ, hogy mit tart lényegesnek, vagy lényegtelennek.

Az egyháztörténelem **korszakait** a legfontosabb fordulópontok alapján állapítjuk meg. Ám azok megállapítása is függ a *történész szemléletétől*. Az első nyolc keleti egyetemes zsinatot például még az ókornál tárgyaljuk, bár néhányuk időrendileg már a középkorhoz tartozik. A reneszánsz pápákat viszont, bár időben még a középkorhoz tartoznak, az újkorban tárgyaljuk, hiszen a reformációt készítik elő.

a) A **keresztény ókor** folyamán az Egyház különválik a zsidóságtól. Kialakítja saját **istentiszteleti rendjét**, és elhatárolja magát a pogányok erkölcstelen közéleti és szórakozási viselkedésformájától. Ez utóbbinak nagy szerepe van a keresztényüldözésekben. Továbbá megküzd a **hit tisztaságáért**, végül **kereszténnyé teszi** a Római Birodalmat. A profán történetírás az ókort 476-tal, a Nyugatrómai Birodalom bukásával zárja. Az egyháztörténeti ókor nagyjából 604-ig, Nagy Szent Gergely pápa haláláig tart.

b) A **keresztény középkor** folyamán az Egyház **megtéríti** a *népvándorlás* új, barbár *népeit*, és **kultúrát** ad nekik. Átadja egyúttal az ókorból hozott *műveltség* számos elemét is. Egységes keresztény **szemléletmód** alakul ki, a jogalkotás is *keresztény szellemben* történik. Erre jó példa Szent István törvényalkotó tevékenysége. Bár sok a kollízió a világi hatalommal, a pápai *primátus* kibontakozik, a pápa valóban kormányozza az Egyházat.

c) A **polgári történetírás** az újkort a nagy földrajzi felfedezésektől számítja, a kezdőpontot pedig 1500-ban jelöli meg. Az **egyház történeti újkort** nagyjából szintén ettől a kortól, a reformáció elindulásától számítjuk (1517).

A középkorban még egységes kultúra *megoszlik*, és *önállósul*. Az Egyház ettől kezdve a vele **ellenséges áramlatok** hullámverésében tölti be hivatását. Ilyen ellenséges (vagy részben ellenséges) áramlatok: a *humanizmus*, a *hitújítás*, a *felvilágosodás*, a *liberalizmus*, a *szabadkőművesség*, a *marxizmus*, a *nácizmus*, és – korunkban – a *szekularizálódás*. Ez utóbbi olyan világot jelent, amely úgy rendezkedett be, mintha Isten nem lenne („*szekularizált*” világ). Az egyház ebben a helyzetben is az evangéliumot hirdeti, megtérésre hív, a „*só és a kovász*” szerepét tölti be.

A források típusai

Forrásnak nevezünk minden olyan fennmaradt emléket, amely hozzásegíti a kutatót a múlt megismeréséhez. A történelem forrásai („*fontes*”, régies magyar kifejezéssel „*kútfők*”) három csoportba oszthatók.

- a) **Tárgyi emlékeknek** nevezzük azokat az emlékeket, amelyek nem írott vagy szóbeli hagyományokon nyugszanak. A „*történelem előtti korból*” csak ilyenek maradtak fenn.
- b) Fontosak az **íratlan hagyományok**, amelyek közül legfontosabb maga a nyelv.
- c) Az **írott források** lehetnek vagy **elsődlegesek** (relikviák), amelyek az élet menetében keletkeztek, vagy **másodlagosak** (tradíciók), amelyek eleve az utókor tájékoztatására készültek.

Az írott források **főbb típusai**: az *ókorból* a papiruszok, pergamenek, cseréptáblák (osztrakonok), feliratos oszlopok (sztélék), valamint a történetírók művei. A **középkor** fontos forrásai a törvények, oklevelek, elbeszélő források (pl. krónikák, legendák, kolostori évkönyvek, életrajzok), levelek. Az *újkor* számos forrása közül fontosak az iratok, röplapok, jelentések, hírlapok, emlékiratok, naplók.

Az írás kialakulása

Az írás közvetlen elődei a **kezdeti ősformák: hírnökbotok** („*megbízólevél*”, üzleti szerződés), **kagylókötegek** („*wampum*” – az irokézeknél), madzagra kötött **csomókötegek** („*quipu*” – az inkáknál). Ide sorolhatjuk az ősember **barlangrajzait** is, amelyek valószínűleg kultikus célt szolgáltak. A kezdeti ősformák bonyolult gondolatokat még nem tudtak kifejezni.

1) A **valódi írás** kb. 6000 évvel ezelőtt jelent meg. Különböző **fokai** vannak.

a) **Képirás** (piktográfia): ha a jel (tulajdonképpen rajz) több hasonló dolog kifejezésére szolgál, **tárgyjelnek** nevezzük.

b) A képirás fejlettebb változata a **szójel**: itt már a jel egy bizonyos hangcsoportot jelez. Jelöli továbbá a hasonló hangzású, de eltérő jelentésű szavakat.

További lépés a **szótagjel**, amely hasonló szisztémájú, mint a mi képrejtvényeink.

c) A *jel* később már csak a **kezdőhangot** jelentette, ez volt a legnagyobb forradalom. Itt jelent meg a **betűírás**. Jelentősége abban van, hogy körülbelül húszegynéhány jel segítségével minden gondolatot ki lehet fejezni. Bizonyos nyelvekben erre utal a **betűk neve** (például a görögben az alpha, a héberben az aleph). A héber **béth** például a *házat* jelentette eredetileg, de később már csak a *kezdőbetűt*.

2) Az írás kialakulásának **színhelyei**

Mezopotámiában az asszír-babiloni írás még szótagírás volt (pl. a Codex Hammurapi), az óperzsa írás azonban már betűírás.

Az **egyiptomi írás** (*hieroglifa*) vegyesen tartalmaz szójeleket, szótagjeleket és betűket. A kezdeti, bonyolult írásnak későbbi változatai a papi (*hieratikus*) és a népi (*démotikus*) írás. Megfejtője a francia Jean Francios **Champollion**. Kiindulópontja a háromnyelvű *Rosette-i kő*.

A szép külalakú **kínai írás** mindmáig megmaradt szóírásnak.

3) Az **európai írás** kialakulása

a) A **föníciai írás** már betűírás volt, a kép még szótag-értékét is elveszítette. Huszonkét **mássalhangzót** tartalmazott, a magánhangzót nem jelölték. Ezt az állapotot őrizte meg az egyik fejlődési irány, a **héber** ábécé.

b) A föníciai írást vették át a **görögök**, hiszen a görög telepeseknek Föníciával kapcsolatuk volt. Így keletkezett a **görög ábécé**. Itt már **magánhangzókat** is találunk, a

görögben nem szereplő föníciai mássalhangzókat használták erre. A kis- és nagybetűk ismeretlenek voltak, azok a Kr. u. IX. században alakultak ki.

c) A görög írás egyik fejlődési iránya a **szláv írás**. A **morva misszió** két görög apostola, **Cirill** és **Metód** a Szentírást és a liturgiát szláv nyelvre fordította, és megalakította a görög ábécé kisbetűiből a **glagolita ábécét**. Tanítványaik térítették meg a **bolgárokat**. Ők alkották meg a görög nagybetűkből, a glagolita ábécé nyomán a **cirill írást**. Ennek a misszióknak legjelentősebb alakjai **Kliment Ohridszki** és **Naum**, akikben a bolgárok kultúrájuk megalapítóit is tisztelik. A cirill írás mai származékai a szerb, az orosz és a bolgár írás.

d) A **latin ábécé** is a görögből alakult ki, hiszen Itáliában is éltek görög telepesek (*Magna Graecia*). A betűket először kőbe vésték (*lapidáris írás*). Kezdetben ez az írás esetlen és merev volt, majd egyre arányosabb és szebb lett. Az **emlékműveken** díszítőelemként szolgált (*capitalis írás*). Mivel emlékműveken használták, monumentális írásnak is nevezzük. Csak **nagybetűket** használtak (*maiuscula*).

A papiruszon és a pergamenen is ezeket a betűket használták, de a toll vagy az ecset sajátosságai miatt a **betűformák** változtak. Ilyen írás a *capitalis quadrata* és a *rustica*. Kr. után 170 körül alakult ki az íróeszköznek jobban megfelelő *unciális* írás. A gyorsaság követelménye hozta létre a *félunciális* írást, ennek folyományaként pedig megjelent a **kisbetűs írás** (*minuscula*).

A latin betű egységesítését a **Nagy Károly** udvarában élő tudós szerzetes, **Alkuin** végezte el („*karoling minuscula*”). Ennek további lépése a **latin írás**, az *antiqua*.

e) Egy oldalági fejlődés a **gót betű**, amely egy időben túlsúlyba is került.

A történelem segédtudományai

A segédtudomány a *kutató munkát* a **saját speciális módszerével** kiegészíti.

a) A **forráskritika** azt vizsgálja, hogy a források eredetiek-e, és megbízhatók-e. Fontos módszere a források egymással való összevetése.

b) A **paleográfia** a *régi írások* olvasása, megfejtése. Ez a tudomány elsősorban a középkori írásmódot vizsgálja, de tágabb értelemben ide tartozik minden ismeretlen írás megfejtése, például az egyiptomi hieroglifáké, vagy a mükénéi „*lineáris B*” és a mezopotámiai írások megfejtése.

c) Az **oklevéltannak** (*diplomatica*) elsősorban a középkor kutatásában van szerepe. A **pecséttan** (*sphragistica*) szintén az oklevelek hitelességét bizonyítja, de a pecsétek önállóan is közölhetnek adatokat. Ide tartozik még az **éremtan** (*numizmatika*, a vert és a papírpénzek vizsgálata) és a **címertan** (*heraldika*) is.

d) A történeti kutatást segítik **egyres természettudományok** is. Ilyen például a régi emlékek *korának* meghatározása. Egy-egy kódexet nemcsak megfejteni, lefordítani kell, hanem az anyagát korban meghatározni. Ez **természettudományos** feladat. A **nyelvészet** utal a népek kapcsolatára, de az egyes népek életmódjára is. A **néprajz** körébe tartozik a tárgyi néprajz és a folklór. Ez szintén utal az életmódra is. Fontos még a **történeti földrajz**, hiszen az állapotok azóta változtak, és a **régészet**, amely a régi idők tárgyi emlékeit kutatja.

A történettudomány könyvészete

A könyvészetben eligazító műveket „*tájékoztató apparátusnak*” is szokták nevezni. Legfontosabb fajtái a *direkt apparátus*, amely magukat az *ismereteket* tartalmazza, és az *indirekt apparátus*, amely az ismeretek *lelőhelyeiről* ad tájékoztatást (pl. az elsőfokú és a másodfokú *bibliográfia*).

a) A **segédletek** elsősorban a „*visszakeresést*” („*utánavizést*”) szolgálják.

Ide tartoznak a *térképeket* és *térképvázlatokat* tartalmazó **atlaszok** és a **periodizációk**, azaz időrendi táblázatok. Ez utóbbiak lehetnek **önálló** vagy **rejtettek** (amelyek más műhöz kapcsolódnak).

A **lexikonok, enciklopédiák** az ismereteket **tárgyszavas** elrendezésben közlik. Ezek lehetnek *általánosak*, vagy kifejezetten a *történettudományra* vonatkozók. A lexikonokhoz hasonlítanak a **szótárak**, amelyek lehetnek egynyelvűek vagy kétnyelvűek. Az utóbbira jó példa a középkori latinság szótára.

A **bibliográfia** nem az ismereteket, hanem az **ismeretek forrását** (azaz a művek könyvészeti adatait) tartalmazza. Szintén lehet önálló vagy rejtett. Minden jelentős műhöz kapcsolódik valamilyen bibliográfia. Az igényesebb lexikonok szócikkeihez is kapcsolódik bibliográfia.

b) A **forráskiadások** tartalmazhatnak *egész forrásokat* vagy *szemelvényeket* akár eredeti nyelven, akár fordításban. Fontos **típusai** például a *facsimile* kiadás, a *kritikai* kiadás (amely valamennyi kéziratot figyelembe veszi, és az eltéréseket lábjegyzetben közli), a szemelvényes kiadás, a *billingvis* (kétnyelvű kiadás). Tanulmányi célokat szolgálnak a *szöveggyűjtemények*.

c) A **szakirodalom fontos típusai**.

A **szintézisek**, összefoglaló munkák, kézikönyvek: ezek az egész történelmet vagy a történelem egy nagy korszakát tartalmazzák (pl. a Katolikus Egyház története, Magyarország története, Erdély története).

A **monográfiák**, tanulmányok: résztémákat dolgoznak fel. Lehet önálló vagy folyóiratban megjelenő.

A **tankönyvek**, ismeretterjesztő művek: a fontosabb eseményeket foglalják össze, pedagógiai céllal. Az *egyetemi tankönyvek* néha a kézikönyvek szerepét is betölthetik.

A **folyóiratok** mélysége a céltól függ (pl. Századok, Történeti Szemle, História, Vigília). Az egyháztörténelem tanulmányozásában a legfontosabbak a *teológiai* és a *történeti* folyóiratok.

d) **Historiográfiának** nevezzük elsősorban a történettudomány, másodsorban a történetírás történetét.

e) Tágabb értelemben a történelem könyvészetéhez tartozik a történelmi vonatkozású és tárgyú **szépirodalom** is.

A **mű fölismerése, illetve bibliográfiai leírása** a könyvészet szempontjából fontos adatokat jelöli meg. Ezek a **szerző, cím, keletkezési és kiadási** adatok, esetleg a **sorozati keret** (a címlap alapján). Fontos a mű **műfaja** és **célja**, valamint a mű mélysége, azaz „*színvonal*” (pl. szövegkiadás esetén: válogatás, egyetemi szöveggyűjtemény, egész mű kiadása, fordítás, bilingvis kiadás, eredeti nyelven történő kiadás, jegyzetekkel ellátott kiadás, kritikai kiadás, stb.).

Az egyháztörténelem tanulmányozásának jelentősége

Az egyháztörténet megmutatja, hogy hogyan alakult ki a *mai Egyház*, hogyan jöttek létre *intézményei*. Igazán csak azt tudjuk megérteni, és egyúttal megszeretni, aminek a *kialakulását* is ismerjük. Az egyháztörténet tanulmányozása egyúttal *tágítja látókörünket*, és objektív szemléletre, *elfogulatlanságra* tanít. Megismertet a jelentősen eltérő emberekkel, viszonyokkal és szellemi áramlatokkal. Az egyháztörténet egyúttal az Egyház *isteni eredetének* nagyszámú bizonyítékát szolgálja. Rámutat, hogy az *üldözésekben* és a *legválságosabb helyzetekben* is teljesítette *krisztusi hivatását*. Cselekvési *mintákat* is nyújt, segítséget ad arra, hogy hogyan *kerüljük a rosszat és tegyük a jót*.

Az Ókor

Bevezetés és általános jellemzés

Az ókor fogalma

Az emberiség történetének **őskora**, a „*történelem előtti kor*” az, amelyből írásos emlék nem maradt fenn. Ezt a kort a **régészeti leletek** alapján tudjuk rekonstruálni. Ilyenek az emberi csontmaradványok és az ember életében jelentős eszközök maradványai.

Az **ókor** az **írás megjelenésével** kezdődik. Ez nagyjából egybeesik a városok megjelenésével, a fémművesség kialakulásával, valamint a szervezett társadalom és az állam létrejöttével. Maga az írás is a szervezett közösség létrejöttének következménye. Az államot *adminisztrálni* kell, másként nem lehet *irányítani*.

Az **ókor jelentős helyei** az **ókori kelet** (Mezopotámia, Egyiptom, Elő-Ázsia, India, Kína), a folyamvölgyi kultúrák. Jelentős az antik **Hellász** és a **Római Birodalom**. Az írás feltalálásától a Nyugatrómai Birodalom bukásáig tartó korszakot nevezi a profán *történettudomány* ókornak.

A keresztény ókor

Isten – bár változatlan – **belépett** az emberiség történetébe. A **kinyilatkoztatás** történetét a **biblikum** tárgyalja. A *kinyilatkoztatás* az utolsó apostol halálával *lezárult*. Attól kezdve az **Egyház** történetével, illetve a kinyilatkoztatást a Szentlélek segítségével magyarázó **Tanítóhivatal**, valamint a *teológiai eszmélkedést* formába öntő **teológiai** történetével foglalkozunk.

Az egyház alapítója **Jézus Krisztus**. Az Egyház alapításának időpontja az első **pünkösöd**, a Szentlélek eljövetele. Jézus *egyénségével* és az Egyház *alapításával* az *egyéb teológiai stúdiumok* foglalkoznak.

A keresztény ókor tehát az **Egyház megalakulásával** kezdődik. Az apostolok és utódaik térítő munkája nyomán a kereszténység elterjed a **hellénista-római** világban.

Az Egyház fokozatosan elkülönül a pogányok és a zsidóság **életformájától**.

A zsidósággal szemben kialakítja saját **istentiszteleti rendjét** és **szerkezeti felépítését**.

Ugyanakkor „*elhatárolja*” magát a **pogány államvallástól**, és távol marad a pogányok **erkölcstelen közéleti és szórakozási** viselkedésformájától. Ezek mind nagy szerepet játszottak a *keresztényüldözések* kialakulásában.

A kereszténység még az ókor folyamán elnyeri **szabadságát**, majd nem sokkal később **államvallássá** lesz.

Megvívja továbbá a *küzdelmet* a **hit tisztaságáért**, és a keresztény **irodalom** és **művészet** is kibontakozik.

A Római Birodalmat támadó, majd megdöntő **barbár népeket** is *téríteni* kezdi. Ez azonban már a keresztény *középkor* történetéhez tartozik.

A kereszténység és a Római Birodalom

A kereszténység földrajzi elterjedése

Az Anyaszentegyház a *harmincadik év pünkösdjén* született **Jeruzsálemben**. Az addig félénk apostolok rendkívüli jelenségek kíséretében megkezdték Jézustól kapott *küldetésük* gyakorlását. Elsőnek *háromezer zsidó* keresztelkedett meg. Testvéri *vagyonközösségben* éltek, magánházaknál megismételték az *utolsó vacsorát*, de megtartották zsidó vallásukat is.

A *főtanács* ellenszenvé **István diakónus** meggyilkolásához vezetett (*protomartyr*). Kitért az üldözés. Ebben élen járt egy fiatal, vakbuzgó írástudó, aki egyúttal görög műveltségű római állampolgár volt: *Saul*, a későbbi **Szent Pál**.

Az apostolok *szétszéledtek* és tanításukra *sok pogány* is megtért, köztük előkelő emberek. A legnagyobb eredményt a görög nyelvterületeken *Szent Pál* érte el. Antiochiában nevezték először a hívőket **keresztényeknek** (Chrisztianoj, Christianus, kresztán, keresztyén, keresztény). Ez azt jelenti: *krisztusi, krisztuspárti*.

Az *apostoli zsinat* 50-ben kimondta, hogy a **megtért pogányokra** nem kötelező Mózes törvénye. Ezzel az Egyház elvben elszakadt a zsidóságtól.

A zsidók templomát 70-ben **elpusztította** Titus. (Érdekes tárgyi emléke ennek Rómában a Titus-diadalív, amelyen szerepel a *hétágú gyertyatartó*.) Jeruzsálem helyén Hadrianus császár új várost építtetett (*Aelia*), ahová zsidó be sem léphetett. Ugyanakkor pogány templomokat emelt a Golgota és a Szent Sír helyére is. Így **Róma** lett a **kereszténység új központja**, *Szent Péter* apostol *utódainak* székhelye.

Az Egyház csodálatra méltó gyorsasággal **terjedt**. A *zsidók* körében terjesztette a prófétai jövendölések beteljesedése, a *pogányok* körében pedig az apostolok tanúságtétele, a keresztények példás élete, sőt a vértanúk hősiessége is. „*Semen est sanguis Christianorum*” (a keresztények vére a kereszténység magvetése – Tertullianus). A kereszténység központja 50-ben még *Jeruzsálem* és *Antiochia*, 100-ban már *Efezus* és *Róma*. 325-ben, a Niceai Zsinat évében pedig már *minden harmadik város* püspöki székhely volt.

A keresztényüldözések okai

Államellenesség: a keresztények ugyanis elvetették az államvallást, és nem imádták magát az államot sem.

Felségsértés: a császárt nem részesítették isteni tiszteletben.

A kereszténység **földalatti mozgalomnak** számított. Traianus császár ugyanis betiltotta a hetériákat, vagyis a *titkos* politikai klubokat. A keresztények viszont néha *katakombákban* jöttek össze, és temetkezési társulatnak álcázták magukat.

A kereszténység ártott a pogány papság **anyagi érdekeinek**.

A keresztényüldözések okai közé tartoztak a **rágalmak** is. Eszerint *gyűjtogatók, gyűlölik* az emberi nemet (mert ellene vannak a gladiatori és cirkuszi játékoknak, illetve a szemérmetlen színházi előadásoknak), még *emberevéssel és vérfertőzéssel* is vádolták őket (mert „*testvéreknek*” szólították egymást).

A keresztényüldözések története

A keresztényüldözéseknek **három fő fajtája** volt.

a) **Nero** császár *spontán vérengzése* volt az első üldözés. A pogány *Tacitus* is leírja, hogy Nero Róma *felgyújtását* a keresztényekre fogta, és a pogány csöcselék szórakoztatására látványos kivégzéseket rendezett, amelyre saját kertjét is felajánlotta.

b) Az üldözések *másik típusa*, amikor tilos volt ugyan kereszténynek lenni, de a hatóságok csak olyan esetekben jártak el, ha *feljelentés történt* (*névtelen* feljelentésekkel nem foglalkoztak). Ebben az esetben, ha valakire rábizonyult, hogy keresztény, és hitét nem volt hajlandó megtagadni, azt kivégezték. Ilyen értelemben írt **Traianus** császár Bythinia kormányzójának, ifjabb Pliniusnak 111 táján. Szabályszerű eljárást kívánt **Hadrianus** (125 táján) és **Marcus Aurelius** (177-ben). A *fel nem jelentett* keresztények tehát szabadon látogathatták az őrizetbe vett későbbi vértanúkat, ajándékot vihettek nekik. Azok viszont ilyen módon leveleket is írhattak (ezzel a lehetőséggel élt például *Antiochiai Szent Ignác*). Mivel a helytartók tudták, hogy a császárok elsősorban hittagadásokat akarnak, nem kivégzéseket (adófizető alattvalókról volt szó), így *nagyon sok keresztényt kínoztak meg*, hogy tagadja meg hitét. **Septimius Severus** (193-211) a zsidó és a keresztény hitre való *áttérést* tiltotta meg, büntetve az áttérőt és a térítőt is.

c) A *rendszeres üldözést* **Messius Decius** (249-251) rendelte el. Itt a hatóság már *nyomozott* is a keresztények után. Az adónévsor alapján berendelték a gyanúsakat, akiknek pogány áldozatot kellett bemutatniuk. Akik bemutatták, azok erről igazolást (*libellus*) kaptak. Aki vonakodott, azt hosszas kínzások után kivégezték.

Valerianus császár (257-260) főleg **pénzügyi okokból** folytatja az **üldözést**. A papságot, a bírót és a szenátorokat kényszerítette a pogány áldozatra. Megtiltotta a közösségi kultuszt, elvette a keresztény templomokat és temetőket. Ezután negyven éves *vallásbéke* következett. Közben a keresztények sokat *erősödtek*, s a következő üldözésben jobban helyt is álltak. Tevékeny *szeretetükkel* és *türelmükkel* a közvéleményt is sok helyütt megnyerték, bár a pogány értelmiség *irodalmi harcot* folytatott ellenük.

A **legnagyobb üldözés** **Diocletianus** császár (284-305) nevéhez fűződik. Ő átszervezte a birodalmat (kialakította a *tetrarchia* rendszerét), és uralkodásának nagy részében toleráns volt a keresztények iránt. 303-ban, valószínűleg alcsászáranak, *Galeriusnak* a bujtogatására azonban *hirtelen megkezdődött a keresztényüldözés*. A keresztényeket válogatott kínzások után kivégezték, a hittagadókat pedig szabadon bocsátották. Az üldözés *éveken át* tartott, és *rengeteg áldozatot* követelt. Az emberek tucatjával, sőt százával haltak kínhalált egy-egy napon, főleg Egyiptomban. Diocletianus *lemondása* (305) után az üldözés folytatódott, de a birodalom különböző részein más és más volt a helyzet. Nyugaton enyhébb volt a helyzet, az egyik keleti társascsászár, *Maximinus Daia* azonban az üldözők legkegyetlenebbike volt. Itt a hatóság már *házról házra járt* a pogány áldozatok bemutatása végett. Sokan a kegyetlen kínzások elől az öngyilkosságba menekültek.

A vértanúk kora

Az *apostolok* mind vértanúk lettek. Az egyetlen kivétel *Szent János*, akit **Domitianus** (81-96) *Patmosz* szigetére száműzött. A hagyomány szerint itt írta a Jelenések könyvét.

Az első vértanúk között volt a százhusz éves jeruzsálemi püspök, *Szent Simon*, akit Traianus idején feszítettek keresztre. Rómában pedig *Antiochiai Szent Ignác* püspököt vetették vadállatok elé. Marcus Aurelius (161-180) császár alatt halt vértanúhalált *Szent Iustinus*, a „*filozófus és mártír*”, a jeles apologéta.

Septimius Severus (193-211) idején szenvedett vértanúságot Alexandriában *Leónidász*, Órigenész apja, Karthágóban pedig *Szent Felicitász* és *Perpetua* vértanú asszonyok. A

Decius-féle üldözés áldozata *Szent Fábían* pápa. A vértanú pápák közé tartozik I. *István* (†257) és II. *Sixtus* (†258). Afrikában a leghíresebb vértanú *Szent Cypriánus*, Karthágó püspöke, 258-ban. A Diocletianus-féle üldözés legismertebb vértanúi *Szent Pongrác*, *Szent Sebestyén*, *Szent Ágnes* és *Szent Marcellinus* pápa.

A kínzások és a változatos halálnemek következtében **százezrek áldozták fel életüket** hitükért. A vértanúk számát illetően biztos adataink nincsenek. Órigenész szerint a III. század közepéig nem volt túlságosan nagy a vértanúk száma. *Decius* óta azonban a kivégzettek száma rohamosan emelkedett, *Diocletianus* alatt pedig már tömegkivégzésekre is sor került.

A **vértanúk** (*martyres*) iránti tisztelet és a róluk való megemlékezés Rómában a III. század második felében indult el, míg keleten már a II. században. A tisztelet **sokféleképp nyilvánult meg**. Nevüket bevették az ünnepi naptárba, sírjuknál istentiszteletet végeztek. Akik börtönt vagy kínzást szenvedtek, de nem haltak meg, azokat **hitvallóknak** (*confessores*) nevezték. A vértanúk korát a *történetírók* műveiből és a **vértanúaktákból** ismerjük.

A **katakombák** nem az üldözések miatt épített búvóhelyek voltak, hanem föld alatti temetkezési helyek. Az *üldözések alkalmával* tartottak ott istentiszteletet is, annak azonban a rendes helye akkor is bent a városban, a püspökök vagy a papok házaiban volt. A **vértanúk ünnepein** a sírjuknál tartották a szentmisét.

A kegyetlen üldözés hatására sokan **megtagadták hitüket**. Ezeket **elbukottaknak** (*lapsi*) nevezték. Ide tartoztak azok, akik **bemutatták** az áldozatot (*thurificati*), azok, akik nem mutatták ugyan be, de például vesztegetéssel **megszerezték** az áldozat bemutatását igazoló iratot, a **libellust** (*libellatici*). Szintén hittagadóknak számítottak, akik **beszolgáltatták** a szent könyveket vagy a szent edényeket (*traditores*). Nem tekintették viszont hittagadóknak azokat, akik **elmenekültek** az üldözés elől, és ezzel a remete életforma kialakulásához hozzájárultak.

A hittagadókkal az üldözés elmúltával elég *ridegen* bántak. Hosszú **vezeklés** után egyszer, esetleg a halálos ágyon oldozták fel őket. A fölloldozás kérdésében *Szent István* római pápa (†257) és *Szent Ciprián* karthágói érsek (†258) a mérsékelt álláspontot képviselte. Ennek sajnálatos következménye, hogy a túlzó szigorúak *szakadár* egyházakat hoztak létre. A harmadik században ilyen volt például a *montanistáké* és a *novatiánusoké*, a negyedik században pedig Karthágó környékén a *donatistáké*.

A „konstantini fordulat”

A birodalom átszervezését már **Aurelianus** császár (270-275) megkezdte. Ő vette fallal körül Rómát, ezek a máig látható „*aurelianus*” városfalak.

Diocletianus a „*hagyományos módon*”, azaz **polgárháborúk** után jutott trónra. Azt a rendszert, amit a birodalom átszervezésével létrehozott, a történettudomány „*dominátusnak*” nevezi. Az uralkodás megkönnyítésére, de a trónviszályok megelőzésére is megalkotta a „*tetrarchia*” rendszerét, amely szerint a birodalomban két „*augusztusz*” és két „*cézár*” uralkodik. Keleten a birodalom székhelye, ahol Diocletianus „*Iovius*” uralkodott, *Nikomédia* volt, Galeriusé pedig *Sirmium*. A nyugati császár (Maximianus „*Herculus*”) székhelye *Mediolanum*, a cézáré (Constantius Chlorus) pedig *Treviri* (Trier). A **főcsászárok** lemondása biztosította volna azt, hogy az utódlás polgárháború nélkül történjék.

A tetrarchia rendszere azonban „*nem vált be*”, mert bár Diocletianus és Constantius Chlorus lemondott ugyan, de a családi ház mellőzötteinek sértődése miatt **újabb polgárháborúk** következtek. Nyugat augusztuszának, Constantius Chlorusnak a halála után a galliai légiók fiát, **Constantinust** kiáltották ki császárnak. Neki azonban a hatalomért még meg *kellett küzdenie* Maxentiussal, aki trónkövetelő volt. Az ütközet a Rómától északra lévő, máig álló **Milvius-hídnál** zajlott le. Mivel római légiók álltak szemben egymással, Constantinus azt a jelet tetette katonái pajzsára, amelyet előzőleg – a hagyomány szerint –

álmában látott, a *Krisztus-monogramot*. A döntő ütközet 312. október 28-án volt, ahol Constantinus **győzelmet aratott**.

Keleten **Licinius** legyőzte Maximinus Daiát, és a két győztes **Mediolanumban** (Milánóban) 313. februárjában **értekezletet** tartott. Itt a birodalom minden vallásának szabadságot adtak.

A **mediolanumi edictum** tehát a keresztényeknek teljes vallás- és kultuszszabadságot biztosított, sőt megparancsolta az elkobzott egyházi javak visszaadását, illetve megtérítését. A kereszténység hivatalosan *elismert* és *jogot* birtokló vallás lett, sőt nem sokkal később már **államvallás**.

Harcok a hit tisztaságáért – az eretnekségek története

A kinyilatkoztatás igazságait az Egyház ősidők óta **bölcséleti fogalmakkal** világítja meg, hogy jobban meg lehessen érteni az egyes **hittitkok** tulajdonképpeni **tartalmát**. Ez a *teológia tudománya*. (Theosz = Isten, logosz = szó, beszéd, tágabb értelemben tudomány). A fogalmi tisztázást a *hittudósok* végzik, a végső szót azonban az *Egyházi Tanítóhivatal* mondja ki – a Szentlélek vezetésével, és éppen ezért a tévedhetetlenség igényével. (A pápa tévedhetetlenségének, az „*infallibilitas*”-nak mibenlétét dogmatikus formában az I. Vatikánum mondta ki. Ugyancsak az a zsinat foglalkozott a kinyilatkoztatással, illetve a hit és az ész viszonyával.)

A magyarázatra irányuló törekvés azonban (először) sokszor **tévedésekre** vezetett. A tévedéseket nevezzük **eretnekségeknek** (*haeresisz, haeresis*). Az, aki eretnekséget tanít, csak akkor válik bűnössé, ha az Egyház helyes tanításának megfogalmazása után is makacsul kitart nézete mellett. Megjegyezzük, hogy az ilyen nem hisz igazán. A tanítvány odaadása nincs meg benne. Ez burkoltan, de esetleg nyíltan is a *kevélység* bűne, hiszen a saját, *elgondolását. ötletét* fontosabbnak tartja, mint az Egyház által megfogalmazott *pontos tanítást*.

Az első eretnekségek

Az **első eretnekségek** a keresztény és a zsidó vallás elemeinek **összeolvadásából** keletkeztek. Szintén veszélyes volt a pogány **gnosztikus** szinkrétista tanítás, amelynek lényege a **dualizmus**, azaz, hogy a *jó és a gonosz két külön világ*. A jó a szellem, a gonosz pedig az anyag. Ez a pogány gondolat sajnos hatást gyakorolt a korai kereszténységre. A legfőbb tévedések azonban a **Szentháromsággal** és **Krisztus istenemberségével** kapcsolatban keletkeztek. Még az ókor folyamán keletkeztek **kegyelemtani** tévedések is.

a) A zsidó és a keresztény vallás **összekeverése** volt az „*ebioniták*” („*szegények*”) szektája. Ők Jézus isteni mivoltát tagadták, legfeljebb messiási voltát ismerték el.

b) A **dualista eretnekségek** közé tartozik a **gnoszticizmus**. Eszerint a létnek két ellentétes princípiuma van, a **jó** és a **gonosz**, a *fény* és a *sötétség*. Isten az abszolút szellem. A legfőbb rossz az anyag. Az eredeti bűn nem más, mint a szellem összevegyülése az anyaggal. A megváltás pedig a fény kiszabadítása az anyagvilágból, amely a gyakorlatban vagy igen szigorú aszkézisben, vagy pedig az anyagi testet tönkretévő kicsapongás által valósul meg. A gnosztikus tanokat fejlesztette tovább a nagy pogány világvallás alapítója, a perzsa **Mani** (216-277). Vallása, a **manicheizmus** szerint a világnak két alapelve van, a jó és a gonosz, s mindkettőnek külön királya is van. Nemcsak legfőbb jó van, hanem legfőbb személyes rossz is. A fény atyja, hogy a sötétség hatalmába került embereket kiszabadítsa, Buddha, Zaratustra, Jézus, majd Mani személyében prófétákat küldött a világba. A Jézus által megígért Szentlélek Manira szállt le, hogy az egész világnak a minden gonosztól megszabadító tudást, a gnóoszt elhozza. Mani magát a „*próféták pecsétjének*” nevezte. Az ő tanítása szerint a megváltást csak a „*tudás*” megszerzésével, illetve a házasságtól, a húsételtől, egyáltalán az anyagvilágtól való tartózkodás által lehet elnyerni.

c) Szintén a *dualista* eretnekek sorába tartozott **Márkión**, aki 139 táján érkezett Rómába, hogy ott eszméit hirdesse. Amikor kiközösítették, saját egyházat alapított, amely erőskezü vezetésének következtében gyorsan terjedt. *Elvetette az ószövetséget*. Szerinte Jahve *gonosz isten*. Követői, a zsidók üldözték az újszövetség istenét, Krisztust, de mivel ő csak látszattestet öltött magára, megölni is csak látszólag sikerülhetett. A **kemény dualizmus testgyűlöleten** alapuló erkölcsi szigorúsága sok *fanatikus* követőt szerzett neki. Nemcsak az

őszövetséget vetette el, hanem az *újszövetségi könyvek* közül is csak Lukács evangéliumát és Szent Pál apostol leveleit fogadta el sugalmazottnak.

d) A korai eretnokségek közé tartozott még a **montanizmus**. Alapítója egy **Montanosz** nevű volt pogány pap, aki megkeresztelkedése után eksztatikus, túlfűtött lelkiállapotban prófétaként lépett föl, és azt kezdte hirdetni, hogy Krisztusnak a Paraklétoszra vonatkozó ígérete *öbenne teljesedett be*. Ő nyitja meg a Szentlélek korszakát az Egyházban. Két követője, **Priszka** és **Maximilla** pedig azt állította, hogy eksztázisban rendkívüli kinyilatkoztatást kaptak, mely szerint közel a világ vége, és megkezdődik Krisztus ezeréves országa. Mivel e tanítás szerint Krisztus *visszajövedele a küszöbön áll*, erre mindenkinek, aki vele uralkodni akar, igen szigorú böjtökkel, a fajfenntartás ösztönének megtagadásával és a vértanúságra való feltétlen készséggel kell készülni. A *készület* nem tűr semmiféle lazaságot, ezért tilos a második házasság, és az üldözésben elbukottak visszavétele.

Tévedések a Szentháromsággal kapcsolatban

A Szentháromsággal kapcsolatos vitáknak az volt a **kiindulópontja**, hogy Isten **egy**, egyetlen, és ugyanakkor **három isteni személy** is. Hogyan lehet a Fiú istenségének hitét összeegyeztetni azzal, hogy csak egy Isten van. Milyen az Atya és a Fiú, illetve a Szentlélek viszonya?

a) A **szubordinacionizmus** első képviselője **Theodotosz** (190 körül). Ő fenntartja az Atya és a Fiú közötti különbséget, de hogy megőrizze Isten egyetlenségét, a Fiút *alárendeli* az Atyának. Innen az eretnokség neve is.

b) A **modalizmus** legjelentősebb képviselője **Szabelliosz** (218 körül). Ő azt tanítja, hogy Isten egy, de *három szerepben* jelenik meg. Hol Atyának mutatkozik, hol Fiúnak, hol pedig Szentléleknek, amint egy színész is játszhat három szerepben. Szerintük az Atya lett emberré. Így **patripassziánusoknak** is nevezték őket. Az Egyház elítélte ezt a tanítást. Krisztus *isteni*, de az Atyától *különböző* személy.

c) Az ókor egyik legjelentősebb eretnoksége az **arianizmus**. A Líbiából származó, majd Alexandriában működő preszbiter, **Ariusz** azt kezdte hirdetni, hogy a *Fiú nem isteni személy, csak a legkiválóbb szellemi lény*, akit az Atya a *világ teremtése előtt* teremtett. Ez a teremtmény emberi testet vett magára, és benne az Atya lelke a legnagyobb intenzitással működik. Ariusz ügyes propagandával terjesztette tévtanait. Ilyenek voltak a prédikációk, levelek, énekek. „*Csattanós*” jelszavakat is használt: Jézus szerinte „*volt úgy, hogy még nem volt*”. Nézetei gyorsan terjedtek, heves vitákat váltottak ki, és megosztották a keleti kereszténységet. Nagy Konstantin, hogy a kereszténység egységét helyreállítsa, összehívta az első egyetemes zsinatot.

Mivel az új főváros, Konsztantinopolisz építkezései még folytak, a **zsinatot** az akkori fővárosba, **Niceába** hívta össze. Ezen körülbelül 318 püspök vett részt, amelyen Szilveszter pápa megbízottja, **Hosius** püspök elnökölt. A zsinat **elítélte** a tévedéséhez makacsul ragaszkodó Ariuszt, és **hitvallást szövegezett meg**, amely kimondja, hogy a Fiú egylényegű („*homousziosz*”) az Atyával. Téves a későbbi fél-ariánus kifejezés, a hasonló lényegű („*homoiusziosz*”) is. Csak véletlen az „*i*” betű különbség. (Vö. Nem mindegy, hogy valaki *igaz ember*, vagy *gazember*, pedig ott is csak az az „*i*” különbség van.) A zsinati határozattal azonban sajnos a *kedélyek nem nyugodtak meg*. Több alkalommal a *császárok* – éppen az egység vélt érdekében – *pártolták az arianizmust*. Alexandria püspökét, **Szent Athanázioszt** például többször száműzetésbe küldték, mert keményen kitartott a niceai dogma mellett. Az arianizmus végleg **Nagy Theodóziusz** uralma alatt szűnt meg. Nyugaton a niceai dogma legnagyobb védője **Szent Ambrus**, Milánó püspöke volt.

d) Az arianizmus továbbélése a **makedonianizmus** volt. **Makedoniosz** konstantinápolyi püspök a niceai hitvallást elfogadta, de a *Szentlélekről* azt tanította, hogy kisebb az Atyánál és

a Fiúnál, azok szolgája és teremtmény. Ezt a tanítást az **I. Konstantinápolyi Zsinat** (381) ítélte el, és a niceai hitvallást (*Symbolum Nicaenum*) kiegészítette. Ez a **nicea-konstantinápolyi hitvallás**.

A Szentháromsággal kapcsolatos fogalmi meghatározásokban nagy szerepet játszott a három kappadokiai egyházatyá, **Nagy Szent Vazul** (*Bazileiosz, Bazil*), **Nazianzoszi Szent Gergely** és **Nüsszai Szent Gergely**. Nyugaton ezt a tanítást **Szent Ágoston** fogalmazta meg „*De Trinitate*” (A Szentháromságról) című művében.

A krisztológiai hitviták

A **krisztológiai hitviták**nak az a lényege, hogy Jézus *egyetlen személyében* hogyan kapcsolódhatott össze az *isteni és az emberi természet*. Másképp fogalmazva: milyen kapcsolatban volt a Logosz az Atyával egylényegű Fiú, a Szűz Máriától született, meghalt és feltámadt názáreti Jézussal.

a) A **dokéták** azt tanították, hogy Krisztus embersége csak **látszólagos** (*dokein = látszani*). Ennek alapja a már említett dualista szemlélet. Ez ellen a tévtan ellen már az apostoli kereszténység is küzd. Szent János megfogalmazza, hogy „*az Ige testté lett*” (Jn 1,14). Az egyházatyák pedig felhívják a figyelmet arra, hogy Krisztus **testben való eljövetele** biztosít arról, hogy a mi testünk is feltámad.

b) Az **apollinarizmus** Krisztus emberségét csonkítja meg. Szerinte Jézusban az emberi lelket az Ige pótolta. Ezt a téves tanítást az **I. Konstantinápolyi Zsinat** (381) ítélte el. Tanítása szerint Krisztus *teljes ember* volt. Van tehát emberi lelke, hiszen az embert emberré a lélek teszi. Ellenkező esetben a Logosz nem embert, hanem hullát vett volna magára.

c) A racionalista *szírek* Krisztus istenségének és emberségének a kapcsolatát akarták érthetővé tenni. **Nesztoriosz** (428-ban lett a főváros főpásztora) konstantinápolyi püspök azt tanította, hogy Krisztus *két személy*, Mária fia és az örök Atya fia, akik *csak a szeretetben* forrtak össze. Így Mária sem istenanya, csak *Krisztus anyja*. Ez ellen a tévtan ellen elsősorban Alexandria püspöke, **Szent Cirill** (Kürillosz) küzdött. Hatására Róma elítélte Nesztórioszt, II. Theodóziosz császár pedig egyetemes zsinatot hívott össze Efezusba (431). Ez a zsinat – viták után – a **nesztorianizmust** elítélte, *szerzőjét számkivetésbe* küldte, az addig meghurcolt *Cirillt* pedig *méltóságába* visszahelyezte.

A zsinat dogmaként mondta ki, hogy Krisztus **egyetlen személy**, a *személy és a természet* fogalmát azonban még nem határolta el. Szintén *dogmaként* mondta ki, hogy *Szűz Mária* nem csak „*Krisztus anyja*”, hanem istenszülő, **istenanya**, görög szakkifejezéssel **theotokosz**.

d) A krisztológiai viták azonban nem zárultak le. Az alexandriai iskola ugyanis az említett, elítélt tétellel éppen **ellentétes tévedésbe** esett. Szerintük Krisztus *embersége elenyészett* a végtelen istenségében, és így benne már csak **egy természet** van (*monosz phüszisz*). Ez az eretnokség a **monofizitizmus**. Fő képviselője a konstantinápolyi **Eutükhész**, szerzetes apát. A helyes tanítást vele szemben a pátriárka, **Flavianosz** vallotta. II. **Theodosziosz császár** 449-ben Efezusba zsinatot hivatott össze, ahol Eutükhésznek adtak igazat, Flavianoszt pedig számkivetésbe küldték. A zsinatot – ahol fizikai atrocitások is voltak – a pápa „*rabló-zsinatnak*” nevezte (*latrocinium*), és természetesen elvetette a határozatait.

A császár halála után utóda, **Markiánosz** a pápával egyetértésben, 451-ben új zsinatot hívott össze **Khalkedónba**, amely a mai Isztambul ázsiai részén van. Itt felolvasták **Nagy Szent Leó** pápa levelét, amelyben dogmaként kimondja, hogy Krisztusban *egy személy van két természetben*. Ezt hallva a zsinati atyák felállva kiáltották: „*Ez az atyák hite, így hiszünk mi mindnyájan. Péter szólt Leó szája által.*” Krisztus nem volna igazi ember, ha *emberi természete* nem volna épségben. Az elítélés azonban nem szüntette meg az eretnokséget. A

monofiziták jó része az elítélés ürügyén **elszakadt** Bizánctól. Ma is létezik monofizita egyház Egyiptomban (koptok, abesszínek).

e) **I. Iustinianus** (527-565) a legnagyobb kelet-római császár, akinek legalább részben sikerült *visszaállítania a birodalom egységét*. A *vallási egységet* is szeretne volna megteremteni. Ennek érdekében 553-ban egyetemes zsinatot hívott össze. Ez volt a **II. Konstantinápolyi Zsinat**. Ez császári parancsra elítélt három nesztoriánus hírében lévő egyházi író. Mivel ezt az iratot három fejezetbe foglalták, az esemény a „**három fejezet vitája**” (*tria capitula*) néven vonult be a történelembe. A monofizitákat azonban ezzel a gesztussal sem sikerült megnyerni. A császárt az a gondolat vezette, hogy a nesztoriánizmus szöges ellentétben van a monofizitizmussal. Ezért járt így el a császár, de kísérlete eredménytelen maradt.

f) A monofizita párharcok *utóélete* volt a **monotheléta** eretnokség. E tanítás szerint Krisztusban csak **egy akarat** van (*monon theléma*). Ezt az eretnokséget a 680 novemberétől 681 szeptemberéig üléselő **III. Konstantinápolyi Zsinat** ítélte el. (A zsinatot a császári palota kupolatermében, a „*trulloszban*” tartották, innen az elnevezés: „*trulloszi zsinat*”). A zsinat dogmaként kimondta, hogy Krisztusban **két akarat** van, az isteni és az emberi akarat. A két akaratot **ugyanaz a személy** birtokolja.

A kegyelemtani tévedések

Pelagius (eredeti nevén Morgan) ír szerzetes 300 táján Rómába jött, ahol aszkétikus életével nagy tekintélyt vívott ki magának. Részben a laza erkölcsöket látva (akik tudniillik emberi gyengeségeikre hivatkoztak) fogalmazta meg tanítását, miszerint Ádám bűne **csak rossz példa**, de nem öröklődik. A **kegyelem** és a **megváltás** hasznos, de nem szükséges, a **magunk erejéből** üdvözülünk. Az új eretnokséget kisarkított és provokatív formában egy **Celestius** nevű ügyvéd kezdte terjesztetni Észak-Afrikában.

A pelagianusokat több részleges zsinat is elítélte, de főképp **Szent Ágoston** vitatkozott velük, mint a kegyelem nagy tanítója („*doctor gratiae*”). Tanítása szerint a kegyelem **megelőzi** érdemeinket és oka minden jónak. Ezért a kegyelemért szüntelenül imádkoznunk kell. Szent Ágoston pápai döntést is kieszközölt a pelagianusok ellen. Innét maradt a szállóige: „*Roma lucuta, causa finita*” (Róma szól, az ügy be van fejezve).

A pelagianus viták **továbbélése** a Marseille környékén élő szerzetesek tanítása volt. Szerintük Isten mindenkit üdvözíteni akar, ezért az elégséges kegyelmet mindenki megkapja. *Tévesen* azonban még azt is tanították, hogy a hit kezdete az *ember műve* is lehet, a természetes akarat is megteheti az első lépéseket az Isten felé. Ezt az eretnokséget nevezték később **szemipelagianizmusnak**.

A szerzetesség kialakulása

A keleti szerzetesség kialakulása

A vallásos emberek között mindig voltak olyanok, akik csak Istennek szolgálva akartak élni, ezért a **világtól elvonulva** csak neki szentelték magukat. A szerzetesi élet alapvonásai megtalálhatók *majdnem minden vallásban*. A keresztény szerzetesség középpontja Krisztus, és célja, hogy a Krisztus által ajánlott **három evangéliumi tanács**, a *szegénység*, a *tisztaság* és az *engedelmesség* megtartása által az ember egyre hasonlóbba váljék Krisztushoz.

A szerzetes intézmény **kifejlődésének** több állomása volt.

a) Az **aszkéták** a házaseletről lemondva otthonukban éltek *imádságos* és *önmegtagadó* életet. Az evangéliumi tanácsokat nők is követték: a fátyolt viselő **szüzek** és a jámbor **özvegyek**.

b) A **remete életforma** is a szerzetesség közvetlen előkészítője. A remetek (*anachoréták*, a *magánykedvelők*) a nagy keresztényüldözések idején lakatlan helyekre menekültek, és ott folytattak aszkéta életet. Különösen Szíria és Egyiptom pusztáin remeteskedtek.

Legjelentősebb közülük **Remete Szent Pál**.

c) A következő állomást a **társas remeteség** („*laura*”) jelentette. A kezdő remetek a tapasztalt kunyhói köré építették a magukét, hogy **lelki vezetést** kaphassanak. A legnagyobb hatású **Remete Szent Antal** volt, aki egész fiatalon lemondott örökségéről, egyre messzebb költözött a sivatagba. Körülötte egész **remetetelep** keletkezett. 365 körül halt meg, körülbelül száz éves korában.

d) A **cenobita rendszert** („*koinosz biosz*” azt jelenti, hogy közös élet) **Szent Pachomius** alapította, aki rövid katonaelete után néhány évig *remeteként* élt, majd Felső-Egyiptomban, Thebais közelében a hozzácsatlakozó férfiakból *közösséget* szervezett. Itt a közös élet **általa szerkesztett szabályzat** szerint folyt. Ez igen szigorú szabály volt, és egyensúlyt próbált teremteni a közösségi- és a remeteéletmód között. Ezek tehát valósággal „*Isten kaszárnái*” voltak. A sok száz szerzetes napirendje kürtjelekhez igazodott. Közös volt a konyha. Egyenruhát viseltek, fogadalmat tettek, elöljáróik voltak. Kemény fegyelem uralkodott, még büntetések is voltak.

e) A **családiás szerzetesség** elgondolója **Nagy Szent Bazileosz** (*Vazul, Bazil*) volt. Ma is az ő szabályai szerint élnek a keleti szerzetesek, a baziliták. – A **keleti szerzetesség** gyakran tévedt **szélsőségekbe**. Szennyben, koplalásban, álmatlanságban éltek. Gyakran befalaztatták magukat, vagy oszlop tetején, a szabad ég alatt éltek (*stiliták*). Legjelesebb követőjük, *Szent Simeon* éveket töltött egy oszlop tetején. Sokan az otthontalanságot választották, és szüntelenül *kóboroltak*, ami használt a hit terjedésének, de nem a szerzetesi *fegyelemnek*.

A nyugati szerzetesség történetének kezdetei

Hispaniában, Galliában és Írországbán bontakozott ki először a szerzetesi élet. Galliában a szerzetesi élet **Tours-i Szent Mártonnak** a nevéhez fűződik. A *pannóniai* születésű szerzetes püspökké választása után is szívesen tartózkodott Tours-ban, hogy folytassa remeteéletét.

Mind a galliai, mind az egész nyugati szerzetesség fejlődésére nagy hatással volt **Johannes Cassianus**. A *szkíta* származású szerzetes, mielőtt nyugatra került volna, híres remetek tanítványa volt Palesztínában. Innen Egyiptomba, majd Konstantinápolyba ment, ahol *Aranyszájú Szent János* (†407) diakónussá szentelte. A szent pátriárkának, aki rettenthetetlen bátorsággal ostromozta a császári udvar erkölcsi fogyatkozásait, 404-ben

végképp száműzetésbe kellett mennie. Cassianus Rómába távozott, ahol pappá szentelték. 415 körül Massilia (Marseilles) közelében keleti mintára kolostort létesített.

Írorszáiban **Szent Patrik** honosította meg a monasztikus életmódot, mégpedig olyan sikeresen, hogy halála után 461-ben Írország nemcsak kereszténnyé, hanem kifejezetten szerzetesi országgá alakult. A püspökök is a *szerzetes apátok joghatósága* alatt állottak.

A nyugati szerzetesség további alakulása

A szerzetesi élet általános nyugati felvirágzásában a sok kiváló egyéniség közül különösen kettő játszott nagy szerepet, Nursiai Szent Benedek és ifjabb Szent Kolumbán.

a) **Szent Benedek** 480 körül született Nursiában, a mai Norciában, Perugia mellett. Tanulmányait Rómában végezte, majd **Subiaco** mellett egy barlangban húzta meg magát. Három éven át szigorú vezeklő életet folytatott, majd kolostortelepeket alkotott. A Capua közelében lévő **Monte Cassinóra** vonult, és ott alapította meg rendje **anyakolostorát**. Itt írta meg **reguláját**. Ez a monostori élet alapszabályzata. A nyugati szerzetességre döntő hatást gyakorolt. A szabályzat **fontos célként** tűzi ki a szerzetesek elé a következőket: az *imádságot és a munkát* („*Ora et labora!*”). A Szent Benedek által vázolt életforma lényege a **helyben maradás** („*stabilitas loci*”) és az **erkölsi átalakulás** („*conversio morum*”). Ezek a teljes **engedelmesség** által valósíthatók meg. Az *apát* teljes hatalommal kormányozza a monostort. Hatalmát azonban nem gyakorolhatja kénye-kedvére. Fontosabb döntésekben ki kell kérnie testvérei véleményét. Különös figyelmességet ajánl a gyengék, betegek, öregek iránt. Nagy figyelemmel van a *vendégek* irányában is, akik soha nem hiányozhatnak a monostorból. Szent Benedek szabályzatát a csodálatos *harmónia* jellemzi.

A *regula* tehát nem jámbor tanácsok gyűjteménye, hanem igazi törvénykönyv, amit a római *jogászi szellem* és a *bensőséges hit* összeolvadása jellemez.

b) **Ifjabb Szent Kolumbán** (543-615) az írországi Bangor kolostorból 590 táján társaival *Galliába* érkezett, hogy ott *Isten országának terjesztésén* fáradozzék. Több kolostort alapított. Amikor az egyházi és világi hatóságok hibáit kezdte ostromozni, az ország elhagyására kényszerült. Először az alemannok körében tevékenykedett, majd a longobárdok országában alapította *Bubbio* nevű világhírű monostorát. Itt halt meg 615-ben. Jóllehet sokfelé hirdette az evangéliumot és számos monostort létesített, az általa készített regulát – elsősorban annak *szigorúsága* miatt – csak rövid időre vették át szerzetesei. „*Szent Benedek az átlagember teljesítőképességét vette figyelembe, míg Szent Kolumbán követelményeiben alig ismert határt.*” (Török József). A Szent Kolumbán által alapított közösségek *utóbb Szent Benedek reguláját* fogadták el.

Az ókeresztény irodalom kialakulása

Egyházatyáknak nevezzük hitünk legkiválóbb tanúit az első hét évszázadban. Virágkoruk a negyedik században volt. Szent életű remekírók, többnyire püspökök. A legkiválóbbakat közülük **egyházdoktor** névvel tisztelte meg az utókor. Egyházdoktornak nevezünk sok **későbbi szent hittudóst** is. Ilyenek például Aquinói Szent Tamás, Liguori Szent Alfonz, sőt VI. Pál pápa óta nők is. Az első kettő Sienai Szent Katalin és Avilai Szent Teréz.

Azokat az **írókat**, akikkel szemben *életüket* vagy *tanításukat* illetően **kifogások** merülnek föl, **egyházi íróknak** nevezzük. Ezek közé tartozik Órigenész is, akinek élete bár szent volt, tanításában azonban helyenként tévedések is voltak.

Az **ókeresztény irodalommal** önálló teológiai tudományág is foglalkozik. Ezt **patrológiának** nevezzük.

A hittudomány születése, az ókeresztény irodalom kialakulása

1) Az első századforduló íróit **apostoli atyáknak** nevezzük, hiszen még személyesen ismerték valamelyik apostolt, vagy azok tanítványait. – Tőlük több írás maradt ránk.

Leveleiket felolvasták a liturgiában, hasonlóan az apostolok leveleihez. Így maradt ránk **I. Szent Kelemen** pápa levele a viszálykodó korinthusiakhoz (96-ból) és **Antiochiai Szent Ignác** vértanú püspöknek hét levele, amelyet útban Róma felé, a vértanúságra készülve írt (107-ben). A vértanúságot úgy nyerte el, hogy a pogány csöcselék szórakoztatására vadállatok elé vetették. Szintén jelentős az úgynevezett „*Barnabás-levél*”, amely a második század elején készült, és az ószövetség és újszövetség viszonyáról szól.

2) Szintén az apostoli atyák korában keletkeznek **jelképes látomások** („*apokalipszisek*”), Szent János „*Jelenéseinek*” nyomán. Ezek közül legjelentősebb **Hermász** „*A Pásztor*” című műve 140-150 tájáról. Írnak továbbá **szabálygyűjteményeket** is. Ezek az egyházi jog első emlékei. Ilyen például „*A tizenkét apostol tanítása*” (*Didakhé*).

3) A második században az **apologéták**, vagyis a hitvédők működtek. Képzett emberek voltak, filozófusok vagy ügyvédek. **Védőbeszédeket** írtak a kereszténység érdekében, vagy párbeszédese **vitairatokat** (dialógusokat). A legnagyobb közülük **Szent Justinus**, a „*filozófus és mártír*”. Kutató görög elméje a kereszténységben nyert megnyugvást. Érte vállalta a **vértanúságot** is (160 táján). Ránk maradt védőiratában első ízben írja le a **római misét**, ahogyan a **második század közepén** végezték.

4) A harmadik század a **katekétikai iskolák** kora. Itt elsősorban a **hitjelölteket** oktatták, de fontos céljuk volt a **magasabb fokú tudás** továbbadása is. A két legjelentősebb katekétikai iskola Alexandriában és Antiochiában volt.

a) Az **alexandriai iskolát** Démetriosz püspök megbízásából **Órigenész** alapította 217 körül. Ő a „*csodagyerekből lett acélemler*”, aki hitéért később a vértanúságot is vállalta volna, de kiállta a kínzásokat (†254). – A keresztény iskolákban a **filozófia** az előkészítő tanulmányok közé tartozott. Minden részlettanulmány a **Szentírás** „*jobb megértését*” szolgálta. A tanulmányok csúcspontját a **teológia** jelentette, amelyet Órigenész „*minden tudás forrásának*” nevezett. Órigenész írta a kereszténység **első nagy teológiai összefoglalását** „*Peri arkhón*” („*De principiiis*”, Az alapvető tanokról) címmel. A nagy mű azonban sajnos nem mentes tévedésektől, például a Fiúnak az Atyával való kapcsolatában az egytlényegűség mellett szubordinációs „*logosz-tant*” is tanított. **Leghíresebb műve** a Szentírás **szövegkiadása**, a „*Hexapla*”. Ebben hat párhuzamos oszlopban egymás mellett található az Ószövetség héber szövege eredeti betűkkel, majd a héber szöveg görög betűkkel átírva, és négy görög fordítás. Ebből sajnos csak töredékek maradtak fenn. A

„*Septuagintában*” (az Ószövetség rabbik által készített görög fordítása) különféle jelekkel látta el azokat a helyeket, amelyek eltérnek az eredetitől. – Origenész foglalkozott az **etikával** is, különös figyelmet szentelve a platóni *sarkalatos erényeknek* (okosság, igazságosság, mértékletesség és lelki erősség), és ötödikként ide kapcsolta a *vallásosság* erényét.

Az alexandriai iskola jellemző vonásai közé tartozott a Szentírás *allegorikus*, azaz átvitt értelemben történő magyarázata, valamint a teológiában a *spekulatív módszer* alkalmazása, elsősorban Krisztus istenségének és emberségének magyarázatában. Az utóbbi irányzat legjelesebb képviselője **Alexandriai Szent Cirill** püspök (†444).

b) Az **antiochiai iskola** alapítója a vértanú **Lukiánosz** (†312) volt. Ennek az iskolának a jellemző vonásai: a Szentírás történeti és szó szerinti értelmezése, a tapasztalati tényekhez való erős ragaszkodás, valamint a *racionalista*, az emberi észnek minél nagyobb szerepet biztosító beállítottság.

5) A **latin nyelvű keresztény irodalom** 180-ban kezdődik Észak-Afrikában vértanú-aktákkal. – Legjelentősebb hitvédők a harmadik században élnek. **Minutius Felix** legjelentősebb műve az „*Octavianus*” című párbeszédés vita. **Tertullianus** *védőirataiban* egyaránt küzd a *pogányság* és az *eretnekségek* ellen. Végül azonban *maga is eretnekké vált* (montanistává), mert a katolikus Egyházat nem találta elég szigorúnak a visszaeső bűnösök irányában. – Észak Afrikában már 180-ra elkészült az **Újszövetség első latin fordítása**, az „*Itala*”. Rómában azonban még 360 táján is görögül miséztek.

A hagyomány tanúi – a legjelentősebb egyházatyák

A nagy keleti egyházatyák

1) **Szent Athanásziosz** kelet katolikusainak nagy vezére az arianizmus ellen. Ezért ő lett az eretnekek támadásainak a célpontja. A császárral ötször küldették száműzetésbe, életére törtek, de még megérte az Egyház győzelmét (†373). Pásztorlevelein és vitairatain kívül megírta Remete Szent Antal életét.

2) A **kappadókiai egyházatyák** többek közt a szentháromságtannal kapcsolatos fogalmi tisztázásokban vettek részt.

a) A legjelentősebb közülük **Nagy Szent Vazul** (görögösen *Bazileiosz*, 330–379), aki 370-ben lett püspök Caesareában. Rettenthetetlen főpap és nagy szónok, de egyúttal bölcs szervező. Mint metropolita, számos **új püspökséget** alapított, és azt megbízható embereivel töltötte be, hogy a zsinatokon az ariánus püspökök számát ellensúlyozza. Ő volt, aki véglegesen tisztázott több **trinitológiai fogalmat**, és így sikerült megadnia a Szentháromság dogmájának végleges megfogalmazását: egy természet és három személy. – Nagy Szent Vazul egyúttal a **keleti szerzetesség** megalapítója.

b) Nagy Szent Vazul barátja volt **Nazianzosi Szent Gergely** (330-390), aki hosszú tanulmányok után rhétor lett. Apja szinte erőszakkal szentelte pappá, majd Vazul a kicsiny **Szaszima püspökévé** szentelte, amelyet azonban sohasem foglalt el. **Szerzetes** lett, majd Nagy Theodóziusz hívására elvállalta **Konstantinápoly egyházi kormányzását** (379). Ellenfelei 381-ben az egyetemes zsinaton megtámadták, hogy a kánonok ellenére elcserélte egyházmegyéjét. Erre **lemondott**, és némi további kormányzati tevékenység után családi birtokára vonult vissza, és csak az **aszkezisnek** és az **irodalomnak** élt. Nagyszerű szónok és **teológus** volt. A pogány szellemű klasszikusok ellensúlyozására próbálkozott a **katolikus szépirodalom** megteremtésével. Ő volt, aki a három isteni személy egymás közti különbözőségét a „*születetlenség*”, a „*születés*” és a „*származás*” kifejezésekkel jelölte meg.

c) **Nüsszai Szent Gergely** (335-395) Vazul testvére volt. Bátyja 371-ben püspökké szentelte. **Fontos szerepet** töltött be a 381-es **zsinaton**, amely az „*ortodoxia oszlopának*”

nevezte. Nagy hittudós és misztikus. Szintén a **trinitológiai fogalmak** tisztázásával szerzett érdemeket.

3) A leghíresebb görög egyházatyja **Aranyszájú Szent János** (*Joannes Khrüszosztomosz*, 344-407) volt. Szülővárosában, Antiochiában mint presbyter működött, és **szentbeszédei** révén csakhamar **világhírűvé** lett. Arkádiosz császár 397-ben **Konstantinápoly püspökévé** tette. Itt is rendkívül eredményes munkát végzett. Amikor azonban a **császári udvar bűneit** is szenvedélyesen ostromozni kezdte, ismételen **számkivetésbe** küldték. Ott is halt meg. **Írásos hagyatéka** a legterjedelmesebb az összes keleti egyházatyá között. Szentírás-magyarázó beszédei főleg Szent Pál leveleinek magyarázatával foglalkoznak. Jelentős a papságról írt műve is.

A nagy nyugati egyházatyák

1) **Szent Ambrus** (*Ambrosius*, †397) római helytartóból lett a nép közfelkiáltására **Milánó püspöke**. Nyolc nap alatt megkeresztelték és felszentelték.

Nyugaton ő vezette az **ariánusok elleni** küzdelmet. Mint a niceai hit odaadó és tudós harcosa, egyúttal kiváló szónok és lelkipásztor, Milánót visszahódította az ariánusoktól. Neki köszönhető, hogy az eretnokség az illyriai tartományokban visszaszorult. Nagyszabású **egyházkormányzati** tevékenysége mellett **irodalmi munkásságot** is folytatott. Mint író, **gyakorlati moralista**. Ilyen műve például a papok gyakorlati kötelességeiről szóló „*De officiis*”. Írt **himnuszokat** is.

2) **Szent Ágoston** (*Aurelius Agustinus*), a keresztény ókor legnagyobb teológusa, 354-ben a numidiai *Tagasteban* született. Tanulmányainak elvégzése után 384-ben *Milánóban* szónoklat-tanszéket kapott. **Bűnös ifjúkor** után bölcséleti tanulmányai, édesanyjának, a pun származású Szent Mónikának az imádságai és Szent Ambrus prédikációi **elvezették a kereszténységhez**. Vívódásai közepette hangot hallott: „*Tolle, lege!*” (Vedd és olvasd!). A Szentírást veszi kézbe, a benne olvasott szavak szíven találják, és 387-ben **felveszi a keresztség** szentségét. 388-ban visszatér szülőföldjére, ahová azonban édesanyja már nem követheti, mert útban hazafelé a Róma melletti Ostiában meghal. Ágoston 396-ban **Hippó püspöke** lesz, és itt hal meg 430 augusztus 28-án, miközben a várost a vandálok ostromolják.

Rengeteg műve között van egy **önéletrajzi** írás imádság formájában: „*Confessiones*” (Vallomások), van **történetfilozófiai** műve: „*De civitate Dei*” (Az Isten városa). Igen mély értelműen írt a **Szentháromságról** is (De Trinitate). **Irodalmi harcot** folytatott a kegyelemtagadó **pelagianusok ellen**, és harcolt a szakadár egyházzá alakult, a társadalom békéjét is veszélyeztető észak-afrikai **donatistákkal**.

3) A nyugati világ legnagyobb biblikusza **Szent Jeromos** (*Hieronymus*, 347-420). Életének nagy részét keleten, főleg a Szentföldön, Betlehemben töltötte. Jeromos nyugtalan szellemű, ellenfeleit és kortársai hibáit **keményen ostromozó**, szigorú aszkéta életet élő **hittudós** volt. Legjelentősebb alkotása a héber és görög eredetiből készült **latin nyelvű szentírásfordítása**, a „*Vulgata*”. (Maga a „*vulgata*” szó azt jelenti, hogy elterjedt. Sokáig ez volt a római egyház hivatalos szövege.) Jelentősek még egyéb **fordításai**, **szentíráscommentárjai**, **történelmi**, **dogmatikus-polémikus** jellegű művei.

4) **Nagy Szent Gergely pápa** (*Gregorius*, 590-604) bencés szerzetesből lesz Szent Péter utódja. Kiváló **szónok** és nagy **szentírásmagyarázó**, számos **homília** szerzője. **Zenetudós** is, róla kapta nevét a gregorián ének. Jeles **egyházpolitikus**, az angolok, a nyugati gótok és a longobárdok **megettérítője**. A **szociális igazságosság** nagy hirdetője. Tőle származik a híres mondás: „*a gazdagok feleslege a szegények jogos tulajdona*”. Jelentős szerepe van az **erkölcssteológia** kialakításában is. Jónéhány, ma már alapfogalomnak számító gondolat tőle származik. Az „*utolsó rómainak*” vallotta magát.

A Középkor

Általános jellemzés

Elnevezés

Középkornak a Nyugatrómai Birodalom bukásától a nagy földrajzi felfedezésekig tartó korszakot nevezzük. Természetesen más „*határok*” is húzhatók (pl. 614, Nagy Szent Gergely pápa halála, ill. 1517, Luther fellépése). Ennek az ezer évnek azonban **karakterisztikus szerepe** van a történelemben.

A „középkor” („*medium aevum*”, „*media aetas*”) elnevezést először a **reneszánsz** korban használták, mégpedig **pejoratív** értelemben. A reneszánsz ugyanis a „*ragyogó ókor*” és annak „*újjászületése*” közötti időt „*átmenetinek*” és barbárnak tartotta. Szintén negatívnak értékelte ezt a korszakot a **reformáció**, mert benne a **kereszténység megromlását** látta. A **felvilágosodás** viszont éppen a **keresztény jelleg** miatt ítélte el, és a negatív megítélést egy jelzővel is fokozta: „*sötét*” középkor.

A negatív megítélésekkel ellentétben a **romantika** túlzott **lelkesedést** mutatott a középkor iránt.

A **mai** – helyes – **megítélés** nem tagadja le a negatívumokat, de hangsúlyozza, hogy **jelentős korszak** volt – az egész **mai európai civilizáció** ezen épül.

A középkor fő szinterei

A középkornak **három fő szintere** van.

a) **Bizánc** egyenes folytatása az ókornak, a még ezer évig fennálló Keletrómai Birodalom folytatása. Kultúrája **görög nyelvű**. A bizánci kultúrával szoros kapcsolatban van a **kelet-európai fejlődés**. A szláv népek nagy része például a kereszténységet keleti formájában veszi fel.

b) A középkori kultúrkör további része az **arab világ**. Az **iszlám** az arabiai félszigetről indul el, és meghódítja egész Észak-Afrikát, sőt hosszú időre az ibériai félszigetet is. Ennek a kultúrának a **nyelve az arab**.

c) A középkor harmadik fontos szintere a **latin nyelvű nyugat-európai kultúrkör**.

A középkor jellege

Az ókori római kultúra **tengeri jellegű** volt. Jelszavá vált, hogy „*navigare necesse est, vivere non*”, hajózni kötelező, élni nem feltétlenül. Ezzel szemben a **középkori kultúra szárazföldi jellegű** volt, a gazdaság legjelentősebb területe a **mezőgazdaság**, a tulajdon legfőbb formája pedig a **föld**.

A **feudalizmus kialakulásakor** nagyon sok negatív jelenség volt: a külső támadások, a belső viszályok és a műveltség hanyatlása („*sötét századok*”). Mégis **pozitív korszakról** beszélhetünk, hiszen a **fejlődésnek nagyobb lehetősége** adódott. Ez pedig a neves történész megfogalmazása szerint a „*mezőgazdasági siker*” (F. Braudel). A termelésben jelentős szerepe volt a **talajpihentetésnek**, amelyet olyan fontosnak tartottak, hogy inséges esztendőben sem tekintettek el tőle. (Ezek: a **legelőváltó**, a **kétnyomásos**, a **háromnyomásos** művelés, illetve a kora újkorban Németalföldön a **vetésforgó**). Fontos fogalmak: **ager** (bevetett föld), **saltus** (ugar), **silva** (erdő).

A **profán történetírás** a középkort **három korszakra** osztja.

A **korai feudalizmusban** alakulnak ki a feudális viszonyok. Itt még az ipari termelés is a birtokokon folyik (vö. karoling kapitulárek).

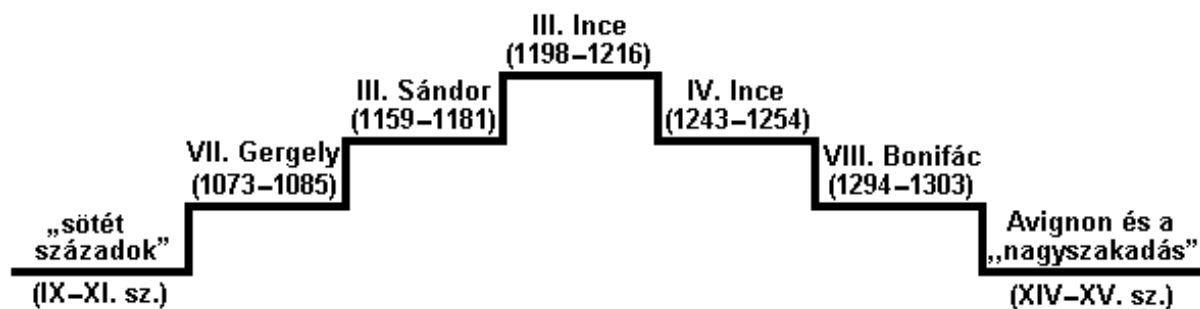
Az **érett feudalizmus** (a „*nagyközépkor*”) a feudális termelési mód virágkora. Itt már megjelennek a **városok** és a **céhes ipar**, önálló osztályként pedig a **polgárság**. Önálló tevékenység lesz a **kereskedelem** és az ezt szolgáló **hajózás**. A Földközi tengeri hajózást nevezi a történettudomány *levantei* néven, az északit pedig a *Hanza* városok szövetségének.

A **hanyatló feudalizmusban** már a kapitalista termelési viszonyok kezdetei jelennek meg.

A középkor egyháztörténetének áttekintése

a) A középkor egyháztörténetének fontos **szereplői** részben **régi szereplők új szerepben**, részben pedig teljesen **új szereplők**. Régi szereplők új szerepben: a **pápaság**, mint politikai hatalom (a Pápai Állam kialakulása), a **római császárság**, mint keresztény méltóság, és **Bizánc**, mint Róma ellenfele. Új szereplők a **népvándorlás népei**, akik felveszik a keresztény hitet, és feudális államokat alakítanak, valamint az **arabok** és a **törökök**, vallásuk az **iszlám**.

b) A **történet főága** nagyrészt a virágzó és hanyatló középkorra esik. A folyamat politikai, szellemi és erkölcsi mélypontra kezdődik. A felemelkedés kezdetét egy nagy pápa-egyéniség, **VII. Gergely** eszméi jelzik. Programját nagy pápa-utódai győzelemre viszik, és a XIII. század a **középkor csúcspontja** lesz. A középkor legnagyobb pápa-egyénisége **III. Ince**. Utána **homlasi folyamat** kezdődik, s ezt már **VIII. Bonifác** erős egyénisége sem tudja feltartóztatni. A történet újabb **mélypontra** ér véget.

c) A középkor jellegzetes **mozgalmai** a **keresztes hadjáratok**, a **szertzesi élet** új, korszerű formái, a középkor jellegzetes **eretnekségei**, és az ellenük szervezett **inkvizíció**.

d) A **tudomány** és a **művészet** is jelentős volt a középkorban.

A tudomány központjai az **egyetemek** (universitas) voltak. A **szellemi élet** és a **lelked** nagy irányzatai a **skolasztika** és a **misztika**. A középkor jelentős művészeti irányzatai a **romanika** és a **gótika**.

Egyéb jellegzetességek

Jelentős volt a középkorban a **technika fejlődése** is. Ezt segítette elő például a **céhrendszer**, amely a jó minőségű áruk termelését és az ismeretek átadását biztosította. Vázlatosan megemlítjük a technika **legfontosabb vívmányait**. A **vízikerék** lehetővé tette a gabonaörlés és bizonyos ipari munkák gyorsítását. Fejlődött a **vasipar** és a **haditechnika**. Egy középkori lovag páncélruhája például nemcsak hadiipari, hanem technikai remekmű is volt. Később, a **tűzfegyverek** feltalálása után viszont a lovagi fegyverzet vált feleslegessé, illetve elavulttá.

A **lábító** (pedál) alkalmazása szintén jelentős volt a rokka, a fazekaskorong, a szövőszék és az esztergpad használatánál.

A **hajózást** segítette a **kormánylapát** és az **iránytű** feltalálása.

Fontos lépéskő volt azt **óra** megalkotása.

A **szellemi életet** segítette a **papírgyártás** kialakulása (XII. század), és még inkább a **szedésnyomás** (*Johann Gutenberg*) feltalálása. Az 1500-ig megjelent könyveket **ősnyomtatványoknak** (*incunabulum*) nevezzük. Az ősnyomtatványok külleme kezdetben azonos volt a kódexekével. A díszes kezdőbetűket (*iniciálé*) sokáig kézzel rajzolták be a nyomtatott könyvbe.

A középkor fontos jellegzetessége a **városfejlődés**. A városok jelentős kereskedelmi útvonalak, folyóátkelőhelyek kereszteződésénél jöttek létre. Ide költözik az **ipar** is. Így jön létre a **középkori város**. A város (*civitas, castrum, burgus*) lakója a **polgár** (*burgensis, borghese, bourgeois*). A városlakók célja a **felszabadulás a feudális függés alól**.

Az **elért jogok**: *önkormányzat, vásártartás, fegyveres erő*. A várost **városfal** veszi körül, amely egyúttal jogi határ is. A városok **felépítése** jellegzetes, egyúttal **szimbolikus jellegű**. Fontos a **főtér** a piaccal, a **vásárcsarnok**, a **városháza** (általában toronnyal – „*várostorony*”) és a **katedrális**, amely a polgárság gazdagságát is jelképezi. Szép, kőből épült, sokszor emeletes házak övezik a szűk sikátorokat, a higiénia azonban hiányzik. Ennek következményei a *járványok*.

Európa népeinek megtérítése

A kelta népek

Európa **kelta népei** még a germán hódítás előtt, a római korban keresztényé lettek. Az első püspökségek még az üldözés idején, a konstantini kor előtt létrejöttek.

A **gallok** nagy apostola **Szent Márton** volt a IV. században. A pannóniai Sabariában született. Szülei akarata ellenére lett hitjelölt, és mint katona került Galliába. Itt lett klerikussá, és mint *Tours* városának püspöke halt meg (400 táján). Ő az első szent, akinek halála napját ünnepelték, noha nem volt vértanú.

Az **írek** apostola **Szent Patrik** (385-461) püspök. Írországban a kereszténységgel együtt a szerzeteséletet is meggyökereztetette. Ő változtatta a „*zöld szigetet*” a „*szentek szigetévé*”. Sajátos szerzetesi hierarchia jött létre. A püspökök is alá voltak vetve az apátoknak.

A **skótok** megtérítője az írországi **Szent Kolumba** (563 körül).

Britannia kelta *óslakói* jóval az angolszász hódítás *előtt* felvették a keresztény hitet.

A germán népek

A germán népvándorlás nyomán először **barbár királyságok** jöttek létre. Minden barbár állam felnéz a megbuktatott rendszerre. Felhasználja **intézményeit** és műveltségét. A **feudális államok** kialakulása már a második lépés volt.

A keleti germánok

A germánság *első hulláma* a kereszténységet – az akkor éppen ariánus Bizánc hatására – *ariánus* formában vette fel.

1) A **vandálok** végigpusztítva Európát Észak-Afrikában alapítottak királyságot, rettegésben tartva a katolikus lakosságot. Uralmukat Iustinianus számolta föl (533).

2) A **gótok** a Balti tengertől húzódtak a Fekete tenger tájékára. A Kelet-Római Birodalomban ariánusokká lettek. *Wulfila* püspökük lefordította a Szentírást. Ez az első *gót nyelvemlék*.

a) A gótok egyik része, a **nyugati gótok** (visigotes), Európát végigpusztítva a Pireneusi félszigetre húzódtak, s ott alapított királyságot. Központjuk *Sevilla*. Sokáig ragaszkodtak az arianizmushoz, és üldözték a katolikus óslakosságot. A VIII. század elején katolikussá lettek, összeolvadtak az óslakossággal. Így a mai spanyol nép alapját képezték. Uralmukat a 711-es *arab betörés* semmisítette meg.

b) A **keleti gótok** (ostrogotes) birodalmát Itáliában **Nagy Theoderik** király hozta létre *Ravenna* központtal. Halála után a birodalmat Iustinianus császár döntötte meg (555).

c) A **longobárdok** királysága Észak-Itáliában állt fenn. Központjuk *Pavia*. Ariánus hitből katolikussá térésük **Nagy Szent Gergely** pápa (†604) érdeme. Szintén nagy érdemei vannak **Theodolinda** királynőnek, aki egymás után két királynak volt a felesége, és ő kapta ajándékba Nagy Szent Gergely pápától a lombard vaskoronát. – A longobárdok uralmát Nagy Károly semmisítette meg (774).

3) A **burgundok** Galliában telepedtek le. Előbb ariánusok, majd katolikusok lettek, önállóságukat azonban elvesztették. Beleolvadtak a Frank Birodalomba.

A nyugati germánság

1) A **frankok** Galliában telepedtek le. A Meroving dinasztiából származó **Klodvig** (481-511) királyuk hatására tértek meg 496-ban. A megtérés részben a király feleségének,

Klotildnak, részben a reimsi püspöknek, **Szent Remigiusnak** a hatására történt. Így megindulhatott a gallo-román őslakosságnak és a frankoknak összeolvadása, és egységes néppé alakulása.

2) Britanniában a vad **angolszász** törzseket ellenségesen fogadta a keresztény *őslakosság*, így nem is tértek meg. *Nagy Szent Gergely* pápa utasítására **Szent Ágoston apát** vezetésével egy egész bencés apátság szállt partra Kentben. **Ethelbert** király, akinek a felesége, **Berta** már keresztény volt, 597 pünkösdjén keresztelkedett meg. Szent Ágoston lett *Canterbury* első érseke.

A *brit* és az *angolszász* egyházszervezet több mint száz évig *külön működött*, s csak a VIII. század elején egyesültek. Az őslakó britek és az angolszászok *összeolvadásából* jött létre az *angol* nép.

3) A **német törzseket** egy angol szerzetes, **Szent Bonifác** térítette meg. A pápától kapott megbízatás alapján megszervezte a német püspökségeket, s kolostorokat alapított (VIII. sz.). Térített a vad **frízek** között is, s az ő kezükből szenvedte el a *vértanúhalált* (754). – A legvadabb germán törzset, az Észak-Németországban élő **szászokat** **Nagy Károly** fegyverrel törte meg. Ennek hatására felvették a kereszténységet, és kialakult az egyházi szervezet (782).

Az északi germánság

1) A **skandináv népek** egy része *elhagyta hazáját* és kirajzott Európába (*normannok* = északi emberek). Először rabolva, pusztítva *fenyegették* Európát (vikingek, varégok), majd több helyen *letelepedve* összeolvadtak a lakossággal (pl. Normandiában, Angliában, Szicíliában, az oroszok között). Benépesítették Izlandot és a skót szigeteket.

2) Az **otthon maradt** skandinávok első nagy térítője **Szent Anszgár** (†865) hamburgi érsek volt. Az eredmények itt nagyon lassan bontakoztak ki.

Skandinávia igazi apostolai a *királyok* lettek, akik azonban a kisebbségbe szorult pogányok ellenállása miatt valamennyien *vértanúságot* szenvedtek.

a) A **dánok** megtérése **Szent Kanut** (†1035) nevéhez fűződik. Első érsekségük **Lundban** alakult meg 1104-ben. Ez a mai Svédország területén van.

b) A **norvégok** térítő királya **Szent Olaf** (*Olaf Haraldson*, †1030). Első érsekségük **Nidarosban**, a mai Trondheimben volt.

c) A **svédek** térítő királya **Szent Erik** volt (†1160). A finnek megtérését templomok építésével és svédek betelepítésével segítette. Érsekségük színhelye az ősi pogány főszentély helyén, **Uppsalában** van 1164 óta.

A szláv népek

A **szlávok** őshazája a Kárpátoktól északra terült el, a Dnyeper és az Odera között. Innét szivárogtak szét, és jelentek meg a Kárpát-medencében és a Balkánon.

1) A **horvátokat** *latin* papok térítették meg 680 táján, így a nyugati kultúrába kapcsolták be őket.

2) A **szerbeket** viszont a *bizánci* császárok vették rá a keresztény vallás elfogadására: **Hérakleitosz** császár (610-641), majd a pogányságba való visszaesésük után újra: **I. Bazileiosz** (867-886).

3) A **csehek** a frank birodalom hűbéresei lévén a *német papok* révén kapcsolódtak bele a latin kereszténységbe. A pogány szokások csak lassan enyhültek meg. **Szent Vencel** uralkodó herceget saját testvéröccse gyilkoltatta meg 929-ben, hogy a trónra jusson. A regensburgi püspök nagylelkűsége folytán *Prága* 973-ban *püspöki székhely* lehetett. Az első püspök (**Thietmar**) még német volt, de utódja már a cseh főnemesi származású **Szent Adalbert** lett.

4) A **lengyelek** hercege először frank hűbéres volt. Itt is német papok térítettek, majd csehek is. Különösen szép eredményeket ért el **Szent Adalbert** prágai püspök. A kereszténység felvétele a Piast dinasztiából származó *Mieszko* nevéhez fűződik (966). Fia, *Vitéz Boleszláv* kivívta a függetlenséget. 1025-ben királlyá koronáztatta magát. A lengyel egyház központja **Gniezno** lett.

5) A **morvák** nagyterjedésű birodalma Brünntől a Balaton déli részéig terjedt. Több fejedelem is parancsolt benne. A térítést német papok kezdték. Nyitrán **Pribina** fejedelem uralkodott, aki ott templomot épített. A Morva-folyó völgyében uralkodó **Rasztiszláv** lerázta a frank-német hűbéri igát, és birtokába vette a nyitrai fejedelemséget is. Ezért Bizánctól kért térítőket. A bizánci császár a Thesszalanikiból származó görög testvérpárt, **Cirillt** és **Metódot** küldte a szláv misszióba. Ők lefordították szláv nyelvre a Bibliát és a liturgiát. Megszerkesztették a görög alphabetumból a *glagolita* abc-t. Metód 885-ben, a morvaországi *Velehrádon* halt meg.

6) A **bolgárok** eredetileg *török* nép, amely azonban egészen *elszlávosodott* a balkáni népek új hazájában. A bolgárok *térítője* – társaival együtt – **Ochridai Szent Kelemen** volt. Ő és társai (*Száva, Górazd, Naum, Angelarij*) Cirill és Metód tanítványai voltak, de a német papok a morva misszióból kiutasították őket. Kelemen – akiben a bolgárok *kultúrájuk megalapozóját* is tisztelik – a bizánci liturgiát fordította le szláv nyelvre. Ő a *glagolita* betűrendszerből alkotta meg az új, *cirill írást*. Ennek származékai a mai *orosz, szerb* és *bolgár* írás. A megtérés **I. Mihály** fejedelem idejében történt (865).

Az államalapítás után **Kardam** kán (777-802) hozta létre az **egységes államot**. Uóдай **Krum** (803-814) és **Omurtag** (816-831) voltak. A főváros ekkor *Pliszka* volt. A kereszténység felvétele után a **virágkor Simeon** cár (893-927) idejére esik. Óriási **hódítások** történnek *Bizánc* kárára. A főváros ekkor *Preszláv*. Utóbb viszont *Bizánc* *hódít* a bolgárok kárára. A még meg nem hódított területet „nyugati bolgár államnak” nevezzük. Ennek fővárosa *Ochrida*, legjelentősebb uralkodója **Sámuel** cár (972-1018). A **bukás** után *bizánci uralom* következett (1018-1185). A felszabadulás utáni „*második birodalom*” fővárosa **Veliko Tarnovo**. Utána pedig a bolgár történelem leghosszabb és legsötétebb korszaka következik, a **török iga** (1396-1878). Az utána következő korszak fővárosai (napjainkig): *Vidin, Plovdiv, Szófia*.

7) Az **oroszok** állama két központ, **Novgorod** és **Kijev** körül alakult meg, részben a kalandozó és letelepülő *normannok* (varégok) vezetésével. A novgorodi **Rurik** öccse, **Oleg** elfoglalta Kijevet és az egyesített terület fővárosává tette. Az **oroszok** megtérítője **Apostoli Vladimír** (980-1015) fejedelem. Felveszi a keresztiséget, népét bevezeti a bizánci műveltségbe, és szilárd állami szervezetet hoz létre. Feleségül veszi a bizánci császár nővérét, *Annát*. Államát központjáról **Kijevi Rusz** néven nevezzük.

A Pápai Állam kialakulása és a császárság felújítása

A Pápai Állam

A középkortól a **római püspök** nemcsak az egyház legfőbb *pásztor*a, hanem egyúttal egy közép-itáliai állam *uralkodója*. A pápaságnak ez a világi hatalma a **Pápai Állam**, amely több fokozatban alakult ki. Területe *Közép-Itáliában* van, és ez a terület a középkor során állandóan változott. A Pápai Államnak nagy szerepe lesz a középkor, sőt még a kora-újkor történetében is. Ennek a *kialakulásnak* a legfőbb pontjait tekintjük át.

1) „*Patrimonium Petri*” (Szent Péter öröksége)

Nagy Konstantin adománya óta a pápa Itália legnagyobb földbirtokosává vált, **földesúri jogokat** gyakorolt, még Szicíliában és Észak-Afrikában is. Erkölcsi tekintélye szociális tevékenysége nyomán egyre nőtt, de ezzel még nem lett államfő. Az akkoriban elterjedt mondás szerint „*Patrimonium Petri – Patrimonium pauperum*” (Szent Péter öröksége – a szegények öröksége).

2) „*Ducatus Romanus*” (Római Fejedelemség)

A római császár Bizáncból tehetetlen volt az Itáliát előzőnlő barbár népek támadásaival szemben, csakúgy, mint helytartója, a ravennai exarcha. Ehhez járult, hogy Izauri Leó császár emelte az adókat, és képromboló rendeletét Itáliában is végre akarta hajtani. A bizánci hivatalnokok romlottsága és az adóterhek növekedése fokozta az itáliai lakosok kiábrándulását a keleti császárok uralmából.

A pápa viszont több ízben is megvédte Rómát az új rablónépek zsákmányolása idején. **Nagy Szent Leó** (440-461) rávette Attilát, hogy tartózkodjék Róma elfoglalásától, majd Genzerich vandál királyt, hogy kímélje a lakosság életét és a szent helyeket.

Nagy Szent Gergely pápa (596-604) a keleti „*egyetemes pátriárka*” hivalkodásával szemben felvette a „*servus servorum Dei*” címet. Az egyre növekvő birtokokon fejlett gazdálkodást vezetett be, melynek jövedelméből nemcsak az egyházkormányzat kiadásait és Róma védelmét tudta fedezni, hanem bőven jutott a szegények gondozására is. Ez is növelte a pápaság *erkölcsi tekintélyét*.

A VIII. század elejétől Rómának és környékének a népe a pápát tekintette *politikai fejének*. A pápák viszont elkezdtek pénzt veretni számukra, elsőként *III. Gergely* (731-741) és *Zakariás* (741-742). Rómát és környékét „*Ducatus Romanus*” néven nevezték.

3) „*Donatio Pippini*” (Pipin adománya)

A pápaság a longobárdok terjeszkedő politikája miatt a keresztény frank királyság királyai helyett ténylegesen uralkodó **majordomusaitól**, *Martell Károlytól* és *Kis Pippintől* (Pépin le Bref) kért segítséget. Az utóbbi pápai szentesítéssel szeretett volna a frank trónra jutni (az elerőtlenedett Meroving dinasztia helyett) és pápai helyesléssel királlyá koronáztatta magát (751).

II. István pápa (752-757) szintén a *longobárd veszély* hatására Kis Pippinhez utazott, és megismételte a királyi felkenést (Saint-Denis apátság, 754).

Kis Pippin **felszabadító sereget** vezetett Itáliába, és a meghódolt területeket a **pápanak adományozta**: a *Ducatus Romanust*, a ravennai *exarchátust*, és még öt várost az Adria mentén. Ez az úgynevezett *Pentapolis* (olaszul Marche): Ancona, Pesaro, Fano, Rimini, Senigaglia.

Az adománylevelet és a városok kulcsait Szent Péter sírjára tették. Így keletkezett **756-ban a Pápai Állam**. Ennek **területe** tehát Közép-Itáliában volt, és az idők során többször változott. 1870-ben az *olasz egységmozgalom*, a „*risorgimento*” nyomán *szűnt meg*, majd 1929-ben szimbolikus területen *visszaállították* („*Citta del Vaticano*”).

4) **Nagy Károly** frank király megismételte atyja adományát, a pápa viszont **800 karácsonyán** a Szent Péter bazilikában római **császárrá koronázta**. Ez a *császárság felújítását* jelentette.

A pápa lelki, azaz **egyházfői hatalma** a Szentírásan alapul (vö. Mt 16,18, Jn 21,15-17). Ennek gyakorlati *kibontakozása* szintén erre a korra esik. Már *Nagy Szent Leó* (440-461) megfogalmazta, hogy a világi **kormányzati hatalom** (*principátus*) mellett **lelki principátusra** is szükség van a birodalomban. A pápa fellebbezéseket fogadott el az érsekek ítéletei ellen, az érsekektől hűségesküt kívánt, és összehívta a nyugati egyház zsinatait. A pápai központi *teljhatalom* első nagy képviselője *Nagy Szent Miklós* pápa (I. Miklós, 858-867). A pápa azonban általában a környékbeli püspökökkel, később a kardinálisokkal egyetértésben, *kollegiálisan gyakorolta* a főhatalmat. – A pápai *főhatalmat* (*primátust*) dogmatikus pontossággal az I. Vatikánum (1870) határozta meg.

A császárság felújítása

A római Gallia területén letelepedett frankokat a kereszténységet felvevő *Klodvig* egyesítette. Megteremtette a közigazgatást, törvényeket hozott. *Klodvig* egyik elődjének (*Merovechnek*) nevéből származó *Meroving dinasztia* azonban elerőtlenedik. A trónviszályok és pártharcok jóvoltából **véres, sötét korszak** következik (vö. Brunhilda, Fredegonda).

A *tényleges hatalmat* nem a király, hanem az **udvarnagy** (*maior domus*, majordomus) *birtokolja*. A legjelentősebb udvarnagyok: Heristali Pipin, Martell Károly és Kis Pipin. A majordomusok szerepe főképp abban mutatkozott, hogy **ők védtek meg a birodalmat** a betörő *araboktól*, akik addigra már egész Hispániát elfoglalták. **Martell Károly 732-ben Poitiers-nél** szétzúzta az arab támadókat, és ezzel megmentette Európát az arab inváziótól.

Martell Károly utóda, Kis Pipin – mint láttuk, pápai jóváhagyással –, kolostorba záratta az utolsó, tehetetlen Meroving királyt, III. Childerichet. Aztán királlyá kenette magát. Így a **frank királyság a pápaság védelmezőjévé** vált.

Kis Pipin fia, **Nagy Károly** (768-814) több mint ötven hadjáratban **hatalmas birodalmat** kovácsolt össze, amelynek határa a Pireneusok, az Atlanti-óceán, az Északi- és a Keleti tenger, az Elba és Dél-Itália volt. A hódítások – többek között – a longobárdok, a szászok és az avarok kárára történtek. Birodalmának *központját* Párizsból a mai Németország területére, **Aachenbe** helyezte.

Művének *betetőzéseként* Nagy Károlyt a pápa (*III. Leó*, 795-816) Rómában, 800 karácsonyán római **császárrá koronázta**. A császárság felújítását Bizánc *ellenséges* lépésnek tekintette, de mégis kénytelen volt **elismerni**. Ezt I. Mihály bizánci császár tette meg az *aacheni szerződésben*, 812-ben.

Nagy Károly a központi hatalom megszervezése és a császárság felújítása mellett gondolt a **műveltségre** is. A közigazgatásban teljessé tette az **írásbeliséget**, és **tudósokat** gyűjtött udvarába. Ezek legjelentősebbjei az angolszász származású *Alkuin* (költő, teológus, az aacheni főiskola vezetője, a császár egyházi tanácsadója), *Paulus Diaconus*, a longobárd történetíró, *Einhard* (a *Vita Caroli Magni* szerzője) és *Nithard* történetírók. *Iskolákat* alapított a *klérus művelésére*, fellendítette a **könyvmásolást**. Sokat adott a *pontosságra* (a szövegromlás ellen), és figyelme volt az *olvashatóságra* (*Karoling minuszkula*). Jelentős **építkezéseket** is folytatott (templomok, kastélyok). A korszakot a történettudomány „*Karoling reneszánsz*” névvel illeti.

A középkori császárszme

A középkori császárszme különbözött az *ókoritól*.

a) Az **ókori** császárszme szerint a római császár az *egész világ ura*, aki természetesen a pápát is alattvalójának tekinti.

b) A **középkori** császárszme szerint a kereszténységnek, a „*Respublica Christiananak*” két feje van: a *lelki* és a *világi*. – A **pápai párt** álláspontját hasonlatokkal világította meg, amelyeket azonban nagyon komolyan vett. Eszerint a két hatalom úgy aránylik egymáshoz, mint a lélek és a test, mint a Nap és a Hold. **Szent Bernát** (†1153) egyháztanító szerint Krisztus jóváhagyta, hogy Szent Péternél **két kard** legyen (Lk 22,38). Eszerint övé ezen a földön a **lelki és a politikai hatalom**. A lelki hatalmat személyesen gyakorolják Szent Péter utódai, a politikai hatalmat azonban *kikölcsönzik* a világi fejedelmeknek, de *vissza is vonhatják*, ha azt a fejedelem nem a pápa szándéka szerint gyakorolja. – A **császári párt** legnagyobb ideológusa **Dante** (†1321) volt, aki szerint a politikai hatalom nem származhat az Egyháztól, hiszen a Római Birodalom régebbi, mint a kereszténység.

c) A középkor folyamán a pápaság és a császárság olykor *szövetségben* voltak egymással, máskor pedig *kemény harcot* folytattak egymás ellen.

Bizánc a középkorban

A római császárok már a dominátus zavaros idejében, részben a barbár fenyegetések hatására a jobban védhető keletre tették át a **birodalom központját** (*Nikomédia, Nikaia, Constantinopolis*). **Bizánc** tehát nem más, mint a Római Birodalom keleti felének továbbélése majdnem ezer éven át. A birodalom *kettészakadása* (395), majd a Nyugatrómai Birodalom *bukása* (476) után a bizánci uralkodók az egész (volt) Római Birodalom *urának* tudták magukat, de ennek *nem* voltak *képesek érvényt* szerezni.

A birodalom *egyesítésének egyetlen biztató kísérlete Iustinianus* (527-565) császár nevéhez fűződött. Ő megerősítette a birodalom keleti határait. Megpróbálta visszafoglalni a nyugati területeket. Hadvezérei (Belizár és Narzesz) megdöntötték a vandál (533) és a keleti gót (555) fejedelemséget. Hódításai azonban **nem maradtak tartósak**. A császár nagy érdeme viszont a **jog kodifikálása** („római jog”), és a régi, konstantini bazilika helyén fölépített **új, gyönyörű Hagia Sophia**. Állítólag így kiáltott föl: „*Salamon, legyőztelek!*”.

A **ravennai exarcha és a bizánci tisztviselők** arroganciájukkal ellenszenvet keltettek maguk iránt az itáliai népekben, ellentétben a pápasággal, amelynek folyamatosan nőtt az erkölcsi tekintélye.

A keleti és a nyugati egyház **szokásai** már az első ezer évben különböztek. Noha feszültségek akkor is voltak, a különbözőség **még nem jelentett szakadást**.

A kelet és nyugat közötti feszültségnek **több oka** volt.

a) Az új **főváros püspöke** egyetemes egyházfő szeretett volna lenni, vagy legalábbis a pápával egyenrangú. Ehhez a császári segítséget is igénybe vette. Böjtölő János 588-ban hivatalosan használni kezdte az „**oikumenikosz patriarcha**” („*egyetemes pátriárka*”, „*a földkerekség pátriárkája*”) címet. (Erre vette fel válaszul Nagy Szent Gergely a „*servus servorum Dei*” megnevezést.)

b) A keletieket sértette, hogy a pápa elől járt az **eretnekségek elítélésében**, a nyugatiak pedig nem alkalmazkodtak a **keleti szokásokhoz** (pl. enyhébben böjtöltek, csak nőtleneket szenteltek pappá, a szentmisében pedig áttértek a kovásztalan kenyér használatára).

c) A bizánci császárt bántotta az is, hogy a pápa az **új népek felé tájékozdik**, sőt a „*barbár*” frank királyt császárrá koronázza.

A képrombolás története

A szakadás (szkizma) történetének **előjátéka** volt a képrombolás korszaka. A harcot III. (**Izauri**) **Leó** császár (717-741) és fia, **Konsztantinosz Kopronümosz** (741-775) vezette. A két katonacsászár ezzel valószínűleg a moszlim araboknak akart kedvezni, de egyúttal saját puritán katonáinak is kedvében járt. A képeket bálványoknak jelentették ki, és nemcsak a tiszteletüket tiltották be, hanem leszedették és összetörték őket. A falfestményeket és a mozaikokat brutálisan megsemmisítették. A pusztításnak ellenállókat, elsősorban a szerzeteseket kegyetlenül üldözték. – A pápa viszont befogadta a képtisztelőket.

Az enyhülés akkor következett be, amikor IV. (Kazár) **Leó** (775-780) özvegye, **Iréne császárné** – Hadrián pápa jóváhagyásával – egyetemes zsinatot hívott össze. Ez volt a **II. Niceai Zsinat** (787). Itt jogosnak mondták ki a képek tiszteletét.

Az ikonoklaszta küzdelem nem ért véget, de már bágyadtabban folytatódott, míg végre **Theodóra császárné** a Konstantinápolyban rendezett zsinaton (843) végleg helyreállította a képek tiszteletét. Ennek emléke az ortodoxia ünnepe a keleti naptárban (a böjt első vasárnapján).

A görög és a latin egyház szétválása

1) A válság előzménye az volt, hogy Bardasz cézár, a kiskorú császárnak nagybátyja bosszúból, amiért az, botránys élete miatt egy nyilvános ünnepen nem áldoztatta meg, letette **Ignatios** (Ignác) pátriárkát. Helyébe egy tudós testőrtisztet, **Photioszt** állította. **I. Miklós** pápa (858-867) hosszas vizsgálódás után Ignác pártjára állt és Photioszt nyilvánította letettnek (863). – Ez keleten óriási felháborodást keltett, és egy helyi zsinaton 867-ben Miklós pápát letettnek nyilvánították és kiközösítették. Ez így **nyílt szakadás** volt.

A szakadás **megszüntetésére** I. Bazileiosz császár összehívta a **IV. Konstantinápolyi Zsinatot** (869-870). Itt a pápára vonatkozó kiközösítést visszavonták, Photioszt pedig letettnek nyilvánították, majd később kolostorba internálták. Ott a pápával kibékülve halt meg.

2) A tragikus események után a két egyház kapcsolata már nem tudott tartósan megszilárdulni. Róma a teljes primátusra, Konstantinápoly az autonómiára törekedett.

Kerülláriosz Mihály (1043-1058) konstantinápolyi pátriárka Bizánc *függetlenségét* mindenáron meg akarta védeni Róma befolyása ellen. Elítélte a nyugatiak kovásztalan kenyér használatát, és bezáratta a bizánci latin szertartású intézményeket.

IX. Leó (1049-1054) **Humbertus** kardinálist küldte követül **IX. Konsztantinosz** császárhoz katonai szövetségekötés céljából. Sem Humbertus, sem Kerülláriosz nem volt „*diplomatikus alkat*”. A tárgyalások – kölcsönös önértzeskedések és vádaskodások után – eredménytelenül végződtek. A pápai követ **1054. július 16-án** a Hagia Sophia oltárára helyezte a pátriárkát kiközösítő iratot, majd elhagyta a várost. – A pátriárka természetesen Humbertust és követőit közösi tette ki. Az **új szkizma** sajnos **állandósult**.

A kelet-nyugati viszony elmérgesedésében nagy szerepet játszott a **4. keresztes hadjárat**, amelyben a latinok (a Szentföld helyett) elfoglalták és kirabolták Konstantinápolyt, és létrehozták a rövid életű **Latin Császárságot** (1204-1261). Ez a szakadás végérvényessé válását jelentette.

3) A történelem folyamán történtek lépések a **szakadás felszámolására**. Ezek azonban a végső célt illetően eredménytelenek maradtak. A **török veszély** miatt a görögök többször próbálkoztak egyezkedni. Több más próbálkozás után a **Firenzei Zsinaton** (1439) létre is jött az egység, de a hazatérő görög főpapok a nép és a szerzetesség ellenkezésével találták szembe magukat. Így kevesek maradtak állhatatosak. A **firenzei unió** mégis nagy jelentőségű volt, mert ennek alapjára helyezkedtek azok a keletiek, akik *bármikor* (több ilyen eset is volt) is *visszatértek* a pápával való egységre („*görög katolikusok*”). Ők megtarthatták keleti *jellegüket* (liturgia, egyházfegyelem, például nős emberek pappá szentelése), *dogmatikai* szempontból viszont a pápával való *egységre* léptek.

A II. Vatikáni Zsinaton **VI. Pál** pápa és **Athenagorász** konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen visszavonta a Humbertus illetve Kerülláriosz által kimondott kiközösítést (1965). Ez nagy lépés volt az egység felé vezető úton. Sajnos, a görögországi klérus egy része ma is ellenszenvvel viselkedik a pápához való közeledés kérdésében.

A Bizánci Birodalom sorsa

A birodalom fennállása alatt időnként hódító, máskor védekező politikát folytatott. Védekeznie kellett például a szlávok, avarok, bolgárok, majd az arabok támadásai ellen. A birodalom kettészakadásától a bukásig öt jelentős dinasztia uralkodott: **Zénón-Iustinianus** (476-575), a **Hérakleidák** (565-717), az **Izauri dinasztia** (717-867), a **makedón dinasztia** (867-1057) és az **Angelosz-ház** (1453-ig).

A makedón dinastiát az erős **központi hatalom** – pl. Bölcs Leó (886-912), Bíborbanszületett Konstantin (945-959), Nikéforosz Phókász (963-969) – és a **hódító**

politika jellemezte. Az utóbbira legjobb példa II. (Bolgárölő) Bazileiosz, aki teljesen megsemmisítette a még megmaradt „nyugati bolgár államot” (1018).

A Latin Császárság bukása után Bizánc **tovább gyengült**, végül már nem tudott ellenállni a **török támadásnak**. Az utolsó császár, XIII. Konsztantinosz – személyében unitusként – hősi halált halt a főváros védelmében. Bizánc **1453-ban török kézre** került. Az egész görög kultúrkör hosszú évszázadokra török uralom alá került. A görög területek csak a XIX. század elején (1828) szabadultak föl a török iga alól. Konstantinápoly azonban Isztambul (Istanbul) néven végleg Törökország része lett, bár Kemál Atatürk forradalma után a főváros Ankarába került.

Mohamed és az iszlám

A zsidó vallás és a kereszténység után a harmadik **monoteista** vallás az *iszlám*. Maga a szó annyit jelent, mint az *Isten iránti odaadás*, belenyugvás az Isten akaratába.

Az iszlám **szülőhazája** *Arabia*, pontosabban **Mekka**, valamint „a *Próféta városa*”, **Medina**, eredeti nevén *Jathrib*. Az iszlám **atyja** és terjesztője **Mohamed**, a *próféta*, aki *Isten küldöttének* tekintette magát.

Az *Arab-félsziget* nagyrészt terméketlen *sivatag*. Csak a *tengerparti vidékeken* alakult ki öntözéses földművelés. Az itt élő *arabok* és *beduinok* nomád *állattartással* és *kereskedelemmel* foglalkoztak. Jelentős *kereskedelmi kapcsolatok* alakultak ki Jemen és Palesztina, illetve Elő-Ázsia, valamint Jemen és India, illetve Kína között. Az árukat **tevekaravánok** szállították, és *fegyveresek* látták el a *védelmüket*. A karavánutak mentén **kereskedővárosok** alakultak. *Mekka* volt a leggazdagabb és *legjelentősebb* arabiai kereskedőváros. Rajta keresztül vezetett az akkori **fényűzési cikkek** (fűszerek, illatszerek) **kereskedelmi útja**. Különösen a tömjénkereskedelem hozott nagy hasznot. Itt *tisztelték* az egyébként egymással rivalizáló, és egymás ellen sokszor hadat viselő **arab törzsek** közös szentélyükben a **Kába-követ**, a fekete meteoritot, valamint saját **törzsi isteneiket**.

Mohamed élete

Mohamed **570 körül született**. Születése és halála napját hagyományosan június 8-án ünneplik. Hamar *elárvult*, és nem sokkal később egy gazdag kereskedő özvegy, **Khadidzsa szolgálataiba** szegődik, és *tevehajcsárként* több száz kilométeres utakat tesz, és így **megismerkedik** a különféle kultúrákkal és **vallásokkal**. Ezek a Bizánci Birodalom déli vidékein és szomszédságában éltek és hatottak, de nem voltak ismeretlenek Mekkában sem, ahol ekkor zsidók és keresztények is éltek.

Karavánjaival egészen *Szíriáig* kereskedett. **Khadidzsa** egy idő után a tehetséges, huszonöt éves embernek **házasságot** kínált. Az asszony negyven év körül lehetett. Több *gyermekük* született, négy lány és két vagy három fiú. A fiúk korán meghaltak – ez fontos tény az iszlám későbbi története szempontjából.

Mohamed körülbelül negyven éves korában ébred **hivatása** tudatára. **Látomásai** kezdődnek, a kortársai ezért varázslónak tartják, megszállottnak, egy *jó szellem* (dsin) által megszállott költőnek. Mohamed minden ilyen besorolást visszautasított, és arra hivatkozott, hogy **szent kényszer** alatt cselekszik.

A maiak hajlamosak epileptikus rohamokra gyanakodni. Ő maga (és követői is) azt állítják, hogy elragadtatásai során **Gábrriel angyal** mondja, recitálja számára **Isten üzeneteit**, melyek összefoglalása az iszlám *szent könyve*, a **Korán**. Felkiáltásokra emlékeztető, rövid kihagyásos mondatok, majd sejtelmes fogadkozások és lenyűgöző képek sűrű egymásutánban követik egymást. A *költői próza* belső kohéziója tartja össze a szöveget. Mohamed ebben az **arab jóvendómondókkal** rokon, és nem az ószövetségi prófétákkal.

Mohamed **újítása** a mekkai sokaság számára a **monoteizmus**, az egyistenhit meghirdetése volt, ami kezdetben erős visszautasításra talált. „A *prófétának nehéz a sorsa, de Isten mellette áll, és ezt végül meg is mutatja.*” Így keletkeztek a *büntetésről* szóló legendák, amelyek annyira jellemzők a Koránra.

A visszautasítások hatására híveivel *elhagyja Mekkát*, és **Medinába** távozik. Ez a *kivonulás* az iszlám hagyományban **hidzsra** néven ismeretes, és mai időszámításunk szerint 622. július 6-án történt, ami egyben az **iszlám időszámítás** kezdete lesz majd.

A hidzsrát magyarul *Mohamed futásának* nevezik, valójában *kivándorlást* jelent. A hidzsra ősi módja egy *csoport kilépésének* a törzsi kötelékből. A régi és az új közösség

viszonyára nem vonatkoznak többé a törzsön belüli normák és a szolidaritás – akár háborúra is lehet számítani.

Medinában viszonylag könnyű dolga volt, mert az ott élő **két arab törzs** szemben állt egymással, és Mohamedben a **béke biztosítékát** látták. Akad viszont egy további népcsoport is, mégpedig három *zsidó törzs* is élt ott.

Mohamednek most a Szentföldről elűzött *egyistenhívőkkel szemben is meg kellett védenie* álláspontját. A zsidók fölényes gúnnyal fogadták, aminek alapja az volt, hogy Mohamed sok ószövetségi utalást *félreértett* és *rosszul magyarázott*. *Politikai* kérdésekben is *összekülönböztek*. Ezzel a zsidó szembenállással magyarázzák, hogy az **imádkozás irányát** a későbbiek során megváltoztatták, és Jeruzsálem helyett **Mekka** irányába fordulnak a moszlimok, az iszlám hívei.

Mohamed a szülővárosával történt szakítás után *sem mondhatott le* a félsziget vallásos és kulturális *központjáról*, Mekkáról. Erőszakkal sikerült is *bevennie* a várost 630-ban. A *Kábaszentélyhez* való **zarándoklat** a hozzá tartozó pogány szokásokkal az *iszlám szertartások* részévé vált. Míg a többi pogány szentélyt lerombolták, a Kábát csak „*megtisztították*”. *Történelmét* a közhöz *fűződő kultikus* legendához igazították.

A Kábát a Korán szerint **Ábrahám hozta létre**, mégpedig *mellékfeleségétől, Hágártól* származó *fia, Izmael* számára. Ahogy a *Sárától* született fiú, *Izsák* a zsidók őse, úgy az araboké *Izmael*.

Mohamed közvetlenül *Ábrahámmal* kapcsolja magát, mind *földrajzi*, mind *teológiai* tekintetben. Ábrahám volt az *első moszlim*, így az iszlám nem tekinti magát a kinyilatkoztatott vallások *késő utódainak*, hanem **közvetlenül képviseli** a kinyilatkoztatást. A muzulmánok szerint Mózes és Jézus is az ősi kinyilatkoztatást hirdették – ezért tisztelik is őket, de őket, illetve tanításukat *követőik*, a zsidók és a keresztények „*meghamisították*”.

A medinai zsidókkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy részben elűzték őket, részben az akkori háborús szokások szerint eladták rabszolgának, vagy kivégezték őket.

Az iszlám legfontosabb tanításai

1) Az *iszlám vallással* kapcsolatban **öt alappillérrel**, illetve **oszlopról** beszélnek. Ezek: a *hitvallás*, a napi ötszöri *ima*, az *alamizsnálkodás*, a *ramadán-böjt* és a mekkai *zarándoklat*.

a) A **hitvallás** igen egyszerű. „*Nincs más Isten Allahon kívül, Mohamed pedig Allah küldötte*”. Másképpen: „*Egy az Isten, Allah, és Mohamed az ő prófétája*”.

A muzulmánok számára az *egyetlen Isten* az, aki minden fölött rendelkezik, aki mindenről gondoskodik, ő az *Úr*, az *Irgalmas*.

Isten a Koránban *két néven* szerepel. Az első név **Allah** maga „*az Isten*”, a másik név **ar-Rahman**, a *Könyörületes*, az *Irgalmas*.

Isten az iszlámban **nem despota**. Rendelkezik az ember sorsa felett, de ezt **gondoskodásból** teszi. Vezeti az embert, aki azonban ettől nem érzi magát *akarat nélkül* valónak. Megvan a **döntési szabadsága**, hogy *engedelmeskedjék* Isten törvényének, vagy *megtagadja* ezt az engedelmisséget.

A muzulmánok nem fatalisták, és nem hisznek a végzetben, a *kiszmetben*. Ez a török nyelvbe átment arab szó nem is szerepel az iszlám teológiájában.

Az **emberi léttel** kapcsolatban Isten viselkedését az iszlám így *magyarázza*: egyszer beavatkozik, máskor pedig ráhagyja az emberre, amit tesz. E kettő egyensúlyban van. Isten *segíti a jót*, és *engedi* megtörténni a *rosszat*. Mindkettő része az *örök tervnek*, amit Isten előre ismer, tudja mi fog történni, de nem azért, mert ezt előre meghatározta. Az iszlámban léteznek jó szellemek, angyalok, és rossz szellemek is. Az üdvözültek a **paradicsomba** jutnak, amelyet személetesen, „*érzéketesen*” mutatnak be. A hitetlenek a **pokolra** kerülnek.

A **keresztény tanítással** kapcsolatban a Szentháromságot tagadja, mondván, hogy az istenkáromlás, mert politeizmus. Jézussal (Isza) kapcsolatban elismeri hogy Fölkent, Messiás, hogy Isten kiváló, csodatevő szolgája, de hogy második isteni személy lenne, és így megtestesült volna, azt már nem (az inkarnáció tagadása). A megváltás fogalmát az iszlám nem ismeri. Máriát, mint Jézus anyját tiszteli.

Mohamed **Allah küldötte**: a „*próféták pecsétje*”, Isten üzenetének **utolsó követe**. Mindenki, aki előtte Isten szavát képviselte, az ő előfutára, így Mózes (Musza) és Jézus is. Mohamed csak *próféta*: „*Én csupán a kinyilatkoztatást követtem, amit kaptam. Én nyilvánvaló intó vagyok csupán*” (Korán, 46. fejezet).

b) A **napi ötszöri ima** rituális mosdással egybekötve minden hívő kötelessége a Nap állásának megfelelően meghatározott időben. Az ima nemcsak előírt szavakból áll, hanem előírt mozdulatokból is. Az imák *kötött szövegek*, mert az Isten dicsőítései, nem pedig beszélgetés az Istennel.

c) Az **alamizsnálkodás** a muzulmán ember *jótekonysági kötelezettsége*. Minden hívőnek jövedelme meghatározott *hányadát* (2,5-től 10 százalékig) a szegények és rászorulóknak megsegítésére kell fordítania.

d) A **ramadán böjt** egy hónapon át tart, mégpedig az év kilencedik hónapja során, mert ekkor érkezett az égből a Korán. Az iszlámban a ramadán idején napkeltétől napnyugtáig nemcsak enni, de inni és dohányozni sem szabad. A ramadán ideje alatt tiltva volt a nemi kapcsolat is. Mivel az iszlám naptár holdévekkel számol, és ramadán minden évben tizenegy nappal korábban kezdődik, előfordul, hogy a legforróbb nyári időszakra esik. A böjt olyan szigorú önuralmat követel, amilyenre még a legszigorúbb keresztény aszkéta is alig képes. A muzulmánoknak többek között a ramadán is a *szolidaritás* élményét jelenti.

e) Szintén a *szolidaritás* élményét nyújtja az ötödik pillér, a **mekkai zarándoklat**, amelyen minden hívőnek az életben legalább egyszer részt kell vennie.

2) Az iszlám *szent könyve* a **Korán**, mely 114 fejezetet, *szúrát* tartalmaz. Szerepelnek benne *imák, himnuszok, parancsolatok, jóvendölések, tanácsok*.

Az Isten szól a Koránból – **arabul**. A szöveg *szent*, ehhez kell igazítani költészetet, nyelvtant, szónoklatot. Az iszlám **vallásjogot**, a *sariát* is megszabta, és minden *törvényhozás alapja* a VII. századi Korán *eredeti szövege* szerint, úgy ahogy írva van, mindenféle kritika nélkül. A Koránt tehát más nyelvre *lefordítani* sem szabad. Mint Írás, elismeri a másik két monoteista vallás *szent könyveit*. A zsidó, valamint a keresztény vallásról, mint könyves vallásokról beszél. A Korán a **törvény** vallása: hogyan kell élni. A kereszténység Jézus Krisztust, az iszlám a törvényt követi.

Mohamed életéről, szokásairól, tanításairól szóló *hagyományok gyűjteménye* a **szunna**.

A kisebb iszlám *imaház* a **mecset**, a nagyobb a **dzsámi**. Fontos épületelemük az *imafülke*, a **mihráb**. A vallás *vezetője* Mohamed utóda, a **kalifa**, neki pedig *tanácsadója* az **ulama**, a vallásjog ismerője. Az állami és a vallási élet összefonódásával megvalósul a teljes *teokrácia*. Az egyes tartományok kormányzói az **emírek**. Aki a **minaretből** imára hív, az a **müezin**. Kifejezett klérus, illetve papság nincsen. Számos életszabály mellett történelmi szempontból a legnagyobb jelentőségű parancsolat a **hit terjesztése szóval és fegyverrel**. A *szent háborút*, a **dzsihadot** csak a legfőbb vallási vezetők és csakis megfelelő előírások mellett hirdethetik meg.

Az iszlám elterjedése

Az iszlám *elterjesztése* nagyrészt **erőszakkal** történt kihasználva Bizánc és a Perzsa Birodalom gyengeségét, óriási területeket hódítva meg. Mohamed *első utódai*, **Abu Bakr** (632-634) majd **Omár** (634-644) kalifa meghódította *Szíriát, Palesztínát* (Jeruzsálem, 638), *Perzsiát* (636-642), *Mezopotámiát* (635-641), *Egyiptomot* (639-642).

Az **Omajjád-dinasztia** idején (661-750) a birodalom székvárosa **Damaszkusz** lett. Meghódították *Közép-Ázsiát*, eljutottak az Indus völgyéig. Bizáncot egyelőre sikertelenül ostromolták. Elfoglalták *Észak-Afrikát*. Átkeltek Gibraltáron, és meghódították az egykori *Hispaniát*. További hódításaikat a frankok akadályozták meg, Martell Károly vezetésével Poitiers-nél, 732-ben. Abd ar Rahman 756-ban megalapította a **Cordobai Omajjád Emirátust**.

Az **Abbaszida-dinasztia** kalifái 751-től 1281-ig uralkodtak. Uralkodási székhelyük **Bagdad** volt. Az állam- és közigazgatást bizánci és perzsa minták alapján szervezték meg. A IX. században a kalifátus bomlásnak indult. Bagdadot végül a mongolok 1258-ban elpusztították.

Az iszlámnak a mai napig *két ága* létezik, a *szunnitáké* és a *siitáké*. A **szunniták** hangsúlyozzák, hogy a Mohamedet követő négy kalifát törvényesen választották meg, és szerintük a *választás* az egyetlen törvényes módja az utódlásnak. Maga a szunna szó – mint láttuk – *szokások rendjét* jelenti.

A **siiták** szemében egyedül Ali volt a törvényes utód, Mohamed leányának, Fatimának a férje. A siiták számára a *vérszerinti hovatartozás* a döntő. A *sia* szó *pártot* jelent: Ali pártját. *Vezetőjük* az **imám**, mellettük vannak a **mollák**, illetve az **ajatollahok**.

Az iszlám szembeütő *negatívumai* elsősorban az legutóbbi időkig létező rabszolgaság, a nők *hátrányos* megkülönböztetése (a férj *eltaszíthatja*, a *lefátyolozás*, a csádor kötelezettsége). A többnejűség inkább mai probléma, korábban így gondoskodtak a nőkről, mivel nem létezett az „*egyedülálló nő*” fogalma és megélhetési lehetősége. Hasonlóan érthetetlen a mai európai kultúra számára az *emberi jogok megsértése*, a testi fenyték, a nyilvános kivégzések és halálbüntetés az iszlám elhagyása esetén. Ugyancsak nehézséget jelent korunkban a Koránra támaszkodva vallási alapon létre jövő *teokratikus állam*, a **fundamentalizmus**, mint például a mai Iránban, illetve bizonyos észak-afrikai terrorista akciók, amelyek célja szintén az iráni minta megvalósítása.

Pascal az iszlámmal szembeállítva a *kereszténység természetfelettségét* emeli ki: „Mohamed azzal alapított birodalmat, hogy gyilkolt, Krisztus azzal, hogy meggyilkoltatta magát. Mohamed úgy választotta meg módszereit és eszközeit, hogy emberi számítás szerint győzzön, Krisztus pedig úgy, hogy emberi számítás szerint legyőzzék. Mármost a muszlim vallás (átmenetileg) győzedelmeskedett, ez csupán azt bizonyítja, hogy a kereszténységnek *felsőbb erők segítségével alul kellett volna maradnia.*”

A **II. Vatikáni Zsinat** viszont elismeri az iszlám *pozitívumait*. „... azokra is kiterjed az Isten üdvözítő szándéka, akik elismerik a teremtőt, köztük elsősorban a mohamedánokra. Ők azt vallják, hogy Ábrahám hitén vannak, velünk együtt imádják az egy Istent, aki irgalmas, és az utolsó napon megítéli az embereket” (*Lumen gentium*, 16). Ugyancsak nagyra becsüli az iszlám vallást a „*Nostra aetate*” kezdetű zsinati dokumentum. „Az Egyház nagyra becsüléssel tekint a muzulmánokra is. Ők az élő és létező egy Istent imádják, a könyörülőt és mindenhatót, a mennynek és földnek teremtőjét, aki szólott az emberekhez. Teljes szívből akarnak hódolni megmagyarázhatatlan rendelései előtt is, így hódolt meg Isten előtt Ábrahám, akiben szívesen látja az iszlám hite a saját őst. Jézus istenségét nem ismerik el ugyan, de őt prófétaként tisztelik. Szűzi anyját, Máriát is magasztalják, sőt olykor áhítattal fohászkodnak hozzá. Várják továbbá az ítélet napját, amikor Isten feltámaszt minden embert, és megfizet nekik. Ennél fogva fontosnak tartják az erkölcsös életet, Istent pedig főként imával, jótékonykodással és böjttel tisztelik.” (3. pont)

A sötét századok (A pápaság a korai középkorban)

Nagy Károly 814-ben *meghalt*. Utódai éppen olyan *jelentéktelenségbe* süllyedtek, mint az utolsó Merovingok. A korszakot két szempontból is *sötétnek* mondhatjuk. Részben a benne lejátszódó *negatív események* miatt, részben pedig azért is, mert a korról viszonylag *kevés forrás* maradt fenn. A viszályok következményeképp 843-ban, a *verduni szerződésben* a birodalom *három részre* szakadt.

A **nyugati frank királyság** az anarchikus korszak után megtalálta új uralkodóházát. Capet Hugo (987) alapította meg a sokáig uralkodó *Capeting* dinasztiát. Így jött létre **Franciaország**.

A **keleti frank királyság** eleinte szintén anarchiában élt, a magyar kalandozások azonban szükségessé tették az összefogást (vö. Madarász Henrik, 919-936, I. /Nagy/ Ottó, 936-973). *Nagy Ottó* szintén *felújította* a *császárságot* is (962).

A legmostohább állapotba a **középső területek** jutottak. Ide tartozott **Itália** is, amelynek egy része a Pápai Állam volt. A „*sötét századok*” nagyjából két jeles pápa, I. (Nagy) Szent Miklós (858) és II. Miklós (1058-1061) uralkodása közötti évekre estek. A **pápaság** nemegyszer került **erkölcsi mélypontra**, ahonnan a német királyok igyekeztek kiemelni. Éppen a római oligarcháktól kellett felszabadítani a római pápát.

Az oligarchák uralma

Miklós pápa halála után a Pápai Állam egymással is versengő *oligarchák* uralma alá került. Ők akarták irányítani az Egyházat. Botrányos erőszakkal *beavatkoztak a pápaválasztásba*. Saját párthíveikként méltatlanokat, olykor gyermekifjakat juttattak Szent Péter székébe.

1) A hírhedt „*hulla-zsinaton*” például **VII. István** pápa egy másik pártból származó elődjének, **Formosusnak** a holttestét gyalázta meg, majd egy lázadás után őt is börtönbe vetették és megfojtották.

2) A X. század elején egy **Theophülaktosz** nevű nagyúr hatalmasodott el, mint római kincstárnok, szenátor és konzul. Felesége, Theodóra, és lányai Marózia és a ifjabb Theodóra is ismételen beavatkoztak a pápaválasztásba.

Marózia elérte, hogy fia kerüljön a pápai trónra (XI. János, 931-935). Ennek hatalmát Marózia másik fia, **Alberich** törte meg, aki jámbor férfiú volt, a cluny bencések pártfogója. Szilárd uralmat gyakorolt a névleg uralkodó pápák helyett, halála előtt azonban mégis tizenhét éves fiát választatta pápának, aki a **XII. János** nevet vette fel (955-964).

A német-római császárok fellépése

1) XII. János a *legméltatlanabb* pápák közé tartozott. Politikai okokból Rómába hívta I. Ottó német királyt, és császárrá koronázta (962). Ezzel megalakult a Német-Római Császárság. A pápa botrányos életmódja szembefordította őt a császárral. Huszonhét éves korában azonban meghalt.

A pártviszályok I. Ottó halála (973) után sem szüntek meg. A különböző pártokból trónra kerülő pápák egymást gyilkoltatták meg.

2) **III. Ottó** (996-1002) császár eszményi célja a „*restrictio Imperii*” (a birodalom helyreállítása) volt. Két méltó főpapot is Szent Péter székébe emelt: az első német származású pápát, **V. Gergelyt** (996-999), és az első francia származásút, **II. Szilvesztert** (999-1003). A keresztény nyugat két feje testvéri egyetértésben kormányzott Rómában: a

pápa a Lateránban, a császár az Aventinuson. II. Szilveszter küldött koronát Szent István királyunknak.

3) A császár halála után újabb pártoskodások és botrányos életű pápák következtek, az oligarchák jóvoltából. IX. Benedek (1032-1045) pápasága például azzal ért véget, hogy a rómaiak utálatát érezve pénzért lemondott keresztapja, **Johannes Gratianus** javára (VI. Gergely), aki az Egyházat még ilyen áron is meg akarta szabadítani a méltatlan helyzetből.

4) **III. Henrik** (1039-1056) Itáliába jött. VI. Gergelyt lemondatta. Az egyházi életet német származású pápákkal akarta megújítani, akik valóban méltóak voltak Szent Péter székére. Az általa kijelölt **II. Kelemen** császárrá koronázta, a rómaiak pedig megadták neki a jogot a következő pápák kijelölésére.

Az általa kijelölt pápák közül a legjelentősebb **IX. (Szent) Leó** lett, aki fáradhatatlanul beutazta Európát, helyi reformzsinatokat vezetett. Küzdött a simóniás és nős papság ellen francia, német és olasz földön. A reformot képviselő férfakkal vette körül magát. Közöttük volt **Hildebrand**, a későbbi VII. Gergely pápa is.

II. Miklós pápa (1058-1061) a nemesség túlkapásai és a császári beavatkozás ellen biztosította a *pápaválasztás* szabadságát. A pápát a püspök és preszbiter kardinálisok választják, lehetőleg a római klérusból, és lehetőleg Rómában. Henrik király és utódai felügyelnek a választás szabadságára, majd utólag megerősítik azt.

II. Miklós utóda, **II. Sándor** (1061-1073) következetesen folytatta elődei munkáját. A német uralkodók törekvéseivel szemben az autonómiáért küzdő lombardiai polgársággal fogott össze.

A kor jellemzése

A tárgyalt korban nemcsak a pápai tekintély került válságba, hanem **a világi uralkodók hatalma is csökkent** a feudális nagyurakkal szemben. Az uralkodók hatalma olykor csak a saját birtokukra terjedt ki.

A világi uralkodók, elsősorban a **német-római császárok** (pl. I. Ottó) a problémán úgy akartak segíteni, hogy az **Egyházat beépítették a feudalizmusba**. A világi hűbérbirtokok rovására növelték az egyházi hűbérbirtokokat, hiszen attól nagyobb hűséget várhattak, illetve az ilyen birtokok a hűbéres halála után ismét szabadon adhatók voltak. Így került a világi uralkodók **kezébe a főpapi (püspöki, apáti) állások betöltése**. Ez az **invesztitúra**: a király nemcsak kinevezte a főpapot, hanem egyenesen ő nyújtotta át a gyűrűt és a pásztorbotot.

Bár voltak uralkodók, akik derék főpapokkal töltötték be az állásokat, az általános helyzet azonban nem ez volt. A főpapi székeket **vásárolni lehetett** (*simónia*). Sokszor laikus, sőt nős embereket neveztek ki püspököknek, akik magukat föl sem szenteltették, csak a birtok jövedelmét húzták, elhanyagolva a helynökök által kormányzott híveket. Példájukra **nősülni kezdett az alsópapság** is (*incontinentia*).

A korszak **nehézségeit fokozta**, hogy keletről a magyar kalandozások, nyugatról a vikingjárás, délről pedig a szaracén betörések is veszélyeztették Európa békéjét.

Az említett okok miatt e zavaros korban a **klérus nem állt hivatása magaslatán**. Így a nép körében az erkölcsök eldurvultak. A **pogány szokások** föléledtek (vérbosszú, ököljog) és különböző **babonák** terjedtek el (pl. boszorkányhit, istenítéletek).

A sötétség nem volt általános

1) Egy burgundiai kolostor, **Cluny** európai hatású reformmozgalmat indított el. Célja az Egyház **megújítása** volt, és **felszabadítása** a feudalizmus bilincseiből. **Aquitániai Vilmos** herceg alapította 910-ben Szent Berno gróf számára, aki a kolostor első apátja lett. Nem sokkal később elérték az **exemptiót**, vagyis csak a pápának tartoztak engedelmisséggel.

Mintaszerű volt a fegyelem és a liturgia végzése. Cluny egyúttal sok hasonló jogállású kolostor **szövetségének** is feje volt, amelyhez a XII. század elején legalább 1150 apátság tartozott. A testi munkát a *laikus* testvérek (illetve a jobbágyok vagy bérlők) végezték. A **kórusban zsolozsmázó** szerzeteseket Cluny jórészt *pappá* szenteltette, akik azután csak *szellemi munkával* foglalkoztak. Így a kolostorok jelentős szerepet játszottak a **tudomány művelésében**.

A kolostorszövetség a legdinamikusabb terjesztője volt az **Egyház belső megújulásának**, elsősorban a méltó papi életnek és a világiak befolyásától mentes egyházkormányzatnak. Hatása jelentős volt az egyházmegyés papság és a hívek életére.

Cluny legjelentősebb apátjai voltak: **Szent Odó** (†941), **Szent Odiló** (†1048) és **Nagy Szent Hugó** (†1109). Az utóbbinak az idején épült a hatalmas apátsági templom. **Hildebrand**, a későbbi VII. Gergely is időzött Clunyban.

2) Szent Odiló apát gondolata volt a háborúk korlátozására a „*treuga Dei*” (*Isten békéje*) gondolat. Eszerint a keresztények között szerda estétől hétfő reggelig (vagyis a Krisztus szenvedése által megszentelt napokon) tilos volt mindenféle hadakozás. Ez egyházi törvény lett, kötelezően előírta az első három lateráni egyetemes zsinat (1123, 1139, 1179).

3) A kornak is megvoltak a jelentős **szentjei**, részben a *fejedelmi trónokon* (pl. II. Szent Henrik császár) részben a *monostorokban* (pl. Pachasius Radbertus tudós apát †865, Notker Balbulus szentgalleni szerzetes, zeneszerző †912) részben a *főpapi székekben* (pl. Szent Dunsztán bencés apát, majd Canterbury érseke). Ebben a korszakban is folyt Európa népeinek *keresztény hitre* térítése.

A pápaság története a virágzó középkorban

A folyamat – mint láttuk, szellemi, erkölcsi és politikai **mélypontra** kezdődik. A felemelkedés kezdetét egy nagy pápa-egyéniség, **VII. Gergely** eszméi jelzik. Programját nagy utódai győzelemre viszik, és a XIII. század a **középkor csúcspontja** lesz. A középkor legnagyobb pápa-egyénisége **III. Ince**. Utána bomlási folyamat kezdődik, s ezt már **VIII. Bonifác** erős egyénisége sem tudja feltartóztatni. A történet újabb mélypontra ér véget.

Az investitúraharc

VII. Gergely (1073-1085)

1) A tényleges harc legjelentősebb alakja **Hildebrand** archidiakónus volt. **Reformeszméi** a következők:

- a) a **klérus szentsége**, vagyis érjen véget a simónia és a papok házassága,
- b) az **Egyház szabadsága**, vagyis szűnjék meg a világiak által gyakorolt investitúra, és a császár beavatkozása a pápaválasztásba,
- c) a „*monarchia Christi*”, ami azt jelenti, hogy a pápa legyen a keresztény világ legfőbb és egyedüli ura.

Hildebrand – céljának elérésére – néhány meghökkentő lépésre határozta el magát. A nő és simóniás papság elleni küzdelmében szövetkezett az észak-itáliai „*pataria*”-val (szó szerinti fordítás: „*rongyosok*”), egy durván kontesztáló, a papság bűnei ellen szervezkedő mozgalommal. (Ennek legjelentősebb alakjai voltak: Landulphus Cotta, ennek testvére Szent Erembald, valamint Szent Ariald.) – A másik merész tette az volt, hogy szövetséget kötött a dél-itáliai **normannokkal**, sőt hűbéruraságot vállalt felettük. Ezt megelőzően ők a pápaság ellenségei voltak.

2) Hildebrand 1073-ban **VII. Gergely néven pápa** lett. A pápai hatalomra vonatkozó elveit a „*Dictatus Papae*” című okmány tartalmazza. Ez 27 rövid tételből áll. A legjellegzetesebbek a következők: „*Egyedül a római főpap nevezhető egyetemesnek*” (2). „*Egyedül ő használhat császári jelvényeket*” (8). „*Csupán a pápa lábát csókolják meg az összes fejedelmek*” (9). „*Szabadságában áll letenni császárokat*” (19). „*Fölötte senki sem bíraskodhat*” (20). „*Föloldhatja az alattvalókat a gonosz uralkodónak tett hűségeskü alól*” (27).

a) A pápa az 1074. évi böjti zsinaton megújította a **tilalmat** a simónia és a klérus házassága ellen, és felszólította a népet, hogy az ilyenektől ne fogadja el a szentségeket. Ez lényegében a „*pataria*” szentesítése volt. – A következő évben, 1075-ben **megtiltotta az investitúrát**, kifejezetten azt, hogy a német király püspököket iktasson be hivatalokba.

b) **IV. Henrik** (1056-1106) német király a pápai rendelkezést dacosan semmibe vette, és folytatta az investitúrát. Ennél tovább is ment: a pápai figyelmeztetésre a **wormsi birodalmi gyűlésen** (1076) a pápát letettnek nyilvánította. A pápa erre a böjti zsinaton a **császárt kiközösítette**, alattvalóit pedig föloldotta a hűségeskü alól. A király ezzel trónját veszítette.

A király *letétele* egész Európát megdöbbentő tett volt. A német fejedelmek készek is voltak *új királyt* választani, sőt meghívták a pápát, hogy elnököljön a birodalmi gyűlésen.

c) Henrik király nem tehetett mást, mint **megpróbált feloldozást szerezni**. A pápa – útban a birodalmi gyűlésre – hívének, **Matild** tusciai örgrófnőnek a várában, a közép-itáliai **Canossában** tartózkodott. A király – csekély kísérettel – átkelt az Alpokon, felkereste a pápát, és vezeklő ruhában bűnbánatot tartott. A pápa – akiben győzött a *papi lelkiület* –, félretette a politikai szempontokat, a királyt **feloldozta** és megáldoztatta (1077).

d) Henrik király **helyzete** a feloldozás után **megszilárdult**. Tovább gyakorolta az invesztitúrát. A pápa ismét kiközösítette, de ennek már nem volt hatása. Henrik seregével **bevonult Rómába**, és ellenpápát állított. VII. Gergely az Angyalvárba menekült – **Normann hűbéreseitől** kért segítséget, akik el is űzték Rómából a németeket, de egyúttal olyan pusztítást végeztek Rómában, hogy velük együtt a pápának is **menekülnie kellett** a felháborodott nép haragja elől. 1085-ben, a dél-itáliai Salernóban halt meg. Utolsó szavai ezek voltak: „*Szerettem az igazságot, gyűlöltem a hamisságot, ezért halok meg számkivetésben.*”.

Az első konkordátum (1122)

VII. Gergely halála után a **harcok** tovább folytatódtak. Utódai is tiltották az invesztitúrát (pl. II. Orbán, 1088-1099, II. Paschalis, 1099-1118), de egyúttal keresték a **megegyezés** lehetőségét is.

Mindkét fél számára elfogadható megoldáson dolgoztak a korabeli jogtudósok is, elsősorban *Szent Ivó* chartres-i püspök (†1116).

A hosszas tárgyalások eredményeképp megszületett **II. Calixtus** pápa (1119-1124) és **V. Henrik** császár között a megegyezés, a **wormsi konkordátum**, 1122-ben. Ennek értelmében a császár **lemond a főpapok invesztitúrájáról** (a gyűrű és a pásztorbot átadása), és hozzájárul a főpapok **választásához**. Az apátokat a szerzetes-káptalan, a püspököket pedig a papság és a nép választja, és az érsek iktatja be. A császár viszont jelen lehet a választáson, vitás esetekben dönthet, és **a főpapot beiktatja a hűbér-birtokba** a kormánypálca átadásával.

Az egyezményt a világi hatalom részéről a wormsi birodalmi gyűlés, az Egyház részéről az I. Lateráni Zsinat (1123) erősítette meg.

Harcok a császáreszme miatt

Bár Henrik és utódai tiszteletben tartották az Egyház jogait, ennek ellenére **újabb feszültségek** keletkeztek a pápaság és a császárság között. Ennek oka az **ókori császáreszme** felélédeése volt. Kiváltó oka részben a római jog tanulmányozása, részben pedig az, hogy az ifjú Barbarossa Frigyes herceg a kereszties hadjárat során megismerkedett a bizánci császár és a keleti szultánok hatalmával. Hozzájuk hasonló kívánt lenni.

A küzdelem **III. Sándor** pápa (1159-1181) és Hohenstauf **Barbarossa Frigyes** (1152-1190) között folyt. Barbarossa eszménye Nagy Károly volt. A keresztény világot a császárság alá akarta vonni, a pápaságot pedig a lelki ügyek intézésére visszaszorítani. Két ízben is ellenpápát állított, az utóbbival Rómában meg is koronáztatta magát. Később Itáliába jött, de a lombardiai városok szövetségétől **megsemmisítő vereséget** szenvedett, akik a pápa oldalán fogtak fegyvert, de egyúttal saját szabadságukért is harcoltak (*Legnano*, 1176). Barbarossa így kénytelen volt megalázkodni. Az egykori nagy ellenfelek között a **személyes találkozás és a béke** *Velencében* jött létre, 1177-ben. A békét a III. Lateráni Zsinat (1179) megerősítette. Itt egyúttal újra szabályozták a **pápválasztást**. Ettől kezdve az számít érvényesen megválasztott pápának, aki a **kardinálisok szavazatainak** kétharmadát kapja. A papság és a nép többé említve sincs, tehát döntőbíróra nincs többé szükség.

A **megbékélés** után Barbarossa újra **kereszties hadjáratot** vezetett, ahol baleset során életét vesztette (1190).

A pápaság hatalma tetőpontján

1) Barbarossa fia korán meghalt, unokája (a későbbi II. Frigyes) *gyámja* pedig a pápa lett. Így a pápaság **hatalma tetőpontjára** jutott.

A középkor legnagyobb pápája, Lothar Segni fiatalon, 37 évesen került a pápai trónra, és **III. Ince** (1198-1216) néven kormányzott.

III. Ince **célja**, hogy *megreformálja* az Egyházat fejében és tagjaiban, a *keresztes hadjárat* gondolatát ébren tartsa (vagyis nem mondott le a Szentföld felszabadításáról), a *Pápai Állam* belső rendjét biztosítsa és Isten *földi országát* megteremtse. Ezt a **teljhatalmat** a Krisztustól kapott hatalomként értelmezte.

2) III. Ince nagy tettei

a) A reformot *önmagán* kezdte. Aszkéta életet élt. Megreformálta a *pápai udvartartást*, ezzel jó példát adott a fejedelmeknek.

b) *Kiközösítette* a Németország belső békéjét zavaró *ellenkirályt*, majd magát a *császárt* is, mikor az durván megsértette az Egyház jogait.

c) Több királyt is *tisztes házasesetre* bírt. A legjelentősebb közülük Fülöp Ágost francia király, akit „*interdictummal*” fenyegetett meg, ha nem veszi vissza eltaszított feleségét, a dán Ingeborg hercegnőt.

d) *Imre* magyar királyt *kibékítette* öccsével, *Endrével*.

e) *Anglia* jogtipró királyát (*Földnélküli Jánost*), aki például nem akarta elismerni a tudós biblikus **Stephanus Langton** (tőle ered az Újszövetség fejezetbeosztása) Canterbury érsekének, megfosztotta trónjától. Erre a király rémülten *hűbérnek* ajánlotta fel országát.

3) A IV. Lateráni Zsinat (1215)

III. Ince **legnagyobb tette** az *egyetemes zsinat* volt, amelyen 400 püspök (köztük 11 magyar) és 800 szerzetes apát vett részt, de jelen voltak a keresztény fejedelmek képviselői is.

A zsinat dogmaként mondta ki az **átlényegülést** (*transsubstantiatiot*) a szentmisében. Elítélte az albigensek eretnekségét. A világiak számára előírta az **évenkénti gyónást és áldozást**, valamint a házasulandók kihirdetését. Megtiltotta az „*istenítéleteket*” (pl. a bíróság előtti párviadalt). A sokhelyütt üldözött *zsidókat* egyházi *védelem* alá vette – a püspöki városok gettóiban lakhattak.

A zsinat elrendelte azt is, hogy **szerzetesrendet** a továbbiakban **csak pápai engedéllyel** lehet alapítani.

4) A kor egyéb eseményei

A **Szentföld** sorsa a pápa egyik fő érdeklődési területe volt. A 4. keresztes hadjáratban a harcolók elfoglalták Bizáncot, és megalapították a Latin Császárságot (1204-1261). Ezt a pápa a „**sötétség művének**” bélyegezte. Nemcsak nem segítette elő az uniót, hanem inkább elvadította a görögöket.

Dél-Galliában keresztes hadjárat indult a garázdálkodó és a pápai követet meggyilkoló **albigens** eretnekek ellen (1209-1229). Működni kezdett az ellenük megszervezett **inkvizíció**.

Megkezdődött a *mórok kiszorítása* az ibériai félszigetről (Navas de Tolosa-i csata, 1212). A folyamat (a „**reconquista**”, visszafoglalás) 1492-ben fejeződött be, az utolsó mór fejedelemség, a granadai emírség megszüntetésével.

Föllép *Assisi Szent Ferenc* és *Szent Domonkos*, megszületnek a **koldulórendek**.

5) III. Incét a 4. keresztes hadjárat kudarcra nem törte le. Személyesen akart keresztes hadjáratot vezetni, de az előkészületek közben hirtelen lázba esett, és 1216-ban **meghalt**.

A harc második szakasza

1) A Hohenstauf császári eszme a cinikus **II. Frigyes** (1215-1250) személyében talált *utoljára* követőre. Szinte állandó harcban állt a pápákkal, IX. Gergellyel és IV. Incével. Időnként kiközösítették, majd feloldozták, de ígéreteit sohasem tartotta meg. Keresztes hadjáratot vezetett, és kardcsapás nélkül, pusztán diplomáciai eszközökkel birtokba vette Jeruzsálemet is, ahol saját kezűleg koronázta magát királlyá (1229). Utána gyorsan hazatért, hogy folytassa a harcot IX. Gergely (1227-1241) zsoldosai ellen. Közben Róma lakosságát is lázadásra bírta a pápa ellen.

2) A bajokon **IV. Ince** (1243-1254) akart segíteni. Összehívta az **I. Lyoni Zsinatot** (1245). A harc súlyosságára jellemző, hogy itt adta a kardinálisoknak a piros kalapot, arra való tekintettel, hogy akár a vértanúságra is készen kell állniuk. Ettől kezdve nevezhetjük őket **bíborosoknak**.

A zsinatot a pápa nyitotta meg **híres beszédével** az Egyház „öt sebééről”. Ezek: a klérus bűnei, Jeruzsálem újbóli eleste, a tatárjárás Magyarországon, a latinok uralmának bizonytalansága Konstantinápolyban, végül, hogy a császár ellensége az Egyháznak.

A zsinaton II. Frigyest **letettnek nyilvánították**. Csak halálos ágyán tért meg (†1250). Sírja a palermói dómban van. – Halálával véget ért a Hohenstauf dinasztia uralma. A birodalomban az „*interregnum*” zavaros időszaka következett. Dél Itália, mint pápai hűbér, az Anjouké lett. Az utolsó Hohenstaufot, a tizenöt éves Conradinot, II. Frigyes unokáját Anjou Károly Nápoly piacán lefejeztette.

3) A pápaság és császárság küzdelme tehát a *pápaság győzelmével* végződött. Ez azonban további bajok forrása lett. A császárság megszűnésével a pápaság egyre kiszolgáltatottabb lett a megerősödő *francia királyokkal* szemben.

Avignon és a „Nagy szakadás” (A pápaság a késői középkorban)

Jóllehet a pápaság és a császárság küzdelme a pápaság javára dőlt el, a pápaságra nézve veszélyes volt, hogy elvesztette a császárság támogatását az egyre erősebbé váló **Franciaországgal** szemben. IV. Kelemen (1265-1268) halála után közel három évig betöltetlen volt a pápai trón. Az új pápa, X. Gergely (1271-1276) összehívta a **II. Lyoni Zsinatot** (1274), ahol létrejött a keleti egyházzal az unió, amely azonban IV. Márton pápa (1281-1285) idején felbomlott.

A pápaság ismét a **római oligarchák befolyása** alá jutott. Közéjük tartozott például az Orsini házból megválasztott, egyébként derék pápa, **III. Miklós** (1277-1280). Egy ismét két évnél tovább tartó pápaválasztás után megválasztják a jámbor Péter remetét, aki az **V. Celesztin** nevet vette fel (1294). Öt hónap után belátta alkalmatlanságát, és – részben **Benedetto Gaetani** jogász kardinális hatására – lemondott a pápai trónról. Utána – mindössze egynapos konklávén – Gaetanit választották meg, aki a VIII. Bonifác nevet vette fel.

VIII. Bonifác (1249-1303)

VIII. Bonifác utolsó nagy képviselője volt VII. Gergely *eszméinek*, de azokat már *nem tudta diadalra vinni*, mert a „**Respublica Christiana**” egyre inkább széthullott önálló, nemzeti államokra.

A pápa ellenfele **IV. (Szép) Fülöp** (1285-1314) francia király volt, aki hódító háborúkról, sőt világhuralomról álmodozott.

A pápa 1300-ban teljes búcsút engedélyezett a Rómába zarándokló híveknek. Ez volt az első **szentév**, amely egész Európát megmozgatta, és igen emelte a pápaság tekintélyét.

Szép Fülöp király **egyházellenes intézkedései** miatt a pápa 1302-ben Rómában **zsinatot hívott össze**, amelyre a királyt is meghívta. A király a franciák nemzeti önértékét felborzó bullát hamisított és terjesztett az ország közvéleményének befolyásolására.

A zsinat mégis összeült, sőt a királyi tilalom ellenére negyven francia főpap is részt vett rajta. Itt adta ki VIII. Bonifác a híres „**Unam Sanctam**” kezdetű bullát, amely utoljára hangoztatja a „*két kard*” elméletét. A bulla többek közt azt tartalmazza, hogy a pápa fölött világi ember nem ítélezhet, a lelki hatalomnak azonban joga van a világi hatalom fölött ítélezni, ha az rosszat cselekszik.

Szép Fülöp erre **merényletet szervezett** a pápa ellen. A király kancellárja (*Nogaret*) zsoldosokat fogadott, és (a Róma közelében lévő) **Anagniban** rátört az agg pápára, akit a kancellár tetteleg is bántalmazott. A városka lakossága ugyan három nap múlva kiszabadította, de a pápa a kiállott izgalmak következtében hamarosan meghalt (1303. okt. 11.). Utóda, **XI. Benedek** (1303-1304) föloldozta a királyt a kiközösítés alól, a merényleket azonban nem.

A király **tovább folytatta a harcot** – ezúttal VIII. Bonifác emléke ellen. Azt akarta, hogy VIII. Bonifácot eretneknek nyilvánítsák. XI. Benedek halála után majdnem egy éves konklavé következett, amelyen Szép Fülöp befolyására **francia pápát** választottak. Az **V. Kelemen** nevet vette fel (1305-1314). Ő a bíborosokat Lyonba hívta össze a pápakoronázásra, székhelyét pedig francia földre, a Rhöne partján fekvő **Avignonba** helyezte át. A pápák itt tartózkodtak csaknem hetven évig (1309-1377).

„Avignon” végzetes következményei

a) A **pápa a francia politikai érdekek** kiszolgálója lett. Ez elidegenítette a németeket, akik a birodalmi gyűlésen ki is mondták, hogy a császári méltósághoz nem kell többé a pápa által végzett koronázás. A francia érdekek kiszolgálásának jele, hogy V. Kelemen a **Vienne-i Zsinaton** (1311-1312) feloszlatta a templomos lovagrendet. Vezetőit a király – kínzásokkal kicsikart, hamis vallomások alapján, hosszú per után – máglyára küldte, franciaországi vagyonukat pedig elharácsolta.

XXII János (1316-1334) a franciák befolyására háborúba keveredett Bajor Lajos (1314-1347) német királlyal, aki Rómában császárrá koronáztatta magát, sőt egy rövid ideig ellenpápát is állított.

b) A pápa példájára a **főpapok sem maradtak székhelyükön**, és elhanyagolták híveiket.

c) A **Pápai Állam** kebelében nagy fejetlenség kapott lábra. Ismét **elhatalmasodtak az oligarchák**, Róma szent helyei pedig pusztulásnak indultak. A rend helyreállítására az avignoni pápa **Cola di Rienzo** („*Rienzi*”, †1354) humanistát nevezte ki. Ő azonban visszaélt hatalmával, ezért meggyilkolták. Nagyobb sikerrel működött **Alvarez Albornoz** bíboros, mint pápai legátus (†1367). Az oligarchákat meghódításra bírta, és így benne a Pápai Állam második megalapítóját tiszteljük (az első ti. Kis Pipin). Nélküle lehetetlen lett volna a pápaság visszatérése Rómába.

d) A pápának **pénzre** volt szüksége, hogy Avignonban *palotát* és várfalat építhessenek, és a nagy *hivatalnoki kart* fizetni tudják. Emiatt sokféleképp megadóztatták az egyházi javadalmakat. Igen sokszor maguknak tartották fenn a főpapi állások betöltését, és igen magas illetéket szedtek a kinevező okiratok kiállításáért. Beszedték az üresedésben lévő püspökségek jövedelmét is. – Az Apostoli Kamara **pénzügyi nagyhatalommá** vált. De nagyra nőtt az elégedetlenség is a pápai kúria iránt.

A nagy nyugati egyházzsakadás

A pápaság Rómába való *visszatérése* alapvető feltétele volt annak, hogy rendeződjen az Egyház helyzete, és a rend helyreálljon Itáliában. A Rómába való visszatérést azonban hiába szorgalmazta a költő Petrarca (†1374) és IV. Károly német-római császár (1347-1378).

Svéd Szent Brigitta (†1373) rávette V. Orbán pápát (1362-1370), hogy Avignomból térjen vissza Rómába. A zavaros viszonyokon azonban nem tudott úrrá lenni, visszatért Avignonba, ahol nemsokára meghalt.

a) **Sienai Szent Katalin** (†1380) domonkos harmadrendi apáca személyes varázsával rávette XI. Gergelyt a Rómába való visszatérésre. (Katalinnak a pápához irt levelei a kor jeles forrásai.) A pápa az akkor lakhatatlan *lateráni* palota helyett a **Vatikánba** költözött, amelynek *épületeit* akkor kezdték *palotává* fejleszteni.

b) XI. Gergely halála után a vatikáni palotában már **olasz főpapot** választottak pápává, aki a **V. Orbán** nevet vette fel (1378-1389). A pápaválasztás *érvényességét* illetően már a kezdetek kezdetén kétségek merültek fel a római nép erőszakos viselkedése miatt. Mivel az új pápa megsértette a francia bíborosok önértetét, azok erre – az előző választást érvénytelennek tekintve – *új pápát* választottak, aki *Avignonba* tette át a székhelyét („*VII. Kelemen*”, 1378-1394).

A helyzet rendkívül súlyos volt, hiszen még a *kor szentjei* sem láttak tisztán. Sienai Szent Katalin pl. a római pápa oldalán állt, **Ferreri Szent Vince** (†1419) domonkos szerzetes és lelkiíró viszont az **avignoni** pápát tartotta érvényesnek, és az ő vezetésével képzelte el az egységet. Mindkét pápa kiegészítette bíboros-testületét, és kölcsönösen kiközösítette a másik pápát – híveivel együtt. A két pápa halála után mindkét testület új pápát választott (**IX. Bonifác**, 1389-1404, „*XIII. Benedek*”, De Luna Péter, 1389-1417).

Mindkét pápa ragaszkodott hatalmához. A baj orvoslására a két bíboros testület 1409-ben Pisában „*egyetemes zsinatot*” hívott össze, amelyen új „*pápát*” választottak („*V. Sándor*”, 1409-1410). Ezzel már **három „oboedientiára” (engedelmességre) szakadt az Egyház**. A „*pápa*” halála után a bíborosok Bolognában Baltazare Cossa bíborost választották „*pápává*”, aki a **XXIII. János** nevet vette fel (1410-1414).

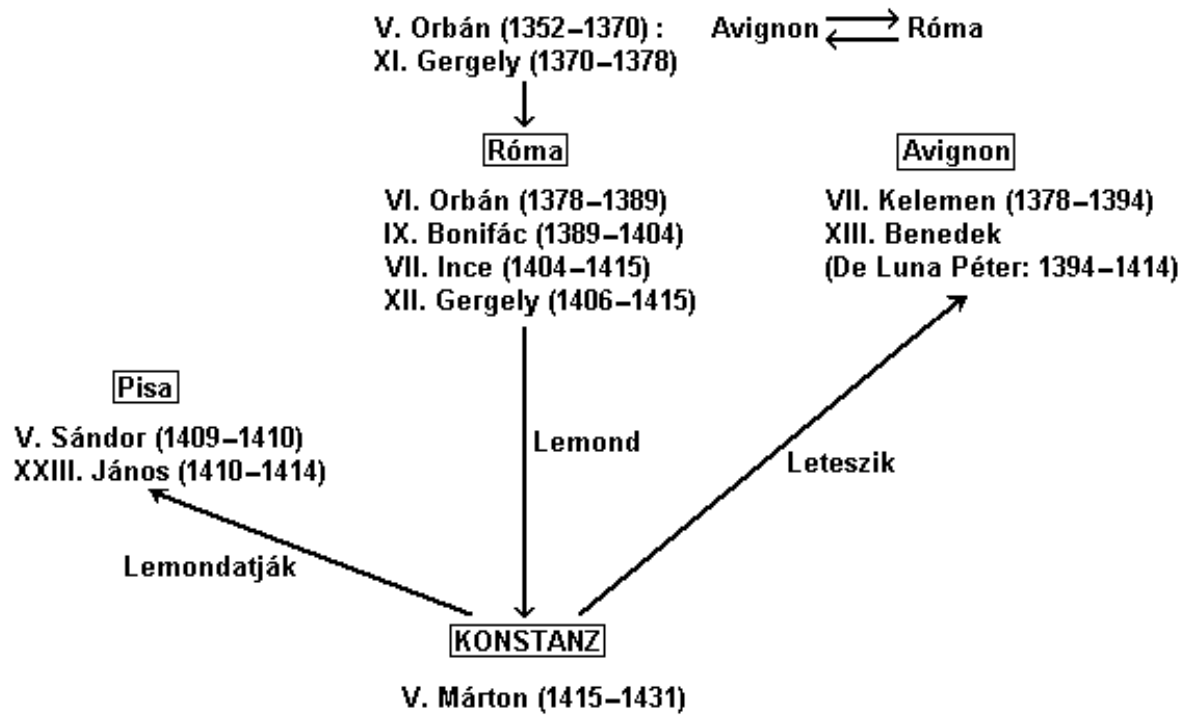
c) A szakadás megszüntetésére **Luxemburg Zsigmond** (1387-1437) magyar király és német-római császár vállalkozott. Ő **XXIII. Jánossal** egyetemes zsinatot hivatott össze **Konstanza** (1414-1418). Hazánkat két érsek és hat püspök képviselte. A zsinat *ügyrendje* szerint az *öt fő nemzet* adhatott egy-egy szavazatot (a németországi, az angol, az olasz, a francia és a spanyol), valamint a *bíborosi* testület.

A zsinat Cossa *előéletével* is foglalkozni kezdett. Ez nem volt makulátlan, még kalózkodás is szerepelt benne. Erre **XXIII. János elmenekült**. Elfogták, utána pedig önként lemondott, és mint bíboros-püspök halt meg (1419). A **törvényes pápa, XII. Gergely** (1406-1415) a maga részéről is összehívta a zsinatot (hogy az törvényes legyen), felruházta a pápaválasztás jogával, majd **lemondott**. A makacs avignoni ellenpápát távollétében *letettnek* nyilvánították. A zsinat Colonna bíborost választotta pápává (1417. november 11.), aki az **V. Márton (1415-1431)** nevet vette fel. Ezzel **megszűnt a nagy nyugati egyházszakadás**. Minthogy azonban egyetemes zsinat pápa nélkül nem lehetséges, csak azok a határozatok váltak *érvényessé*, amelyeket a pápa utólag *jóvá hagyott*.

A zsinat foglalkozott *Husz János* ügyével is. Vele embertelenül bántak, végül máglyára juttatták.

d) A nehéz helyzetet jellemezte, hogy a zsinat a **jó célt helytelenül megválasztott eszközökkel** szolgálta. A „*népfenség*” elvét akarta becsempészni az Egyházba. („*Concilium supra papam*”), holott az Egyház hierarchikus felépítésű. Egyúttal szinte „*parlamenti rendszert*” akart meghonosítani, amikor elrendelte, hogy a jövőben szabályos időközönként zsinatot kell tartani (először öt, majd hét év múlva, később tíz évenként). Ennek a következménye egy sikertelen zsinat (Pavia és Siena, 1424), majd pedig a **Basel-Ferrarsa-Firenzei Zsinat** (Florentinum, 1431-1445). Ennek legjelesebb eseménye a keleti és nyugati egyház uniója, amely azonban sajnos – mint már láttuk –, nem állt vált véglegessé.

e) A hagyományos egyháztörténeti munkák a zsinat pápafölöttiségének elméletét „*zsinati eszmének*” nevezi. V. Márton, megválasztása után mindent meg is tett a tévedések kiküszöbölésére. A szakadás és a „*zsinati korszak*” valóban nem vált javára az Egyháznak. Nemcsak az Egyetemes Egyház volt időnként megosztott, hanem jó néhány **szerezetesrendben** is szakadás támadt (pl. ciszterek, karthauziak, ferencesek, domonkosok, karmeliták). A világi **politikai hatalmak** képviselőinek egy része sem állt hivatása magaslatán. A zavaros idősakra esik pl. *Becket Tamás* (†1170), *Nepomuki Szent János* (†1393) és *Szent Johanna* (Jeanne D'Arc, †1431) vértanúsága. A pápai hatalom gyengülése több helyen az „*államegyháziság*” malmára hajtotta a vizet. Ilyen jelenség volt több német fejedelemségben, Angliában és Franciaországban („*gallikanizmus*”).

A keresztes hadjáratok

A keresztes háborúk okai

A keresztes háborúk **nagy fontossággal bírnak** mind az *egyházi*, mind a *világi történetírás* számára. *Jelentőségüket* senki nem vitatja, *értékelésük* során azonban jelentős *véleménykülönbségekkel* találkozhatunk.

A keresztes hadjáratok **előzményei** között a vallási indítékok mellett megemlíthetünk politikai, katonai és gazdasági okokat egyaránt. Vitathatatlan azonban, hogy a *gregoriánus reformok* által elmélyített *nyugati latin-keresztény öntudat* belső vallási indítékai voltak a döntőek.

A **zarándoklat** a középkori Európa **szerves tartozéka** volt. A híres *zarándokhelyek* sorában (*Canterbury, Mont-Saint-Michel, Róma, Santiago de Compostella*) ott találjuk a fő célpontot, **Jeruzsálemet** is, ahová a keresztény zarándokok sokáig háborítatlanul eljuthattak, hála a várost birtokló *türelmesebb arab* politikának. Az egyre nagyobb számban odaérkező zarándokok részére *menedékházak, kolostorok* és *vendégfogadók* épültek. 1071-től azonban a *szeldzsuk-törökök* hódították meg a területet, akik ellenségesek voltak az odalátogató keresztényekhez. A jeruzsálemi zarándokok **védelemre** szorultak.

A **szeldzsukok hódítása** egy másik keresztény terület érdekeit is sértette: a **Bizánci Birodalomét**. Az 1071-es manzikerti csatában a bizánciak katasztrofális vereséget szenvedtek. Eddig a bizánci keresztény bástya feltartotta az iszlám Európa felé irányuló expanzióját, ekkora azonban megroppanni látszott. **I. Alexios** császár *segélykérése* meghallgatást nyert Nyugaton. Bizánc fegyelmezett és ütöképes nyugati segélycsapatokat remélt, akik segítenek helyreállítani a megingott birodalom régi tekintélyét.

A **korabeli Európa** (vagyis a latin-keresztény nyugat területe) a *mezőgazdasági fellendülés* következtében jelentős **népességszám gyarapodást** könyvelhetett el. A lovagság egy jó részének nem volt megélhetést nyújtó birtoka. A *nincstelen lovagok* egymás elleni rablóportyáinak nem volt se szeri, se száma, emiatt jött létre az egyház bábáskodásával a ún. „*Treuga Dei*” (Isten békéje) mozgalom, mely bizonyos időkben vallási alapon korlátozta a lovagi hadviselést. A *parasztság* jó része is *elvándorlásra* kényszerült. Megindult a spontán vándorlás keletre (a későbbi Drang nach Osten alapja), ahol a fejletlenebb területeken még bőven volt hely a letelepedésre. A szentföldi hadjáratok mind a **két társadalmi rétegnek** boldogulást (birtokot, rangot, megélhetést) ígértek.

A hadjáratok **lebonyolítása busás hasznot** jelentettek az Észak-itáliai kereskedővárosoknak is (Velence, Genova, Pisa), akik a hadseregek és felszerelések szállításába valamint ellátásába folyhattak bele.

Mindazonáltal a keresztes mozgalom legfőbb oka az a **vallásos felbuzdulás** volt, mely **II. Orbán pápa** 1095-ös, clermont-i zsinaton tett felhívására adott válaszként a keresztény tömegekben jelentkezett. A szeldzsukok kegyetlenkedéseinek hírére a pápa felszólította a nyugati világ keresztényeit a Szentföld felszabadítására és védelmére. *Pápai búcsúban* részesült, aki az említett felhívásra személyesen vonult hadba, vagy a cél érdekében pénzzel támogatta a hadba szálló keresztényeket. A nem várt erejű felbuzdulás a **keresztes eszmében egyesítette a latin nyugatot**, s a középkor végéig, sőt az újkorig is elnyúló (ld. Buda 1686-os felszabadítását), több évszázados mozgalmat eredményezett. Ennek célja pedig a **kereszténység védelme** a több hullámban is terjeszkedő *iszlám világgal* szemben, illetve a reconquista eszméje, mely az egykori keresztény területek mohamedán uralom alóli felszabadítását jelentette.

A keresztes háborúk lefolyása

Az **első hadjárat (1096-1099)** katonáinak többsége Németországból, Lotaringiából és Provance-ból kelt útra. A hadjárat élére **Bouillon Gottfried** lotaringiai herceget választották. A vagyonát pénzzé tevő herceget fivérei is követték (*Balduin* és *Eustachius*), s megemléendő még másik két fővezér neve is: *Toulouse-i Raimund* és *Tarantói Bohemund*.

Valójában elsőként az a „népi hadjárat” indult meg, melyet az Amiens-ből származó **Remete Péter** szervezett nincstelen, de annál lelkesebb *parasztokból*. 1096 márciusában keltek útra, s a pogányok elleni fellépést a Rajna-vidék zsidó lakosságának *pogromjával* kezdték. A végső célt, a Szentföldet csak egy maroknyi seregrész érte el, mert útközben egy részüket Könyves Kálmán királyunk szórta szét garázdálkodásaik miatt, a többi, Kis-Ázsiába eljutott hadakat pedig a törökök semmisítették meg.

A Bouillon Gottfried vezette **fősereget** tárgyalások után átengedte Könyves Kálmán Magyarországon. Eljutván **Bizáncba**, itt a császár csak azután adott nekik segítséget a továbbhaladásban, miután megígérték a keresztesek, hogy a meghódított területek Bizánc hűbéresei lesznek. Már rögtön az első hadjáratban megmutatkozott a *bizánciak magatartásában*, hogy legalább annyira tartottak a nyugati keresztesektől, mint a muzulmánoktól. Míg Bizáncot zavarták a saját szakállukra tevékenykedő nyugati keresztény hadak, s ezért csak tessék-lássék segített nekik, addig a keresztesek állandóan panaszkodtak a bizánciak közönye miatt, akik sokszor inkább akadályozták, mint segítették a keresztesek ügyét.

A lovagi hadak hamarosan **fényes győzelmet** arattak Kilidzs Arszlán szeldzsuk szultán hadain, s elfoglalták **Nikaiát**. Ez volt az első és utolsó eset, hogy az elfoglalt várat *átadták a bizánciaknak*.

A keresztesek folytatták útjukat, s elfoglalták **Edesszát**, majd **Antióchiát**. E hadjáratok közben rendkívül *sokat nélkülözött* a sereg a sivatagos, forró éghajlatú területen. A felhalmozott elkeseredés **Jeruzsálem 1099-es júniusi bevételénél** tetőzött, amikor is az elfoglalt városban a győztes, de vérszemet kapott keresztesek *szörnyű öldöklést* rendeztek a muzulmánok soraiban, amint erről a francia származású krónikás, **Foucher de Chartes** beszámolójából értesülhetünk.

Az elfoglalt területeken francia mintára **hűbéri államokat** rendeztek be. Így keletkezett az *Edesszai* és a *Tripoliszi Grófság*, az *Antióchiai Fejedelemség*. Ezek kisebb hűbéri államok voltak, alárendeltjei a **Jeruzsálemi Királyságnak**, ahol Bouillon Gottfried lett az első uralkodó (egyelőre azonban alázatból nem királynak hívatta magát, hanem a „Szentírvédő” címet választotta).

A frank államcskák azonban **nem tudtak konszolidálódni**. Hamarosan kénytelenek voltak *védekezni* elsősorban a *muzulmánok*, olykor pedig *Bizánc ellen*. Az sem volt ritka, hogy *egymás ellen* hadakoztak a keresztesek.

A **második hadjárat (1147-1149)** oka **Edessza eleste** volt. III. Jenő pápa és **Clairvaux-i Szent Bernát** fáradozásai nyomán sikerült megnyerni a nyugati keresztény világ két fejét: **VII. Lajos** francia királyt és **III. Konrád** német-római császárt egy újabb hadjáratra. A belső egyenetlenségektől is megosztott keresztesek *teljes vereségével* végződött a hadjárat. A csapat java még *Kis-Ázsiában* felmorzsolódott, ezután *Damaszkusz* ostroma is sikertelenül végződött.

A **harmadik keresztes hadjárat (1189-1192)** előzménye az volt, hogy az Ajjubida dinasztiából származó **Szaladin** (Szaláh ad-Dín) egyesítette a közel-keleti iszlám területek jelentős részét. Jó viszonyt létesített a gyengélkedő Abbászida kalifátussal is, így teljessé tette a keresztesek bekerítettségét. A keresztesek támadása Szaladin ellen Hattín mellett *megsemmisítő vereséggel* végződött. Ennek következtében **Jeruzsálem is elesett** (1187).

A keleti katasztrófa hírére jól szervezett **lovagseregek** indultak Nyugatról a Szentföld felé. A legnagyobb hatalmasságok mentek a seregek élén: **Barbarossa Frigyes** német, **II. Fülöp Ágost** francia és **Oroszlánszívű Richárd** angol uralkodó. A német seregek szárazföldön nagy győzelmet arattak **Ikóniumnál**, de egy baleset folytán vízbefulladt a császár, így felbomlott a sereg. A tengeren érkező francia és angol uralkodók csak Akkón várát tudták bevenni. A belső viták miatt itt is felbomlott a seregek egysége. Csak az angol király tudott felmutatni némi **diplomáciai eredményt**. A Szaladinnal kötött szerződés értelmében a *keresztény zarándokok békésen látogathatták a jeruzsálemi szent helyeket*, s egy csekély tengerparti részt biztosítottak a keresztéseknek támaszpontul.

Ez volt az **utolsó közös nagy szentföldi hadjárata** a nyugati keresztényeknek. Az ezt követő hadjáratok már csak az egyes uralkodók egyéni akcióinak számítottak, vagy épp el sem jutottak a Szentföldre. Pedig Szaladin hamarosan meghalt, így a halálát követő zűrzavarban a muzulmánok nem tudták folytatni a keresztések kiszorítását. A keresztések *kihasználatlanul hagyták* ezt a lehetőséget.

A **negyedik hadjárat (1202-1204)** már a hanyatlás jeleit mutatta. **VI. Henrik** császár már 1197-ben nagy előkészületeket tett egy keleti hadjáratra. Ez azonban már elsősorban birodalomépítési szándékkal folyt, s csak korai halála akadályozta meg nagyra törő terveinek végrehajtásában.

1202-ben **III. Ince** pápa hívó szavára főleg franciák vették fel a keresztet. A hadjáratához csatlakozott Velence is. A szervezési munkálatok azonban vontatottan haladtak, pénzhiány miatt a seregek nem bírták kifizetni a behajózás költségeit. **Dandolo** doge, Velence vezetője szokatlan ötlettel állt elő: elengedi az útiköltséget, ha a sereg visszafoglalja számára Zára városát a magyar királytól. Sikerült ugyan az ostrom, de a keresztések nagy része zúgolódott, hogy keresztény király ellen kell hadakozniuk.

Mindeközben **Bizáncban trónviszály** dúlt, s az egyik *trónkövetelő*, Angelos Alexios a keleti birodalom széleskörű támogatását helyezte kilátásba, ha a keresztések segítik neki megszerezni a trónt. Az ajánlat kecsegtető volt: bizánci erőforrások segítségével lerohanhatják az egész Közel-Keletet.

1203 nyarán sikerült is (nagyobb pusztítás nélkül) a keresztéseknek **elfoglalniuk Bizáncot**. Alexios megszerezte a császári címet, de mihelyt uralkodó lett, számára is a bizánci érdekek kerültek előtérbe, s korábbi ígéreteit igyekezett visszavonni. E kísérletre a keresztések **újra megostromolták** a várost, s 1204 tavaszán **el is foglalták**. Ezután azonban *szörnyű pusztítást* rendeztek. A város *kifosztásáról Khoniatos bizánci krónikás* számolt be. A latin bandák ezek szerint válogatás nélkül mindent zsákmánynak tekintettek, s amit el nem raboltak, az gyújtogatásaik következtében esett a pusztító tűzvésznek áldozatul.

Bizánc elfoglalásának **nagy horderejű következményei** lettek. Egyrészt korábbi minták alapján *keresztes államot* alapítottak **Latin Császárság** néven, mely csak 1204-től 1261-ig tudott fennállni. (Első uralkodója Flandriai Balduin lett.) Mindezzel *halálos döfést mértek Bizáncra*, mely többé nem tudott megerősödni, s áldozatul esett a későbbi *oszmán hódításnak*. Ráadásul erőszakos *uniós politikájukkal* (a keleti és nyugati egyház egyesítése) kiengesztelhetetlen **gyűlöletet ültettek a görög egyházba** is. A háború igazi nyertese pedig *Velence* volt, mely Bizánc kiiktatásával a levantei kereskedelem egyedüli ura lett, s évszázadokra megalapozta *nagyhatalmi státuszát*.

Egyéb keresztes hadjáratok

A negyedik hadjárat szégyenfoltot jelentett a keresztes eszmén. Bár horderejét tekintve jelentéktelen, mégis meg kell említenünk a **gyermekek 1212-es „keresztes hadjáratát”**. Mindezt csak a középkori jámborságból, vallásos lelkületből kiindulva elemezhetjük, hisz mai szemmel örültségnek tűnhet egy ilyen vállalkozás. „Amit nem ért el a lovagok büntől,

erőszaktól és rablástól véres kardja, azt majd eléri az ártatlan gyermekesereg” – gondolták a kortárs keresztények. Az ötlet nem a „*hivatalos egyháztól*” eredt, hanem *spontán népmozgalom* volt. A francia és Rajna vidéki német gyermekekből álló csapat el sem jutott a Szentföldre. Jó részük már útközben meghalt, az életben maradtakat pedig rabszolgának adták el a tengeri kereskedők.

1217-ben II. András magyar király vonult katonái élén a Szentföldre. Nem vezette nagy lelkesedés, inkább a *pápaság készítésére* vette fel a keresztet. Nem is volt nagy eredménye e hadjáratnak, hacsak az nem, hogy számos **diplomáciai egyezményt** kötött, s *ereklyéssel megrakodva* tért haza a szentföldi zarándoklatról.

1228-ban II. Frigyes német-római császár vágott bele egy újabb hadjáratba. Ezt kifejezett *pápai tiltás* ellenére tette, egyéni akciója volt csupán. A kiközösített uralkodónak sikerült olyan szerződést kötnie, mely gyakorlatilag újra a *keresztények kezére* juttatta **Jeruzsálemet** és környékét. De a muzulmán szent helyeket a keresztényeknek is tiszteletben kellett tartaniuk.

Al-Kámil egyiptomi szultán halála után a frankok **igyekeztek** kiterjeszteni a **keresztesek befolyását**. Ám a gyengülő szultáni hatalom helyébe az addig hadsereget alkotó rabszolga mamelukok kerültek Egyiptom élére az energikus **Bajbarsz** vezetésével. 1244-ben **megszállta Jeruzsálemet**, majd elfoglalta egész **Szíriát**. Mindeközben Európa jó részét a *mongol támadás* foglalta le.

1248-ban IX. Szent Lajos francia király újabb keresztes hadjáratot szervezett. Előbb **Egyiptomot**, azután a **Szentföldet** akarta meghódítani. 1250-ben azonban serege **Kairónál** teljes *vereséget szenvedett* és maga a király is fogságba került. Ezek után Bajbarsz még erősebb támadásokat indított a maradék keresztes államok ellen. Minden erődöt és várat igyekeztek lerombolni, nehogy a keresztesek valaha is visszatérhessenek.

1270-ben Lajos király öccsével, Anjou Károllyal (Szicília új uralkodójával) még egy **utolsó kísérletet** tett a keresztes pozíciók visszaszerzésére, de ez a hadjárat is megghiúsult. 1291-ben a mamelukok kezére került az utolsó keresztes erőd, **Akkon** is. Néhány esztendei *utóvédharc* után a keresztesek teljesen **kiűrtették a Szentföld területét**.

A keresztes háborúk mérlege

A keresztes hadjáratok katonai-politikai **eredménye nem áll arányban** azzal a rengeteg **áldozattal**, amibe keresztülvitelük került. De ha nem is sikerült az iszlám befolyását megszüntetni, mégis sikerült azt hosszú időre erősen *meggyöngíteni*.

Gazdaságtörténeti szempontból fontos következménye volt a kornak a **keleti (levanti) kereskedelem** felvirágzása, az Észak-itáliai kereskedő városok megerősödése, s ezzel párhuzamban Bizánc jelentőségének csökkenése.

A keresztes háborúk a **nyugati keresztény összetartozást**, identitástudatot rendkívül **megerősítették**, ugyanakkor a **nemzeti öntudat csírái** is e hadjáratok során jelentek meg (francia, német, angol vetélkedés).

Kultúrtörténeti szempontból rendkívül fontos hozadéka a kornak, hogy a háborúk kapcsán megélnék a *latin nyugat*, *Bizánc* és az *iszlám*, valamint az általa közvetített *keleti* szellemi, **kulturális érintkezése**. A skolasztika filozófiai és teológiai eredménye a keleti kölcsönhatások nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Sajnos az 1054 óta fennálló kelet-nyugati nagy **egyházzsakadást** ez a kor csak tovább mélyítette. Bizánc *latinellenessége* és *nyugat-gyűlölete* soha nem látott mértékben elmélyült, s máig kitörölhetetlen nyomot hagyott az ortodox egyházakban.

Befolyással volt a keresztes mozgalom a **nyugati vallásosságra** is. A sokat nélkülöző, kegyetlen öldöklésekben, rablásokban résztvevő keresztes vitézek magukkal hozták a zsákmányolt értékek és ereklyék mellett a **szegénység** és a **bűnbánat** szellemét is. Nem

véletlen, hogy e korban keletkeztek a középkor legnagyobb hatású koldulórendjei: a ferencesek és a domonkosrendiek is.

Bár a keresztetek *keleti uralma* véget ért, a **keresztes eszme** még évszázadokig fennmaradt. Közel-keletről áthelyeződtek a harcok elsősorban az **Ibériai-félszigetre** (*reconquista*), valamint a **Baltikum** térségébe. Később az *oszmán-törökök* elleni **európai összefogásnak** is a keresztes eszme volt egyik vezérelve. Nyomaiban pedig az Újvilág felfedezésével és a 18-19. századi európai gyarmatosításhoz kapcsolódó *missziós mozgalmakkal* is kapcsolatba hozható.

A lovagi hadviselésről

Mivel a keresztes háborúkat alapvetően **lovagok** vívták, érdemes talán néhány mondat erejéig kitérni a kor jellegzetes **lovagi harcászatára** is.

A történetét tekintve *több fejlődési időszakot* megért **lovagi hadviselés** a 11. századtól a vaskohászat fejlődésével technikailag **egyre tökéletesebb** lett mind a *védekező*-, mind a *támadófegyverzet* tekintetében. A *sisak* egyre zártabb, az egész arcot eltakarta. A fémlapokkal erősített bőringekek helyett megjelent a *páncéling*, amely a *nyilakkal* és *dárdákkal* szemben is védelmet nyújtott.

A lovagok széles nyergeikben ülve vagy a kengyelekben felállva nehéz *kardjaikkal* küzdöttek a csatában. A század végére elterjedt a *lovasroham*, amikor az ellenfelek nagy sebességgel egymásra rohantak. Ez az új elem növelte meg a *hosszú nyelű lándzsa* fontosságát, amellyel az ellenfelet próbálták a nyeregből kiütni úgy, hogy a fegyver nyelét a csípőnél és a vállnál megtámasztották. A lebukott ellenfelet, ha nem halt meg, *fogságba* vetették, és csak *váltságdíj* ellenében szabadulhatott.

A *lovasrohamokhoz* nyílt terepre volt szükség, ezért az ellenfelek gyakran előre megegyeztek, hol vívják a csatát és milyen feltételek mellett. Külön foglalkozássá lett a *hírvívés*, azaz a közvetítőtevékenység. A *lovagi világ erkölcsi elvei* a harcban a nyílt küzdelmet írták elő, tilos volt minden *furfang*, *cselvetés*. Ezt sokszor még akkor is betartották, ha ebből hátrányuk származhatott.

A lovagrendek

A mély **vallásos dinamizmus**, amelyből a keresztes mozgalom táplálkozott, megalapozta a középkor egyik legsajátosabb jelenségének, a **szerveslovagságnak** a kialakulását. A három nagy **lovagrend** születése a Szentföldre vezetett keresztes hadjáratok közvetlen tapasztalatának volt köszönhető. A három szokásos *szervesi fogadalom* (szegénység, tisztaság, engedelmesség) mellett **felvették szabályzatukba** a kimerült, megbetegedett zarándokok *szolgálatának*, illetve a keresztes államok hitetlenekkel szembeni *megvédelmezésének kötelezettségeit* is.

A **johannita rend** 1099-ben alapult meg a jeruzsálemi, Keresztelő Szent Jánosról nevezett kórház szerzeteként, és 1120-ban alakult át **lovagrenddé**. Viseletük: fekete köpeny fehér kereszttel. 1291-ben **Ciprusra**, aztán **Rodoszra** (1309) és végül **Máltára** (1530) helyezte át székhelyét. Innen származik a „*máltai lovagrend*” elnevezés.

A **templomos rendet** 1118 körül Salamon temploma mellett alapította nyolc francia lovag. Innét származik nevük: „*templomos*”. Viseletük: fehér köpeny vörös kereszttel. Miután 1291-ben ugyancsak **Ciprusra** költözött, 1312-ben áldozatul esett **Szép Fülöp** francia király **intrikáinak**, majd a vienne-i zsinaton feloszlatták. A pápaság és a francia király mellett egykor harmadik keresztény „*nagy hatalomnak*” számító lovagrend **szétverése** körül máig számos titokzatos legenda kering.

A **német lovagrendet 1189**-ben brémai és lübecki polgárok alapították meg, mint *betegápoló testvériséget*, majd 1198-ban alakult **lovagrenddé**. *Hermann von Salza* nagymester idején (13. sz. eleje) tevékenységének területe áttevődött először Dél-Erdélybe (a kunok térítése lett volna feladatuk), majd Kelet-Poroszországba. Központjuk 1309-től **Marienburg** volt. Ettől fogva a kereszténység **baltikumi terjesztése** és a **rendi állam** megalapítása voltak fő feladatai. A *lovagrend viselete*: fehér köpeny fekete kereszttel. 1525-ben *Brandenburgi Albert* nagymester magához ragadta a rend birtokait, és **világi protestáns hercegséget** hozott belőlük létre.

A középkori eretnekség és az inkvizíció

A középkori eretnekségek általában a **társadalmi igazságtalanságok** talaján keletkeztek. A nyomorgó jobbágyság ugyanis ellenségét látta a gazdagokban, akik közé tartozott a főpapság is. Az eretnekek közül sokan azonban a *legvéresebb gaztettektől* sem riadtak vissza. Ez részben magyarázza az *inkvizíció* működését.

A főbb eretnekségek története

Az eretnek mozgalmaknak **három alap gondolata** volt: a *szegénység-eszme*, a *tisztaság-eszme* és a *láthatatlan egyház* eszméje.

1) A gazdag klérus világias élete láttán sokan úgy gondolták, hogy a vagyon az Egyháznak csak ártalmára van. Ebből származik a szegénység-eszme.

a) **Bresciai Arnold** prépost azt hirdette, hogy vagyonos pap nem üdvözülhet. Az Egyház mondjon le a vagyonról, a pápa a világi hatalomról. Nagy népszerűsége tett szert, ám Barbarossa kezébe került, aki máglyára juttatta.

b) Hasonló nézeteket vallottak az „**apostoli testvérek**” (alapítójuk Sagarelli Gellért) és a **fraticellik** (alapítójuk a ferences Bergamói Bonagatia). Kóborolva prédikáltak és támadták a római egyházat. Betiltásuk után (IV. Miklós) Sagarellit a páрмаi városi tanács megégettette.

c) **Waldes Péter** alapította a Lyoni szegények társulatát, miután vagyonát a szegényeknek osztotta szét. Társaival vándorolva prédikált és minden vagyonbirtoklást kárhóztatott. Lefordította a Szentírást is Provance-i nyelvre. Hazájából elűzve Itáliában és Csehországban szerzett magának híveket.

2) A **tisztaság-eszme** nem más, mint a Balkánon keresztül lassan beszivárgott **ókori manicheizmus**. Tiltották a házasságot, a vagyont és a szentségek használatát, mert szerintük az anyag bűnös, és a sátán teremtménye. Fő elterjedési helyük **Bulgária** (bogumilek) és a dél-franciaországi **Albi városának környéke** (albigensek). Sok gazdag pártfogójuk akadt. Ezek az egyházi birtokok megkaparintásában reménykedtek. Terjedésüket segítette a klérus méltatlan élete. Virágzásuk a XIII. században volt. Térítésük eredménytelen maradt. Mikor III. Ince pápa követét, *Castelnau Pétert* meggyilkolták, a *Monfort Simon* által vezetett kereszties hadjárat megtörte garázdálkodó bandáikat.

3) A középkori eretnekségek harmadik nagy fajtája a **láthatatlan egyház** eszméje. Ez azt jelenti, hogy *csak az tagja* az egyháznak, akit Isten *az üdvösségre kiválasztott*. Aki halálos bűnben van, az eleve nem tagja az egyháznak. A Szentírás magyarázatára *Szentlélek* mindenkit *külön megvilágosít*. Az egyházi intézmények feleslegesek, a pápa az antikrisztus.

a) **Wicliffe** angol egyházmegyés pap, az oxfordi egyetem tanára. Ő hirdette ezeket a tanokat a XIV. században. Ő fordította le angolra a Bibliát. Tanításában szerepel még az oltáriszentségben a valóságos jelenlét tagadása. Elveti a bérmálást és a papszentelést. Tőle származik az „*evangélikus*” szó.

b) **Husz János** cseh pap, prágai egyetemi tanár átvette Wicliffe tanait, de hangsúlyozottan helyet kapott benne a *predestináció*, az oltáriszentségben a *valóságos jelenlét* tagadása és a pápai hatalom elutasítása. Husz tanait a *Konstanzi Zsinat* elvetette. Vele embertelenül bántak. Mivel tanait nem vonta vissza, a császári menlevél ellenére máglyán elégették. Nyomában *nagy mozgalom* keletkezett, amelyben lényegében a csehek harcoltak a németek ellen. A mérsékeltbekkel („*kelyhesek*”, mert két szín alatt akartak áldozni) sikerült egységre lépni, a szélsőségebbeket (taboriták), akik sokszor pusztító, gyilkoló bandákat alkottak, le kellett verni.

Wicliffe és Husz tanai a **reformáció tanbeli alapjait** készítették elő.

Az inkvizíció

1) A *hit tisztaságára* az Egyháznak ügyelnie kell. A híveknek *joguk*, hogy az Egyház képviselőitől a hitigazságokat (szóban és írásban) *tiszta formában* ismerjék meg. Az Egyházban az **eretnekké vált hívek** büntetése az apostoli kor óta a *kiközösítés* volt.

A **megtérteket vezeklés** után visszafogadták. A keresztény *római császárok* maguk is **büntették az eretnekeket**, Iustinianus máglyahalállal, mások száműzéssel. Ezt *újította fel* a középkor a *római joggal* együtt. Több ízben az állam maga akarta vállalni az eretnekek felderítését is, ám ehhez, mivel hitbeli kérdés, csak az Egyháznak van joga.

2) A **középkorban** inkvizíció nevű intézmény nem volt. A pápa előbb a püspököket bízta meg az eretnokségek felderítésével, majd annak eredménytelensége után maga küldött **inkvizitorokat** a veszélyeztetett területekre. Ezek elsősorban kolduló szerzetesek voltak, akik részint tudományos képzettséggel rendelkeztek, másrészt szegénységi fogadalmuk miatt nem voltak megvesztegethetők. Az inkvizítor feladata nem a büntetés volt elsősorban, hanem az *eretnekek visszavezetése* az Egyházba. Ha a bűnös *visszavonta* tételét, *elégítetelt* kapott és *feloldozták*, ha nem, átadták a világi hatóságnak, amely kimondta a *halálos ítéletet*.

3) Az **inkvizíciót**, mint **intézményt** már az újkorban, 1542-ben szervezte meg III. Pál pápa „*Egyetemes Inkvizíció*” néven. Nem sokkal utána IV. Pál különösen is felkarolta. Későbbi neve **Szent Officium** volt. 1917 óta ide tartozott a tiltott könyvek jegyzékének („*index librorum prohibitorum*”) összeállítása is, amely már nincs érvényben. Az intézmény mai neve *Hittani Kongregáció*, amely elvi természetű nyilatkozatokkal is foglalkozik, nemcsak hitellenes bűncselekményekkel.

4) A **spanyol inkvizíciót** Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella szervezte meg, IV. Sixtus pápa pedig jóváhagyta (1478). Az intézmény célja kettős volt.

a) **Vallási köntösben államvédelmi célokat szolgált.** Ennek útján a király főnemeseket és püspököket is elítélhetett. A bírák egy része nem is volt klerikus.

b) A sokszáz éves mór uralom alatt a **mohamedán lakosság** összeolvadt a keresztényekkel, **szintúgy a zsidók is**. Nagy részük meg is keresztelkedett, ám titokban folytatták régi kultuszcselekményeiket (moriszkók, maranyók). A nép általában gyűlölte őket szívtelenségük miatt. Ellenük lépett föl az inkvizíció.

A spanyol inkvizíció teljesen az **állam kezében** volt, a főinkvizítort a király nevezte ki. A pápák enyhítő figyelmeztetéseit nem vették tekintetbe. Működése sok ember életét kívánta. A spanyol inkvizíció működéséért tehát nem az Egyház a felelős, hanem az állam. Az inkvizíció megítélésében nem vezethet minket az a szempont, hogy a XX. század *diktatúrai* képmutatásból elítélték.

A szerzetesség a középkorban

A középkori szerzetesség jellemzői

A középkori szerzeteseknek csak kisebb része *szakadt ki* a társadalomból. Ezek igen szigorú szabályzat szerint éltek (karthauziak, kamalduliak). Életüket a böjt, az imádság, a szigorú klauzúra és az állandó hallgatás jellemezte. A szerzetek többsége azonban valósággal *társadalombiztosítási feladatot* töltött be. A középkori szerzetességre jellemző továbbá az erősen *központosított kormányzat*. Még az eredetileg független bencés kolostorok is szövetségekbe tömörültek (clunyek, ciszterciek).

a) A *munkaképtelenek és hajléktalanok* ellátásában élen jártak a nagybirtokokkal rendelkező bencés kolostorok. Külön szállásépületeik voltak erre a célra. Egy francia kolostor például naponta háromezren szegénynek és még százötven özvegynek adott rendszeres alamizsnát. – Az *utasvédelem* is fontos feladat volt a középkori rossz útviszonyok miatt. Az Alpok hágóinál ezt a feladatot a bernáthegyi kanonokrend látta el. Ennek a rendnek a tagjai egy személyben „*kanonokok*” (azaz közösen élő papok, „**canonici regulares**”) és szerzetesek. A *betegek ápolására* női kolostorok jöttek létre. Ők ingyenes kórházakat létesítettek. Férfirendek is tartottak fenn kórházakat.

b) A Szentföldön a **lovagrendek** gondoskodtak a zarándokok biztonságáról és a betegek ellátásáról. E rendek tagjai katonák és szerzetesek egy személyben. Öltözetük katonai, köpenyükön nyolcágú lovagkeresztet viselnek.

A legnevezetesebb lovagrendek az olasz alapítású johanniták, a templomos lovagrend és a német lovagrend. – A **johanniták** (*Szent János lovagjai*) máig működnek, kórházak fenntartásával foglalkoznak. Sokáig Málta szigetén saját államuk volt, amelyet Napóleon szüntetett meg. – A francia **templomos lovagrend** első háza a jeruzsálemi Templom-hegyen volt. IV. (Szép) Fülöp francia király hatalmas vagyonukra áhítozott. Feloszlátásukat sikerült is elérnie V. Kelemen pápánál. Ez a **Vienne-i Egyetemes Zsinaton** történt, koholt vádak alapján. – A **német lovagrend** a Szentföldről Magyarországra telepedett, majd a poroszokat térítette. Végül rátámadtak Lengyelországra. Ezzel kezdődött a lengyel-német ellentét (1410, Gunwald). A rendnek saját egyházi állama volt, amely a reformáció idején világi fejedelemséggé vált (Poroszország). – A **spanyol lovagrendek** a mórok ellen harcoltak. Ilyen volt például a compostellai Szent Jakab Rend.

c) A **hadifoglyok kiváltására** alakult a **mercedárius** rend. Égi pártfogójuk a Rabkiváltó Boldogasszony. Alapítóik *Nolascói Szent Péter* és *Pennafori Szent Rajmund* (†1275). Negyedik fogadalmuk, hogy önmaguk árán is kiváltják a pogányok fogságába esett keresztényeket. – Szintén jelentős a **trinitárius** rend. Alapítóik *Máthai Szent János* és *Valois Szent Félix*. Ez a rend Magyarországon is működött. Emléküket őrzik a Szentháromság szobrok.

d) A haladó földművelés módszereit többnyire a **ciszterciták** terjesztették. Rendjük körülbelül 700 kolostorból álló szövetség volt. Visszatértek Szent Benedek eredeti szigorához. Alapítójuk **Szent Róbert** (1098-ban), igazi virágzásuk **Clairveaux-i Szent Bernát** (1090-1153) idején volt. Minden rendtag nehéz testi munkát végzett. Ilyen volt például az erdőirtás vad völgyekben. Minden gazdaságuk mintagazdaság volt. Magyarországi központjuk Zircen volt. A jobbágyok egyenjogúságának gondolatát is terjesztették azzal, hogy a szántóföldön a nemesi származású páterek is dolgoztak.

e) A hívek lelki gondozására vállalkozott a szintén a „*canonici regulares*” csoportjába tartozó **premontrei rend** amelyet **Xanteni Szent Norbert** (†1120) alapított..

f) Az első **zálogházakat** a pénzgazdálkodás kifejlődésével ferences barátok létesítették, hogy *megmentsék a szegényeket* az uzsorások karmaitól. A szükséges tőkét *alamizsnából* teremtették elő („*montes pietatis*”, a jótékonyág hegyei). Korábban, a terménygazdálkodás idején az Egyház bűnnek nyilvánította a kamatszedést. Ez érthető is volt, hiszen a középkori uzsorások 100-200 százalékos kamatot szedtek.

A koldulórendek

A koldulórendek a **katolikus szegénységmozgalmak**. Közös sajátosságaik, hogy tagjaik egy személyben *szereztesek és koldusok*. Nemcsak az egyénnek, hanem *a rendnek sem lehet vagyona*. A rendtagok alamizsnából élnek, és ezt a hívek lelkipásztori gondozásával viszonzozzák. A nép igen kedvelte őket, és testvéreknek nevezte, különösen a ferenceseket (frate, brat, „barát”). A tagok *nincsenek helyhez kötve*, de *egységes szervezetbe* tartoznak. Általános főnök és tartományfőnökök vezetése alatt élnek. Alkotmányukban *demokratikus elemek* is találhatóak. A főnököket időnként újra kell választani. Férfi és női tagozatuk mellett van még az úgynevezett „*harmadrend*”. Ennek tagjai világi emberek, akik a rend szellemében törekcszenek a keresztény tökéletességre.

a) A legismertebb koldulórend a **ferencesek** („*kistestvérek*”, Ordo Fratrum Minorum, OFM). Alapítójuk **Assisi Szent Ferenc**. Olasz kereskedőfiú volt, aki kijózanodott lovagi ábrándjaiból, és szerelmese lett a *szent szegénységnek*. III. Ince pápa előbb vonakodott, majd merész elhatározással megengedte a rendalapítást. Egy emberöltő múltán már 200 ezren voltak. Szent Ferenc nagy természetbarát, költő és misztikus. Testén megjelentek az Üdvözítő sebei („*stigmák*”). Halála (†1226) után két évre már szentté avatták. – A pápák fokozatosan **enyhítettek a nagy szegénységen**. A rend azonban ennek következtében *két ágra* szakadt: az enyhébb ágazat a fekete habitust viselő **minoriták**, a szigorúbb ágazat a barna ruhát viselő **ferencesek**. Ők terjesztették a *karácsonyi jászolt* és a *keresztutat*.

b) A **domonkosrendiek** tagjai *hittudósok és koldusok* egy személyben („*hitszónokrend*”, Ordo Praedicatorum, OP). Alapítójuk egy spanyol kanonok, **Szent Domonkos**. Célja az albigensek megtérítése volt. Ennek a célnak érdekében vállalta a rend a teljes szegénységet. Ruhájuk fehér, köpenyük fekete. Ők terjesztették a *szentolvasót*.

c) A **kármelita rend** Palesztínában alakult, a Kármel hegyen remetéskedő szent lovagokból (1150 táján). Ez az első rend, amely minden tagját külön cellában helyezi el. Céljuk az *elmélkedő istenszolgálat*, a keresztény misztika művelése. A török előretörése miatt a tagok nagy része nyugatra szivárgott. Első európai rendfőnökük az angol **Stock Szent Simeon** (†1265). Ruhájuk barna, köpenyük fehér. Világszerte ők terjesztették a *skapulárét*.

A szellemi élet a középkorban

A középkori kultúra jellemző vonása a *keresztény szemlélet* térhódítása, még ha *pogány babonák* maradványai is megtalálhatók (ilyenek például az „istenítéletek”). Jellemző továbbá a múlt csodálata, a **tekintélytisztelet** is. Ez néha már gátja a fejlődésnek. Ilyen volt például az orvostudományban az ókori orvosnak, Galenusnak a tisztelete. Jellemző továbbá, hogy a középkor a „*könyves tudományokat*” kedvelte, a *megfigyelés* és a *kísérletezés* háttérbe szorult.

A középkori oktatási rendszer

a) Az alapfokú oktatás a **plébániai iskolákban** folyt.

b) A **káptalani és kolostori iskolákban** az elemi ismereteken (írás, olvasás, egyházi zene, stb.) kívül a „*hét szabad művészetet*” (septem artes liberales) tanították. Ezek közül az első három, a „*trivium*” a következőket tartalmazta: grammatika (latin nyelvtan), dialectica (vitatkozás), rhetorica (a szónoki beszéd és fogalmazás). A magasabb fokú ismereteket a „*quadrivium*” során ismertették. Ezek: musica (egyházi zene), arithmetica (számтан), geometria (mértan, földrajzi ismeretek), astronomia (csillagászat).

c) A kora középkorban az **udvari iskolákban** folyt a magas szintű oktatás (pl. Párizsban, Aachenben). A leghíresebb ezek közül *Nagy Károly udvari iskolája* volt. Itt az előkelőket, valamint a magasabb rangú állami és egyházi tisztviselőket oktatták. Ezt a kort „*karoling reneszánsznak*” is nevezzük. A leghíresebb udvari tudós **Alkuin** volt, aki egyúttal a császár egyházpolitikai tanácsadója és bizalmasa is. Legkiválóbb tanítványa Rhabanus Maurus (†856) volt. Fuldai apát, majd mainzi érsek, a német kultúra megalapítója. – A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a frank birodalmi műveltséget időben megelőzte az **angol egyházi tudomány**. Nagy Károly udvarában is sok angol származású tudós volt.

d) A középkori oktatás igazi színterei azonban az **egyetemek** voltak. A polgárság és a városok fejlődése következtében olyan felsőoktatási iskolák alakultak, amelyeknek tanárai önálló és független hivatásnak tekinthették a tanítást. Az egyetemen az oktatók **fakultásokba** tömörültek, a hallgatók pedig **natiók** szerint szervezték meg érdekvédelmi szervezetüket. A *négy fakultást* (kart) nevezték a XIV. századtól fogva **egyetemnek** (*universitas litterarum*).

Ha az egyetem **teljes** volt, akkor ott **négy kar** működött. Itt egyetemi szinten adták elő a *hét szabad művészetet*. Ezen kívül volt *teológiai, jogi* és *orvosi* kar. Az utóbbi háromra csak az jelentkezhettek, aki a hét szabad művészetet egyetemi fokon elvégezte. Az egyetemek a pápától, illetve a királyoktól *kiváltságokat* kaptak. A középkorban harminc olyan egyetem volt, amely *pápai kiváltságlevél* alapján jött létre. – Az egyetemen az oktatás általában **prélekción – disputa** formájában folyt. A tanár az oktatás *vezérfonalául* szolgáló könyvből (amely a katedrához volt láncolva) olvasta és magyarázta a tananyagot. A **számonkérés** pedig nyilvános vita (*disputa*) keretében folyt, amelynek szigorú szabályai voltak, a hallgatóknak tehát nagyon fel kellett készülniük. A képesítések a következők voltak: *baccalaureátus, licentiatus, magisztrátus*. A legkiválóbb tudósokat **doktoroknak** nevezték, esetleg valami *jelzőt* is hozzá téve.

A hittudomány a középkorban

Időrendben először **Anglia** lett az egyházi tudomány központja. Itt a legjelesebb tudós **Beda Venerabilis** (673-735) volt. Ő az antik műveltség értékeit igyekezett beosztani a keresztény kultúrába. Fő műve a **középkori iskolák kézikönyve**, és az akkori tudományosság enciklopédiája lett.

Már az ókori hittudománynál láttuk, hogy a hit igazságait *bölcséleti fogalmakkal* fejezték ki. Így a kinyilatkoztatás **tudományos rendszerbe** foglalható volt. Ez a *törekvés* a középkorban *még következetesebben* megfigyelhető. A középkori teológia fő irányzata a **skolasztika**. Ez abból a törekvésből indult ki, hogy a kinyilatkoztatott igazságokat a bölcsélet segítségével **egységes fogalomkészlettel** és **tudományos igénnyel** kifejtsék, **rendszerbe** szedjék, az igazságokból pedig **következtetéseket** vonjanak le. Rámutatnak arra, hogy bár a hitigazságok a szó szoros értelmében nem bizonyíthatók, de nem észellenesek, hanem ésszerűek. A *kinyilatkoztatás* és az *ész* között **összhang** áll fenn, a kettő szerves egységet képez. A hit nem más, mint *ésszerű meghódolás* Isten szava előtt.

A skolasztika első jelentős képviselője **Cantherbury Szent Anzelm** (†1109). Alapelve: „*credo, ut intellegam*”, hiszek, hogy értsek, pontosabban: hiszek, hogy a hit által jobban értsek. Filozófiai fogalomkészletét a platóni filozófiából vette. – **Petrus Lombardus** (†1160) *Libri IV. Sententiarum* című műve a korai skolasztika legjelentősebb alkotása. Ez a „*sic et non*” (így és nem) módszerét alkalmazta, vagyis *érveket* és *ellenérveket* sorakoztatott fel. Ezzel a módszerrel négy könyvében összefoglalta az **egész teológia** anyagát.

A **skolasztika virágkora** a XIII. század volt. Ez a kinyilatkoztatás fogalmi tisztázásaihoz az arisztotelészi bölcséletet vette alapul, és megalkotta az egyházi tudományok *nagyvonalú szintézisét*, megteremtette a hit és a tudás egységét.

Híres képviselője volt **Nagy Szent Albert** (†1280), aki a természettudományok művelésében is kitűnt. Az ő tanítványa volt a szintén domonkosrendi **Aquinói Szent Tamás** (†1274), a középkor legnagyobb tudósa. Rendszerét *tomizmusnak* nevezzük. Rendkívül sok műve közül kiemelkedik a teológia rendszeres összefoglalása, amely tartalmazza a dogmatikát és az erkölcsant is. A mű címe: „*Summa Theologica*”.

Jelentős volt még a ferences **Szent Bonaventura** (†1274) és **Joannes Duns Scotus** (†1308). Az ő teológiai rendszerüket *skotizmusnak* nevezzük.

Mint említettük, a legnagyobb hatású középkori tudósokat **doktor** névvel illették. Nagy Szent Albert volt a „*doctor universalis*” (egyetemes doktor), Aquinói Szent Tamás a „*doctor angelicus*” (angyali doktor), Szent Bonaventura, aki a középkori misztika fejedelme is volt, a „*doctor serephicus*” (szeráfi doktor), Duns Scotus pedig a „*doctor subtilis*” (éleselmű doktor).

A késői skolasztika legjelesebb képviselője a *nominalista* **Ockham Vilmos** volt.

A skolasztika mellett fontos volt a középkorban az ún. „*szemlélődő teológia*”, a **misztika** is. Ennek legjelentősebb képviselője **Clairveaux-i Szent Bernát** (†1153) volt, a „*doctor mellifluus*” (mézajkú doktor). Misztikájának központjában a szenvedő Istenember szemlélése és követése áll. A misztika tudományát rendszerbe elsőként **Szentviktori Richárd** (†1173) foglalta. A misztikus teológiát nagy eredménnyel művelték nők is. A legjelentősebb közülük **Nagy Szent Gertrúd** (†1302).

A középkori művészet

A középkori művészettel más stúdiumok is foglalkoznak. Itt röviden megemlítjük, hogy a legjelentősebb művészeti ágak a *romanika* és a *gótika*.

A korai középkorban a romanika, a **román stílus** virágzott. A közvetlenül a kereszthajóhoz csatlakozó apszist egy boltszakasz beiktatásával keletebbre tolták, és az apszis és a hajó közé a főoltár és a klérus elhelyezésére kórust iktattak be. Ezáltal a kereszthajóval ellátott templom alaprajza a *latin kereszt*hez hasonlított. A toronynak vagy a tornyoknak beillesztése az épület szerkezetébe a templomnak festői, gyakran várszerű külsőt kölcsönzött. A fából készült lapos födém helyébe a XI. századtól *kőboltozat* lépett. Eleinte *donga-*, majd *keresztboltozat*. A boltozatok hordozói a pillérek lettek. Az ablakok eleinte kicsinyek voltak,

és félkörívben záródtak. A félkörív uralkodott a boltozatoknál és az ajtók felett is, ezért a román stílust **félköríves stílusnak** is szokták nevezni.

A **gótikus** vagy **csúcsíves stílus** a XII. században Franciaországban alakult ki, és terjedt el egész Európában. Virágkora a XIII. század. A gótikus templomokban az oldalfalak helyét nagyrészt *óriási színes* ablakok foglalják el. A tető és a bordás keresztboltozat súlyát belső *pillérkötegek*, kívülről *támpillérek* hordozzák. Az egységes egészként felfogott *belső tér* a templomba lépő ember tekintetét szükségszerűen előre, a szentély felé irányítja, illetve felfelé, a földöntúli világot jelképező magasságba sodorja, a roppant magasságban lévő boltozatok záróköveihez. A csúcsíves stílusban jut a legtökéletesebben kifejezésre a *középkori keresztény ember* érzés- és gondolatvilága.

Az Újkor

Bevezetés és általános jellemzés

Az egyháztörténeti újkort hagyományosan a *reformációtól* számítjuk. Ennek dátuma 1517. október 31. Ez **Luther fellépésének** ideje. A **polgári történetírás** az újkort a *nagy földrajzi felfedezésektől*, évszám szerint pedig 1500-tól számítja. Historiográfiai érdekességként megjegyezzük, hogy a **marxista felfogás** az angol polgári forradalmat (1640), esetleg a nagy francia forradalmat (1789) jelölte meg kezdőpontként.

Az újkort jellemzi a **pluralizmus**, vagyis több vélemény egymás mellett élése. Jellemzője továbbá a világ „*kiszélesülése*”. A földrajzi felfedezések sok erkölcsi problémát is felvetettek (pl. az addig nem krisztianizált világ „*barbár*” lakói üdvösségének kérdését).

A reformáció okai

1) A reformáció egyik oka, hogy az Egyház vezetése **nem állt hivatása magaslatán**. A fegyelem lazulását jelentette a **reneszánsz pápák** egy részének méltatlan magatartása. Ennek következménye, hogy az egyházmegyes és szerzetes papság sem élt hivatásához méltóan, és elhanyagolta híveit.

2) A tömegek *vallási életében a tanbelileg helyes, de nem a hit központi magvát* tartalmazó elemek kezdtek átvenni a főszerepet. Ilyenek például a szentelmények, a búcsúk, az ereklyék kultusza és a szentek tisztelete.

A **búcsú** nem más, mint az ideigtartó büntetések elengedése. Valamilyen formában már az ókorban is megvolt.

A búcsú **fültétele** (indulgentia) a jó gyónás és szentáldozás volt, valamint valamely jócselekedet végzése. Az utóbbi lehetett például zárandoklat vagy adakozás valamely kegyes célra. A **botrány** elsősorban az volt, ha a befolyt összeget *nem megfelelő célra* fordították. Ilyen eset volt közvetlenül a reformáció előtt, amikor a maizni hercegérsek a Fuggereknek a búcsúpénzből fizette ki tartozását.

3) A reformáció **terjedésének** okai között az egyházi vezetők tényleges hibái mellett meg kell említeni a **nacionalizmust**. A németek az avignoni korszak óta ellenszenvvel viseltettek a római kúria iránt. A terjedést segítette az **egyházi birtokokra vágyó** fejedelmek és földesurak csatlakozása. Szintén az okok között szerepel a hivatás nélküli papok és apácák **szabadulási vágya** a celibátustól. Nagyon sokan **kényszer** hatására, vagy **hirtelen elhatározás** alapján vonultak kolostorba. A terjedést segítette továbbá a **megigazulás tana**, amely csak hitet kíván, cselekedeteket nem.

4) A protestantizmus láttán az Egyház maga is belátta, hogy igazi reformra van szükség. Ezt végezte el a **Tridentinum** (1545-1563), majd a reformpápák, reformpüspökök és a szerzetesrendek.

A reneszánsz jellemzése

A **reneszánsz** (újászületés, „*rinascimento*”) az újkor hajnalán keletkezett szellemi áramlat. Ez részben a pogány életérzés újászületése. A humanizmus és a reneszánsz eszméit a **klasszikus ókorból** merítette. Célja a görög-római-kultúra felelevenítése. Az új szellemi áramlat összefüggött a feudalizmus bomlásának folyamatával, és a polgári és értelmiségi rétegek felemelkedésével és megerősödésével. Hirdette a **földi boldogulás** értelmét. Sokat tett tehát a **kultúra** és a **művészetek** fellendítéséért.

A reneszánsz kibontakozása **Itáliában** kezdődött, előkészítője többek között Dante (†1231) és Petrarca (†1374). A mozgalom központja **Firenze** (a Medici család művészetpártolásával), majd a **pápai udvar**. Később a többi **itáliai fejedelem** is követte a példát. Jeles reneszánsz fejedelem volt a mi Mátyás királyunk (építkezések, könyvtár), valamint az erdélyi Bethlen Gábor.

Kiváló humanista volt az angol vértanú, **Morus Tamás** (†1535) és barátja, a németalföldi **Rotterdami Erazmus** (†1536).

A reneszánsz pápák jellemzése

Az 1447-től 1521-ig uralkodó pápákat az egyháztörténelem **reneszánsz pápáknak** nevezi. **Érdemeik** és **bűneik** egyaránt a korra jellemzők.

Érdemeik közé tartozik, hogy az oligarchákkal szemben megteremtették a **Pápai Állam függetlenségét**. **Újjáépítették** az avignoni időkben tönkrement és félig-meddig romba dőlt **Rómát**. Pártolták a **tudományokat** és a **művészeteket**. Hatalmas összegekkel segítették és egyéb módon is támogatták **Magyarország harcát** a török hódítókkal szemben.

A reneszánsz pápák **legfőbb bűne**, hogy elsősorban *fejedelmeknek* tekintették magukat, lekipásztori teendőiket elhanyagolták. Magánéletük és **politikai módszereik** alig különböztek a többi reneszánsz fejedelemétől. A vallásos *eszmé* és annak konkrét *megvalósítása* között olyan *kiáltó ellentét* volt, hogy a pápaság **dogmatikai tartalma** teljesen elhomályosult. Az önérzetükben erősödő nemzetek csak harácsolásra, hódításra és kiközösítésre kész **monarchát** láttak bennük, nem pedig a nyáj jó pásztorát. Szintén jellemző volt például a **nepotizmus**, vagyis a rokonok gátlástalan pártolása.

A reneszánsz pápák kronológiája

V. Miklós (*Parentucelli*, 1447-1471) felszámolta az egyházszakadás utolsó maradványait. Megalapította a **vatikáni könyvtárat**, 9000 nagyszerű, ezüstveretű kézirattal.

III. Callixtus (*Borgia*, 1455-1458) még a kódexek ezüstvereteit is letépeti, hogy pénzt küldjön a magyarok **törökök elleni harcára**. Ő küldi Hunyadi János legjelesebb munkatársát, Kapisztrán Szent Jánost. Az ő nevéhez fűződik továbbá a nándorfehérvári diadallal kapcsolatban a déli harangszó.

II. Piusz (*Enea Silvio Piccolomini*, 1458-1464) „*bűnbánó humanista*”, nagy természetbarát. Azon fáradozott, hogy Velence és a Hunyadiak között szövetség jöjjön létre egy **török ellenes** keresztes hadjárat érdekében. Ő akart a keresztes hadak élére állni. A terv Velence álnokságán megbukott, a pápa pedig belehalt a súlyos csalódásba.

II. Pál (*Barbo*, 1464-1471) adót vetett ki a **törökellenes háborúra**, s abból bőven támogatta Magyarországot, valamint az albán Szkander béget. **Kulturális tevékenysége**, hogy támogatta az Itáliába települt német nyomdászokat. Ő a Szent Márk palota építtetője.

IV. Sixtus (*Francesco della Rovere*, 1471-1484) pápasága a rokonpártolás miatt lett hírhedt. Két unokaöccsét is bíborossá kreálta, és politikai okokból háborúba keveredett Firenzével, ahol aztán vereséget szenvedett. Ő hagyta jóvá a **spanyol inkvizíciót**.

VIII. Ince (*Giambattista Cybo*, 1484-1492) alatt kezdődnek meg a **nagy földrajzi felfedezések**. A boszorkányokról kiadott bullája – akarata ellenére –, lendületet adott a boszorkányüldözéseknek.

VI. Sándor (*Roderigo Borgia*, 1492-1503) simónia által lett pápává. A **legméltatlanabb életű** reneszánsz pápa. Még pápa korában is szeretői vannak. Legfőbb célja *gyermekeinek* karrierhez juttatása. Fia, **Cesare Borgia** a legelvetemültebb reneszánsz fejedelmek közé tartozott. (Talán róla mintázta Machiavelli a „*fejedelem*” portréját.) Háborúktól és gyilkosságoktól sem riadt vissza. VI. Sándor a fia kedvéért az egyházi államot **világi**

fejedelemséggé akarta átalakítani. Ebben – mérgezésből bekövetkező – halála megakadályozta.

III. Piusz (*Francesco Piccolomini*, 1503) tiszta életű aggastyán, huszonhat napig uralkodott.

II. Gyula (*Giuliano della Rovere*, 1503-1513) nagy politikai ügyességgel megerősíti a Pápai Államot. **Katonaember**, háború idején sátorban lakik és szakállt növeszt. Nagy pártolója a művészeteknek. Bramante tervei alapján megkezdődik az **új Szent Péter bazilika** építése. 1512-ben összehívja az **V. Lateráni Zsinatot**. Ennek ellenére a reformok lassan haladnak.

X. Leó (Giovanni di Medici, 1513-1521) is inkább **művészetpártolással**, mint az Egyház reformjával törődik. Szerencsétlen konkordátummal Franciaországban a királynak engedi át a püspökkinevezés jogát. Alatta lép fel Luther.

Luther

Luther „előélete”

Luther Márton 1483-ban **született** a szászországi Eislebenben. **Tanulmányait** Mansfeldben, Magdeburgban és Eisenachban végezte. Egyetemi tanulmányait Erfurtban fejezte be, majd belépett az erfurti **ágostonrendi** kolostorba (1505), ahol nem sokkal később már pappá is szentelték (1507).

1510-11-ben, hivatalos ügyben **Rómában** járt. Tanulmányait **Wittenbergben** fejezte be, ahol 1512-ben teológiai doktorátust szerzett. Nemsokára a kis *wittenbergi* egyetemen lett a *szentírásstudomány professzora*.

Luther mozgalmának elindulása. Az „esemény”

1) A mozgalom *közvetlen elindítója* a mainzi **búcsúpénz-botrány** volt. Luther 95 vitatételt szerkesztett. Ezt a hagyomány szerint kifüggesztette a wittenbergi vártemplom kapujára, **1517. október 31-én**. Ezek a tételek az akkori búcsúk gyakorlata ellen irányultak. Főleg Tetzl János híres szónok fogásait tették kritika tárgyává. A tételek tehát csak részben voltak tévesek. A reformvágy miatt ideges Németországban azonban **sokan csatlakoztak** Lutherhez, különösen a humanisták és az elszegényedett lovagok.

2) A **teológusok támadták** Luther tételeit. Ezt a legszakszerűbben Eck János tette. A viták során Luther egyre messzebb került az Egyház tanításától. 1519-ben, a **lipcei dispután** kiderült Luther *dogmatikájának téves* volta.

3) **X. Leó** pápa először nem vette komolyan az ügyet. Szerzetesek közötti civódásnak tartotta, és el akarta simítani. Ám Luther „*reformátori irataiban*” folytatta támadásait az Egyház ellen, mire a pápa **figyelmeztető bullát** küldött („*Exurge Domine*”, 1520). Luther a bullát az egyházi törvénykönyvvel együtt nyilvánosan elégette, mire a pápa **kiközösítette** („*Decet Romanum*” bulla, 1521).

Luther mozgalmának további alakulása

1) **V. Károly** császár (1516-1556) Luthert megidézte a wormszi **birodalmi gyűlésre** (1521). Luther ott látta meg, hogy *nagy tömegek* állnak mögötte, és tanait nem vonta vissza. Erre **birodalmi átokkal** sújtották. Életét jóakarója, **Bölcs Frigyes** szász választófejedelem mentette meg, aki Wartburg várában látszatfogságba vetette. Luther itt „*Junker Jörg*” néven élt, és német nyelvre fordította az *Újszövetséget*.

2) Az események már **nem kötődtek** Luther személyéhez. A katolikusokkal való egyeztetési kísérletek – részben Luther *intoleranciája* miatt – nem sikerültek. Luther **viisszatért** Wittenbergbe. Tanított az egyetemen, s lázító iratokat fogalmazott meg az Egyház intézményei ellen. A **szerves fogadalom** ellen készített irata hatására sok apáca *elhagyta kolostorát*. Luther is egy ilyenrel kötött házasságot (*Katharina von Bora*). *Családi házként* az elnéptelenedett wittenbergi ágostonos kolostort kapta meg, ahol nagy házat „*vitt*”, sok szegény egyetemistát látott vendégül.

3) Luther a továbbiakban **wittenbergi professzorként** működött. **Keserű öregség** jutott neki osztályrészül. Látnia kellett, hogy a reformáció, az evangélium „*megtisztítása*” politikai ügy lett. Követői életében sok *kivetnivaló* volt. Tekintélyét leginkább az csökkentette, hogy egyik követőjének, Hesseni Fülöp fejedelemnek, azért, hogy annak politikai támogatását ne veszítse el, *kettős házasságot* engedélyezett, s ezt később kénytelen volt letagadni. – Látnia

kellett azt is, hogy az általa gyűlölt *katolicizmus megújul*. Halálakor (1546) a Trentói Zsinat már megkezdte működését. *Halála* születése helyén, *Eislebenben* következett be.

Luther tanrendszere

Luther *Wickliffe* és *Husz* tanait veszi át, két új gondolatot azonban hozzáad.

a) Csak a **hit üdvözít**, („*sola fides*”), nem pedig a jócselekedetek, amelyeket megromlott természetünk miatt nem is tudunk gyakorolni. Ez egyúttal a „*sola gratia*” (egyedül elég a kegyelem) gondolata is.

b) A hit **egyedüli forrása a Szentírás** („*sola Scriptura*”), nincs tehát szükség *tanítóhivatalra* és *szentségi papságra*. A **szentségek közül** elméletben hármat, a gyakorlatban **kettőt** ismert el (ti. élete végéig gyónt, de kötelezővé csak a keresztséget és az úrvacsorát tette).

Luther **legfőbb munkatársa** a nagyműveltségű humanista **Philippus Melancthon** (Schwarzerd) volt. Fő műve: *Loci communes rerum theologicarum*.

c) Fontos Luther **irodalmi működése** is. Itt felsoroljuk a legfontosabb **műveit**. Mint látjuk, a legtöbbet ő maga írta, másokat meg tanítványai jegyezték le.

1520: *Reformátori iratok a németekhez*

1525: *A rabszolgává lett akarát*

1529: *Nagy káté (katekizmus), Kis káté*

1530: *Ágostai hitvallás* (Confessio Augustana – Augsburg)

– 21 cikkely a hitről (de fide)

– 7 cikkely a visszaélésekről (de abusu – alapvetően eltér a katolikus tanítástól)

Schmalkaldeni cikkelyek: a protestáns és katolikus tanítás különbségeinek kisarkítása.

Asztali beszélgetések: az asztalnál vendégül látott diákjai jegyezték le.

A birodalmi gyűlések és a vallásháború

a) A reformáció **politikai ügy** lett, hiszen Luther a **fejedelmeket** tette meg az egyház vezetőivé. Ők nevezték ki a **püspököket** (superintendens) is. A lutheránussá lett fejedelmek alattvalóikat erőszakosan kényszerítették az új vallás felvételére. A **birodalmi gyűléseken** tiltakoztak (protestáltak – innen a „*protestáns*” elnevezés) minden számukra sérelmesnek vélt intézkedés ellen. A reformáció és a politika összeshívódése miatt a kiegyezés a katolikusokkal lehetetlenné vált, bár erre mindkét oldalról történtek lépések.

1524. **Nürnberg**: kiéleződött a katolikus-protestáns elkülönülés, felerősödött a tartományi elkülönülés is („*dessau* szövetség” – „*torgau* szövetség”).

1526. **Speyer**: itt mondták ki a „*ius reformandi*”-t, amely lényegében a tartományok erőszakos lutherizálása volt. Bevezették az „*új tan*”, az „*új istentisztelet*” és az „*új egyházszerkezet*”. Itt nevezték először „*superintendens*”-nek a püspököt.

1529. **Speyer**: a katolikus összefogás elérte a „*ius reformandi*” törlését, erre történt a tiltakozás, a „**protestálás**”.

1530. **Augsburg**: az egyezkedési kísérletek *meghiúsulása* után császári parancs kényszerítette volna a fejedelmeket a régi *egyházba való* visszatérésre, amely azonban nem valósult meg.

b) A protestáns fejedelmek megkötötték az úgynevezett „*schmalkaldeni szövetséget*” V. Károly császár ellen. Megkezdődtek a *vallásháborúk*, melyek 1555-ben az *ausburgi vallásbékével* értek véget. E béke legfőbb pontjai:

- *örök béke* van a katolikusok és a protestánsok között,
- megvalósul a *szabad vallásgyakorlás*,
- a fejedelmek vallását a *jobbágyok kötelesek követni* („*cuius regio, eius religio*”),

– ha egy főpap más vallásra tér, birtokai az *elhagyott egyházéi* maradnak („*reservatum ecclesiasticum*”).

c) Ám a béke legfőljebb **fegyverszünet** maradt. A protestánsok nem nyugodtak bele a döntésbe, megsértették a „*reservatum ecclesiasticum*”-ot. Kibört a **harmincéves háború** (1618-1648), amely iszonyatos pusztítást okozott. A **westfáliai békével** ért véget, amely biztosította a protestánsok szerzett jogait. A katolicizmus tehát itt **súlyos vereséget** szenvedett, de ebben az időben már kezdetét vette a **megújulás**, például a jezsuiták megkezdték tevékenységüket.

A reformáció Svájcban: Zwingli és Kálvin

Zwingli mozgalma

1) A „*német Svájc*” apró kis köztársaságokból (*kantonokból*) állt, amelyek a Habsburgokkal szemben vívták ki **függetlenségüket** a XIV-XV. Században. Egyházi téren azonban még a német birodalmi püspökök alá tartoztak, ezért Zwingli Ulrikot, a reformátort *nemzeti hősként* tisztelték.

2) **Zwingli Ulrik** (1483-1531) **zürichi plébános** meg akart nősülni, ezért „*megreformálta*” a zürichi kantont. A városi tanács jelenlétében **hitvitát** rendezett, amelyre a meghívott püspökök nem mentek el. A konstanzi püspök képviselője, Johann Fabri megjelent ugyan a vitán, de felkészületlenül alulmaradt. Zwingli a **gyülekezetet nyilvánította egyetemes zsinattá**. Ő és társai *megnősültek*, a templomokból eltávolították az oltárt, a szobrokat és a képeket. *Új, rideg istentiszteletet* vezettek be, amely a prédikáción kívül némi közös imádságból állt. Zwingli **tanai** hasonlítottak Lutheréhoz, de racionalistábbak. A szentségeket csak kegyelemközlő, erő nélküli jeleknek tartotta, az oltáriszentségben a valós jelenlétet tagadta.

3) A **polgári kantonok**, például *Bern, Basel* (ennek reformátora **Ökolampadius**) Zwinglit követték, az **ősi parasztkantonok** (*Schwitz, Uri, Unterwalden*) hűek maradtak a katolikus hithez. A két csoport között *polgárháború* tört ki, s az újítók vereséget szenvedtek. Zwingli is holtan maradt a **kappeli csatán** (1531). Követői később **Bullinger** vezetésével beolvadtak a *kálvinizmusba*.

Kálvin mozgalma

Kálvin Jánosnak (1509-1564), aki nem volt pap, eretnek nézetei miatt menekülnie kellett Franciaországból, s Genf első reformátorának, **Farel Vilmos**nak hívására **Genfben** telepedett le. Genfben akkor nagy anarchia uralkodott. Genf – az apró feudális tartományokból álló „*románd Svájc*” egyik városa – elszakadt urától, a savoyai hercegtől, és elűzte püspökét az egész klérussal együtt.

Kálvin szerény *lelkészi állásában* rideg, **embertelen diktátorrá** nőtte ki magát. Tiltotta a táncot, a kocsma- és színházlátogatást, az udvarlást és a jegyesek csókját. Ezek megakadályozására *besúgórendszert* épített ki. Akik vallási vagy politikai kérdésekben nem értettek vele egyet, azokat vagy *kivégeztette*, vagy *száműzte*. A kivégzettek közé tartozott a folyóba fojtott **Gruet Jakab** és a máglyán elégetett **Servet Mihály**. Az utóbbit *antitrinitárius* tanai miatt végeztette ki.

Kálvin **tanainak** alapja az **Isten abszolút függetlensége**. Ebből következik a **predestináció** (*eleve elrendelés*). Ez azt jelenti, hogy Isten az emberek egyes csoportját **eleve üdvösségre rendelte**, a másik csoportját pedig **kárhozatra szánta**. Tanításában az **úrvacsora** nemcsak jelkép, mint Zwinglinél, de nem is Krisztus valóságos teste, amint azt Luther tanította. Szerinte a vétel pillanatában csak **Krisztus ereje** van benne.

Az **egyház kormányzatát** nem a fejedelmekre bízta, mint Luther, hanem egy *laikusokból* és *lelkészekből* álló **testületre**. Azt szerette volna, ha az egyház kormányozza az államot. Azt tanította, hogy a jó *gazdálkodás* az üdvösségre való kiválasztottság jele. Ezzel segítette a gazdasági fejlődést.

Kálvin fő műve a „*Christianae Religionis Institutio*”. Tanainak terjesztésére főiskolát alapított „*Akadémia*” néven. Ennek első rektora lett **Theodor de Beze** („*Béza*”). Ő, Kálvin

első utódként **enyhített** a kegyetlen szigoron, s ezzel megmentette a mozgalmat. – A legjelentősebb reformátorok szobrait tartalmazó **reformáció emlékműve** Genfben van.

A reformáció elterjedése Európában

Franciaország

Franciaországban a **hugenották** (kálvinisták) engedményeket kaptak **Medici Katalin** (1519-1589) anyakirálynőtől, ám ezzel nem érték be, és a katolicizmusnak, mint „*bálványimádnak*” **eltörlését** akarták. A katolikus templomokat feldúlták, a szentostyát megszenstelenítették, s egyéb garázdaságokat is elkövettek. Ezzel kiobbantak az úgynevezett „*hugenotta háborúk*”.

Medici Katalin hatalmát féltve, egy fejedelmi esküvő alkalmával meggyilkoltatott több ezer hugenotta nemest. Ez volt a „**Szent Bertalan éj**” (1572). A *vérengzésért* a királynő a felelős, nem az Egyház. A pápa azért tartott „*Te Deumot*”, azaz hálaadó istentiszteletet, mert úgy informálták, hogy a királyi család elleni merényletet sikerült elhárítani.

A hugenotta háborúknak **az vetett véget**, hogy a hugenotta **IV. Henrik** (1594-1610) került trónra, aki **katolikussá** lett („*Párizs megér egy misét*”). A hugenottáknak azonban **vallásszabadságot** adott. Az engedményeket **XIV. Lajos hatálytalanította** (1685), a nagy francia forradalom idején azonban a hugenották véglegesen megkapták szabadságukat.

Németalföld

Itt a **nemzeti függetlenségért** vívott *szabadságharc* összekapcsolódik a **reformáció bevezetésével**.

Ez a terület a reformáció korában a **spanyol** Habsburgoké volt. A **nemesség fellázadt** a katolikus király, **II. Fülöp** (1556-1598) ellen, és **Orániai Vilmos** (1579-1584) vezetésével **függetlenségi frontba** tömörült. **Képrombolás**, azaz a katolikus műértékek barbár elpusztítása kezdődött, valamint **vérengzés** is („*gorkumi vértanúk*”). Fülöp király végül **ura lett a helyzetnek**, de mivel nagy *megtorlást* alkalmazott, például a véreskezű Alba herceget küldte a helyszínre, újra összefogtak ellene. Az *északi* tartományok **Hollandia** néven független **protestáns állammá** tömörültek, ahol a katolikus vallást is betiltották. A *déli* tartományok pedig megmaradtak **katolikusnak** a spanyol uralom alatt. Ennek az országnak a neve **Belgium**.

Anglia

1) **VIII. Henrik** (1509-1547) angol király, aki előzőleg könyvet írt Luther ellen, és a pápától a „*defensor fidei*” kitüntetést kapta, el akart válni feleségétől, a nála idősebb Aragóniai Katalintól. Katalin egyik udvarhölgyét, **Boleyn Annát** akarta feleségül venni. A pápa, **VII. Kelemen** azonban nem mondta ki érvénytelennek az első házasságot.

Erre a király **elszakadt Rómától**, s önmagát nyilvánította az „*angol egyház fejének*”. Ezzel „**nemzeti egyházat**” hozott létre. A pápához **hú katolikusokat** kivégeztette, legtöbbjüket iszonyatos kínhalállal. Az áldozatok között volt **Fisher Szent János** püspök, **Morus Szent Tamás**, húsz püspök, kétszáz nemes és ötszáz szerzetes.

A **katolikus szervezetet** megtartotta, de a *kolostorokat* feloszlatta, hogy vagyonukat lefoglalhassa. Az *eretnekeket* is üldözte. **Hatszor nősült** (Aragóniai Katalin, Boleyn Anna, Seymor Janka, Clevei Anna, Howard Katalin, Parr Katalin). Második és ötödik feleségét kivégeztette.

2) VIII. Henrik fiának, **VI. Edwardnak** uralkodása alatt a már addig is titokban lutheránus **Cranmer** érsek megkezdte a reformáció meghonosítását. Angol nyelvű *liturgiát*

(„*Book of Common Prayer*”) és új hitvallást vezetett be (*negyvenkét hittétel*). A szentelési szándék hiánya miatt azóta nincsenek érvényesen szentelt papjaik.

3) **Tudor Mária** királynő (1553-1558), VIII. Henrik Aragóniai Katalintól született lánya, a kiváló **Reginald Pole** bíboros segítségével megpróbálta *visszaállítani* az ősi vallást. Kísérlete azonban megbukott az egyházi birtokokat megkaparintott nemesség ellenállásán. Fölvette Rómával a diplomáciai kapcsolatot. A királynő szigorú volt, fölújította az *inkvizíciót*, ám kétségtelenül jó szándék vezette. Ha működését összehasonlítjuk VIII. Henrikével vagy I. Erzsébetével, akkor láthatjuk, hogy a „*Véres*” jelzőt („*Bloody Mary*”) a *protestáns történetírás* elfogultsága adta neki.

4) **I. („Szűz”) Erzsébet** (1558-1603) uralmát nem ismerte el IV. Pál pápa, mire az felújította a szakadást. Alatta állapították meg az **anglikán vallás** végleges tanrendszerét (39 *szimbolikus cikkely*). A királynő **üldözte a katolikusokat**. A kontinensről beszivárgó papokat, elsősorban jezsuitákat *kegyetlen kínhalállal* büntette. Alatta és az őt követő **I. Jakab** alatt Anglia **végleg protestáns** lett.

5) Angliában az **anglikán vallást** támogatta az állam. Ám emellett a beszivárgott kálvinista tanok hatására a reformációnak több változata jött létre. A **presbiteriánusokat** a presbiterekből álló tanács kormányozta. Az **independenseknek** még lelkészeik sem voltak, a gyülekezet bármely tagja prédikálhatott. A **baptisták** felnőtteket kereszteltek.

A *presbiteriánusokat* és az *independenseket* összefoglaló néven **puritánoknak** nevezzük. Kezdetben üldözték őket, ám később **félelmetes parlamenti** befolyáshoz jutottak. Az angol polgári forradalom alatt **uralomra is** jutottak **Oliver Cromwell** vezetésével. Kivégezték I. Károly királyt (1649), és gyalázatosan leigázták az íreket.

6) A királyság visszaállítása után *visszaállították* az **anglikán államvallást**. A puritánok sokáig hátrányos helyzetben voltak, de korántsem akkorában, mint a katolikusok.

7) Az angol reformáció **két későbbi változata** már a katolicizmushoz hajlott vissza. 1730 táján alakult a **methodizmus**. Alapítója *John Wesley* hangsúlyozza a jócselekedetek fontosságát és elveti a merev predestinációt. Az úgynevezett „**Oxford mozgalom**” 1833-ban keletkezett. Vezetőik *J. Keble* és *E. Pusey*. Sokban *közelednek* a katolikus Egyházhoz, mint például a mise és a gyónás gyakorlatában. Sokan közülük keleti püspökökkel **érvényesen pappá szenteltetik** magukat. Vezérek egy része katolikus lett, mint például a kiváló **John Henry Newman** bíboros. Maga a mozgalom még az anglikán egyház keretein belül van.

Skócia és Írország

Skóciába már az angol reformáció idején beszivárogtak a protestáns tanok. Fő reformátoruk **John Knox** (1505-1572). Ő Stuart Jakabbal, Stuart Mária féltestvérével fellázította a nemességet, amely elűzte a katolikus királynőt, **Stuart Máriát** (1558-1567). Így a **kálvinizmus államvallássá** vált. Mária Erzsébethez, Angliába menekült, ahol hosszas fogság és a hóhér bárdja várt rá. Fiát Skóciában protestáns szellemben nevelték. Ő lett Erzsébet után Anglia királya is. I. Jakab néven uralkodott, alatta szilárdult meg végleg a reformáció.

Írországot I. Erzsébet, majd Oliver Cromwell is meg akarta törni, ám a tengernyi vér és a teljes jogfosztottság sem ért célt. Az ír katolikusok hősiessége imponáló volt.

A skandináv országok

A **skandináv országok** (Dánia, Norvégia, Svédország) 1397 óta dán főség **alatt közös államszövetséget** alkottak („*kalmari unió*”). A norvégok és a svédek ezt természetesen elnyomásnak tekintették. Az országok egymás elleni harca része volt a reformációnak.

1) **Dániában** a reformációt **II. Keresztély** (1513-23), majd az őt megbuktató **Frigyes** honosította meg. 1529-ben az országgyűléssel **államvallásnak** fogadtatta el a lutheranizmust. A reformátor **Tausen János** állította össze a hitvallást, a „*Confessio Havnica*”-t, amelyet 1530-ban fogadtak el. Frigyes fia, **III. Keresztély** (1534-59), aki Luthernek személyes jó barátja volt, a reformációt *totálissá* tette. A hithű püspököket elűzte vagy letartóztatta, a hierarchiát átalakította és magának rendelte alá. A ország végleges átalakítása **Bugenhagen Jánosnak**, Luther egykori gyóntatójának nevéhez fűződik, akinek az *új egyházi alkotmányát* 1535-ben hagyta jóvá a dán országgyűlés.

2) **Norvégia** rövid időre független lett, de **III. Keresztély** ezt megszüntette, az országot dán tartománynak tekintve. Az *evangélikus* vallást **államvallássá** tették. A nép ellenállását megtörték, az újtókhoz nem csatlakozó püspököket bebörtönözték, a nem csatlakozó papokat pedig száműzték.

3) **Izlandon**, amely szintén Dániához tartozott, még nagyobb volt a ragaszkodás a katolikus hithez. A kitört polgárháborúban a *dánok* győztek, Holar állhatatos püspökét, **Arason Jánost** 1550-ben lefejezték. Az új vallást megkedveltetni csak később tudta az ügyes bibliafordító, **Thorlaksson** (†1627).

4) **Svédországban** a reformáció összekapcsolódott a dánok elleni **nemzeti függetlenségi** harccal. Mikor a svédeket leigázó **II. Keresztély tömeges kivégzéseket** rendezett a svéd főnemesség megalázására (1520), **nemzeti felkelés** tört ki. Ennek vezetője **Gustav Eriksson Wasa** volt, egyike azoknak a nemeseknek, akiknek a vérfürdő elől sikerült elmenekülni.

Wasa Gusztáv a svédek *nemzeti hőse*, az ő vezetésével valósult meg a svéd önállóság. 1523-ban a svédek **királynak kiáltották ki**, és megkoronázták.

Wasa Gusztáv (†1560), miután a hatalom birtokába jutott, **zsarnokká lett**. A reformációt is azért vezette be, mert a *hatalmát egyházfősséggel is növelni* akarta. A katolikus vallást kegyetlenül kiirtotta. Uppsala és Västerås püspöke verpadon halt meg, sokakat pedig elüldöztek. 1544-ben formálisan is **betiltották** a katolikus vallást.

A király **fő munkatársai** voltak: **Laurentius Andreae** (*Lars Andersson*), aki a király egyházpolitikai tanácsadója lett, valamint a *Petterson* fivérek (*Lars* és *Olaf*), akik wittenbergi tanulmányokat folytattak. **Laurentius Petri** lett Uppsala első protestáns *érseke*, **Olaus Petri** pedig mint *szentírásfordító* és *vitairatok* szerzője szolgálta a reformáció terjesztését.

A király nemcsak az **egyházi birtokokat** kobozta el, hanem a bálványimádás elleni harc címén a **falusi templomok** évszázadokon át gyűjtött **kincseit** is elharácsolta a kincstár számára. A katolikus **külsőségeket** azonban megtartotta.

Halála után *zavaros idők* következtek, **trónviszályokkal**. A katolikus hithez való visszatérésre is történtek kísérletek. Végül **II. Gusztáv Adolf** (1611-1632) szilárdította meg a protestantizmust, aki a lutheránus hit védőjeként a **harmincéves háborúban** is részt vett, s 1632-ben *Lützellénél* elesett. Az ő ideje alatt lett protestánssá **Finnország**, ahol a *dán* elnyomást a *svéd* váltotta fel.

Gusztáv Adolf *lánya*, **Krisztina királynő** egyike a történelem legérdekesebb alakjainak (1626-1689). Gyermeklányként került a trónra, ténylegesen 1644-től uralkodott. Érdekelték az államügyek, de a trón fejedelmi magányában **tanulmányozta** a katolikus vallást is.

Hosszú vívódás után 1654-ben **lemondott** a trónról, majd azonnal elhagyta az országot. 1655-ben **Innsbruckban** nyíltan is a **katolikus vallásra** tért. Sok helyen megfordult Európában, érdekelték a *művészetek*. Végül **Rómában** telepedett le, s ott **halt meg** 1689-ben. Sírja a Szent Péter bazilikában van.

A Trentói Zsinat (1545–1563)

Előzmények

1) A **protestánsok** olyan zsinatot akartak, amely az ő tanaikat fogadja el, azaz eltörli a pápaságot, az egyházi hierarchiát, és sok más dogmát, illetve hagyományt. Tiltakoztak tehát, amikor a **pápa hívta össze**, alig jelentek meg rajta, s a kellő felhatalmazás hiányában nem is lehetett velük érdemben tárgyalni.

2) A *pápa*, az *olasz* és a *spanyol* püspökök **Rómában**, V. Károly császár és a német püspökök valamely **német városban** akarták megtartani a zsinatot. Hosszú huzavona után (pl. a német-francia háború, a „*sacco di Roma*”) végül a *két nyelvterület határán* fekvő, észak-itáliai **Trento** (Trient) városkában egyeztek meg. A zsinatot politikai okokból kétszer is **meg kellett szakítani**.

A zsinat **célja** a reformáció által megtámadott **hitigazságok** pontos *megfogalmazása* volt, valamint az **egyházfegyelemmel** kapcsolatos hibák *kijavítása*.

A zsinat szakaszai és munkamódszere

A zsinat **három szakaszban** működött: 1545-47 (*III. Pál*), 1551-52 (*III. Gyula*) és 1562-63 (*IV. Piusz*). Volt egy bolognai periódus is (9. és 10. sessio). Itt azonban semmi határozat nem született (1547-48).

A zsinat **munkamódszere** a következő volt. A **szakértők gyűlésén** (*congregatio praeparatoria*) több csoportban történt az előterjesztések kidolgozása. A **teljes ülésen** (*congregatio generalis*) a zsinati atyák vitatták meg a javaslatokat. Ha nem tudtak megegyezni, akkor visszaküldték átdolgozásra a szakértők gyűlésére. Az **ünnepélyes ülésen** (*sessio*) a zsinati atyák szavaztak a javaslatokról. A **dogmatikai döntéseket** általában majdnem egyhangúan szavazták meg. Ha erre nem volt esély, akkor újra meg újra visszaküldték átdolgozásra. Az **egyházfegyelmi** határozatoknál beérték a többségi szavazással.

A zsinaton **25 ünnepélyes ülés** volt. Az *egyes üléseken* megszavaztak **dogmákat** és egyúttal hoztak **reformhatározatokat** is. Nem minden sessión történt szavazás. Az *első három* sessio például alakiságokkal telt el.

Dogmatikus döntések

4. *sessio*: A kinyilatkoztatás **forrásai** a **Szentírás** és a **szenthagyomány**. Meghatározták és tételesen felsorolták a Szentírás **kánonját** is. A zsinat megerősíti a *deuterokanonikus* könyvek sugallmazottságát.

5. és 6. *sessio*: Ádám bűne minden emberre **átöröklődött**. Az áteredő bűn azonban nem ölte meg az **akarat szabadságát**. Krisztus érdemei nemcsak befödik, hanem **el is törlik** bűneinket. A hit önmagában *nem elegendő* a kegyelem megszerzéséhez. A *concupiscentia*, azaz a *rosszra hajló természet* nem bűn. Magánkinyilatkoztatás nélkül senki sem lehet *biztos* az üdvössége felől.

7. *sessio*: **Hét szentség** van. A *szentségeket* **Krisztus** alapította. A **keresztség** szükséges az üdvösséghez. A természetes **víz** szükséges a keresztséghez. Az Atya a Fiú és a Szentlélek nevében kiszolgáltattott keresztség, ha az *Egyház szándéka szerint* végzik, akkor is érvényes, ha *eretnek* szolgáltatja ki. A **bérmálás** *Krisztus által* alapított, sajátos értelemben vett *szentség*, nem pusztán ceremónia. Rendes *kiszolgáltatója* a püspök.

8. *sessio*: Tárgyalt a zsinat **Bolognába** való áthelyezéséről.

*

13. *sessio*: Az **oltáriszentségben** valóságosan **jelen van** Krisztus teste és vére. Az egész Krisztus van jelen az egyes színek alatt. A helyes megfogalmazás az **átlényegülés** (*transsubstantiatio*). Ezt a szentséget megilleti az *imádó tisztelet*. Szentáldozáshoz járulni csak a *megszentelő kegyelem* állapotában szabad.

14. *sessio*: A **bűnbocsánat** szentsége eltörli a *halálos bűnöket*. Isteni parancsra meg kell vallani minden halálos bűnt *szám, fajta és fajtaváltoztató körülmény* szerint. A pap valóságos **feloldozó hatalommal** bír. – Ez a *sessio* foglalkozott a **betegek kenetével** is. Tanítása, hogy ezt a szentséget is *Krisztus alapította*. *Hatása* a testi könnyebbség és a bűnök bocsánata. *Kiszolgáltatója* a felszentelt pap, *felvevője* pedig a beteg.

*

21. *sessio*: A zsinat tárgyalt a **két szín alatti** áldozásról is. Mivel a laikusok nincsenek erre kötelezve, az áldozó pedig **bármely szín** alatt a **teljes Krisztust** veszi magához, az Egyház a hatalmával élve *elrendeli*, hogy a híveket **egy szín** alatt *áldoztassák* meg.

22. *sessio*: Itt kimondták, hogy a **szentmise valódi áldozat**, az újszövetség áldozata, a **keresztáldozat** megjelenítése.

23. *sessio*: Az **egyházirend** szentség, papi hatalmuk csak a **fölszentelteknek** van. Az új **áldozati** rendhez új szolgálati **papság** járul. A püspökök, áldozópapok, és szerepapok *hierarchiája* isteni rendelés alapján áll fönn. A papságban is *eltörölhetetlen jegyet* kap a felvevő ember.

24. *sessio*: A **házasság** szentség. A *többnejűséget* isteni parancs tiltja. A házassági kötelék *felbonthatatlan*. Ugyanakkor a zsinat azt is dogmatizálta, hogy az Isten iránti szeretetből vállalt **szüzesség tökéletesebb állapot**, mint a házasság.

25. *sessio*: A **tisztítóhely** létezik, az ott lévőket a hívők **segíthetik**. A *szentek tisztelete*, valamint a **búcsú** üdvös dolgok. A *kalendáriumot* azonban megkritikálták, és óvtak az *ereklyetisztelet* túlbujánzásától. *Új csodát* elfogadni, vagy *új ereklyét* befogadni csak a püspök engedélyével szabad.

Reformhatározatok

a) A zsinat elrendelte, hogy a *nyomdászok* a **Szentírást**, főként a hivatalos használatra elrendelt „*Vulgata*”-t a lehető legpontosabban nyomtassák ki. Szent dolgokról szóló *könyvet* nem szabad *kinyomtatni* a szerző neve nélkül. Szükséges az is, hogy a kinyomtatásra kerülő *könyvet főpásztor* megvizsgálja és jóvá hagyja.

b) A zsinat elrendelte azt is, hogy főpapi állások egy kézben **nem halmozhatók**. Ez a „*cumulatio beneficiorum*” tilalma.

c) A püspök köteles az év túlnyomó részét a **székhelyén tölteni** („*residentia*”), és egyházmegyéjét időről-időre **végiglátogatni** („*visitatio*”).

d) A püspök köteles **papnevelő intézetet** alapítani („*seminarium*”), és azt képzett tanárokkal ellátni.

e) A szerzetességgel kapcsolatban elrendelte, hogy az **érvényes fogadalomhoz** betöltött 16 év és egy teljes éven át tartó „*újoncév*” (**noviciátus**) szükséges. Elrendelte továbbá, hogy női szerzetesházba világi, férfi szerzetesházba nő **nem léphet** be. Ez a „*clausura*”.

f) **Érvényes házasságot** csak a plébános és két tanú jelenlétében lehet kötni („*Forma Tridentina*”). Elrendelte a kötelező anyakönyvezést is. Ezt a „*Tametsi*” kezdetű dokumentum tartalmazza.

g) A zsinat **eltörölte** az alamizsnás búcsú intézményét, hogy a „*gonosz nyerészkedést*” megszüntesse.

h) A zsinat *tiltja* és kiközösítéssel *bünteti* a „**párbajok** átkos szokását, amelyet az ördög gondolt ki...”

A zsinat befejezése

1563. december 4-én a zsinati okmányokat **aláírta** 217 zsinati atya. 1564. január 6-án IV. Piusz „*Benedictus Deus*” kezdetű bullájával a zsinat határozatait **jóváhagyta**.

A zsinat a **pápára hagyta** a latin **Szentírás** hiteles kiadását (*Vulgata*) a **tiltott könyvek** jegyzékét („*index librorum prohibitorum*”), a **liturgikus** könyvek reformját (*Breviarium Romanum, Missale Romanum*) és a nagy **hitoktatói kézikönyv** elkészítését („*Cathechismus*”).

IV. Piusz 1564-ben adta ki az **átfogó hitvallási szöveget**, a „*Trienti Hitvallást*”.

A katolikus megújulás kora

Katolikus megújuláson a Trentói Zsinatot követő **fellendülést** értjük. Ezt nevezik „**ellenreformációnak**” is. Ez a kifejezés *Leopold von Ranke* protestáns történettudóstól származik.

A **reformvágy ébredése** már a zsinat, sőt a reformáció kibontakozása előtt megvolt. *II. Piusz* például már **reformbizottságot** nevezett ki, *II. Gyula reformzsinatot* hívott össze (V. Lateráni Zsinat), kitűnő **reformtervet** készítettek **Domenico Domenichi** és **Nicolaus Cusanus** bíborosok. **Giberti** veronai püspök megreformálta egyházmegyéjét. Ötleteiből sokat átvett a Trentói Zsinat. A változás igényét mutatták a **reformmozgalmak** (pl. Firenzében *Fra Girolamo Savonarola* működése) és a **humanista irodalom** (pl. *Rotterdami Erasmus*).

A reform tényleges **végrehajtói** a nagy **reform-pápák**, jelentős **reform-püspökök** és az új, vagy megújult **szereztesrendek**.

A reformpápák

A reformpápák **megszüntetik** a pápaság *reneszánsz életmódját*, küzdenek az Egyházban lévő *visszaélések* ellen, **reformintézkedéseket** léptetnek érvénybe. Nem csak intézkedéseikkel, *életükkel* is tanítanak.

Szent V. Piusz (1566-1572) sokat tett a közerkölesök fejlesztéséért, s olyan aszkéta életet élt, hogy pusztá látása megtérített sok protestánst. *Kiadatta a Római Katekizmust* (segítségül a lelkipásztoroknak), a *misekönyvet* és a *breviáriumot*. Az ő pápasága alatt sikerült a török tengeren való megtörése Don Juan d’Austria győzelmével Lepantónál (1571). Ennek emléke a „*Rózsafüzér királynéja*” ünnep október 8-án.

XIII. Gergely (1572-1585) több **szemináriumot** alapított (pl. Collegium Anglicum – a „*vértanúk szemináriuma*”, „*Collegium Hungaricum*”), s sokat tett a **pápai követségek** (*nunciaturák*) átszervezésére, hogy azok a reformok hatásos eszközeivé válhassanak.

Jelentős reform-pápa volt még **V. Sixtus** (1585-1590), aki megreformálta a *bíborostestületet*, és *közbiztonságot* teremtett a Pápai Államban, valamint **VIII. Kelemen** (1592-1605), aki folytatta a reformok megvalósítását, s emellett rengeteget tett a *török visszaszorítása* érdekében.

A reform-püspökök

Villanovai Szent Tamás (1488-1555) szerzetes, majd *Valencia* érseke. Roppant szigorú életet élt, és nagy arányú jótékonyági tevékenységet folytatott.

Borromeo Szent Károly (1538-1584) *milánói* érsek munkájának eredménye egyházmegyéjének teljes megújulása. Papnevelő intézetet állított, állandóan vizitálta egyházmegyéjét, hogy a hit és az erkölcs tisztaságára vigyázzon.

Szalézi Szent Ferenc (1567-1622) *genfi* püspök nagyrészt kálvinista egyházmegyéjében szinte állandó életveszélyben volt, de apostoli munkával hetvenezer embert *vezetett* vissza a katolikus egyházba. – Újszerű *lelki író*: a keresztény tökéletességről ír világiak számára („*Philothea*”).

Jelentős reform-püspök még a lengyel **Hosius Szaniszló** (1504-1579) és a magyar **Pázmány Péter** (1570-1637).

Új szerzetesrendek, a szerzetesség megújulása

Az újkor szerzetesrendjei nagyrészt **szabályozott papok** (*clerici regulares*). Ezek tagjai *szerzetesek* és *papok* egy személyben. A *szerzetesi* életet az aktív *lelkipásztori* munkával kapcsolják össze.

a) A legnagyobb újkori rend a **Jézus Társasága** (*Societas Iesu*, SJ, jezsuiták). Alapítójuk **Loyolai Szent Ignác** (1491-1556). Eredetileg katonaember, aki súlyosan megsebesülve új életet kezdett. Néhány elszánt társával felajánlotta szolgálatát a pápának, aki a rendet jóváhagyta (1540). – A kis társaság hatalmas renddé fejlődött, s az ellenreformáció, illetve a katolikus megújulás *élcsapata* lett. Különösen a főúri réteg visszatérítésében játszott nagy szerepet. A rend módszere a hallatlan *önfeláldozás* és a mindig alkalmazkodni tudó *modernség*.

b) A **kisebb rendek** és **kongregációk** elsősorban a *lelkipásztori* munka végzésére és az *ifjúság nevelésére* alakultak. Az előbbieik közül legjelentősebb a **redemptorista** rend (alapítója **Liguori Szent Alfonz**, †1787), az utóbbiak közül pedig a **piarista** rend (alapítója **Kalazanci Szent József**, †1648).

c) A *megújult* régi rendek közül legfontosabb a *ferencesrend* legszigorúbb ága, a **kapucinusok**. Jelentős esemény volt a **kármelita** rend *megreformálása* (**Avilai Szent Teréz** és **Keresztes Szent János** – „*sarutlan kármeliták*”).

d) **Betegápolással** foglalkozik az **irgalmasok** rendje (Istenes Szent János, †1550) és a Páli Szent Vince (†1660) által alapított **irgalmas nővérek** rendje. A leányok nevelésével foglalkoznak többek között az **angolkisasszonyok** (alapította Ward Mária 1609-ben) és a Mi Asszonyunkról elnevezett **szegény iskolanővérek** rendje (alapította: Gerhardinger Terézia).

Az újkori missziók

Az újkori missziók általános jellemzése

1) A missziók nagymérvű kibontakozásának előfeltételei voltak a *nagy földrajzi felfedezések*.

2) A pápák a missziók irányítását **központosították**. Létrehozták a missziók tevékenységét irányító *központi hivatalt* (Congregatio de Propaganda Fide) és a misszionáriusok *szakyszerű képzésével* foglalkozó Collegium Urbanumot.

Az újkori missziók története

1) **India** apostola **Xavéri Szt. Ferenc** és **Nobili Róbert** volt Szent Ferenc az elnyomott *páriák* közt térített, Nobili viszont a legmagasabb kaszthoz tartozó *braminok* között. Mindketten szép sikereket értek el.

2) **Kínában** főként **jeszuiták** térítettek. Nagyszerűen *alkalmazkodtak* a kínai szokásokhoz, és így szép eredményeket értek el. Ám az Egyház ezt a módszert megtiltotta, mire a virágzó misszió tönkrement. A leghíresebb kínai misszionárius a tudós **Ricci Máté** volt.

3) **Japánban** is **Xavéri Szt. Ferenc** hirdette először az evangéliumot. A szép sikereket azonban véres **üldözés** váltotta fel. A hittérítőket mind *kiirtották*, de egyes keresztény közösségek – *pap nélkül* (!) – kétszáz évig, a missziók újrakezdéséig, fennmaradtak.

4) **Dél- és Közép-Amerikát** a spanyolok nagy kegyetlenséggel hódították meg. A misszionáriusok feladata a hiterjesztésen kívül az indiánok megvédése volt.

a) A domonkosrendi **Las Casas** kiharcolta az indiánok rabszolgaságának eltörlését.

b) A **jezsuiták redukciót** (zárt telepek) hoztak létre az indiánok számára, hogy megvédjék őket a spanyolok kizsákmányolásától. Ezek működőképes termelési közösségek voltak, ahol az indiánok tulajdonképpen saját államukban élhettek. Megélhetésük és művelődésük biztosítva volt.

c) A misszionáriusok gondoskodtak a behurcolt szerencsétlen *néger rabszolgákról* is. Legnagyobb apostoluk **Kláver Szent Péter** volt.

5) **Észak-Amerikában** a protestáns gyarmatosítók akadályozták a hithirdetést, ám **Kanada** népeinek megtérítésében így is értek el kisebb eredményeket. Az irokézek közt halt vértanúhalált nyolc jezsuita, köztük Szent **Joques Izsák** és **Brebeuf János**.

6) Hősies misszionáriusokban **Afrikában** sem volt hiány, de nagyobb eredményeket nem tudtak elérni, különösen a *mohamedánok fanatizmusa* miatt.

Az újkori missziók értékelése

A hittérítők *hősies munkát* végeztek. Ezt jelzi a *vértanúk* nagy száma is. Ám a munka mégsem volt arányban az elért eredménnyel, sok helyen a virágzó missziók *elsorvadtak*. Az *eredménytelenség okai* közül a legfontosabbak a következők: Az Egyház még *nem látott tisztán az alkalmazkodás* kérdésében. A hódítók (különösen a protestáns országokból) *erőszakos* magatartásukkal *ellenszenvessé* tették a misszionáriusokat is. Ez volt az oka, hogy sok helyen a *helyi uralkodó osztály* véresen üldözni kezdte a *hittérítőket* is.

A *sikertelenségek* ellenére is **fontosak** voltak az újkori missziók, amelyben az Egyház teljesítette Jézus parancsát: „*Elmenvén tanítsatok minden népet*”.

A barokk egyházi élet

A XVI. századi *Spanyolország* nemcsak gazdagságban és kultúrával jár elől, hanem a legtöbb **szentet** is adta az Egyháznak. Ezek közé tartoztak a szent **rendalapítók** (*Loyolai Szent Ignác, Kalazanci Szent József, Istenes Szent János*), és **misztikusok** (a barokk misztika két vezéralakja, *Avilai Nagy Szent Teréz* és *Keresztes Szent János*, akik megreformálták a kármelita rend férfi és női ágát: „*sarutlan kármeliták*”). A XII. században pedig a **francia kereszténység** élte meg nagy századát. Ennek jelentős **szentjei Szalézi Szent Ferenc** (†1622) genfi püspök, aki székvárosa környékén több mint hetvenezer embert *térített vissza* a katolikus egyházba. Igényesebb emberekkel *személyesen* és *levelezés* útján foglalkozott. Írt lelki kalauzt szerzetesek számára („*Teotima*”), a laikus életszentséget pedig „*Filótea*” című művével alapozta meg. **Chantal Szent Franciskával** együtt megalapították a *vizitációs apácák* rendjét, amely betegápolással és leányok nevelésével foglalkozott (1610).

Az *Oratóriumot* Franciaországban **Bérulle** kardinális alapította, és új iskolát teremtett a *papnevelés* színvonalának emelésére. **Páli Szent Vince** (†1660) megalapította a *missziós papok társulatát*, akiket **lazaristáknak** is nevezünk. **Marillac Szent Lujza** közreműködésével pedig megalapította az *irgalmas nővérek* társaságát betegápolás céljából.

A barokk nemcsak *lelkiségi* mozgalom volt, hanem **művészeti irány** is.

Az *építőművészet* terén Itáliában a XVI. század első felében még a *reneszánsz* uralkodott, amely az antik világban látta példaképét. Ez a művészeti irány egész Európában tért hódított. A világ legnagyobb templomát *Bramante* tervezte és kezdte építeni, majd *Michelangelo* folytatta a munkálatokat. Ez a római *San Pietro*, a Szent Péter bazilika. *Bernini* már barokk elemeket is alkotott, amikor a művet befejezte.

A reneszánsz művészeti irányt a XVI. században fokozatosan a *barokk* váltotta fel. A barokk stílusban emelt épületek, templomok, paloták az építetők és az általuk képviselt eszmék *erejét, nagyságát* fejezik ki. A *barokk építészet* főbb *jellemzői*: a hosszahajós építkezés és a kupola összekapcsolása, a tér egységének erős hangsúlyozása, a mellékhajók

oldalkápolnákká alakulása. Szintén jellemző a pazar díszítés, a mozgalmasság keresése. Fontos elemek a homlokzat, a csavart oszlopok és a görbe vonalak érvényesülése. Az első és legjellegzetesebb barokk templom a jezsuiták főtemploma, a római „*Il Gesù*”. Ez a stílus jellemző a **mediterrán** világra, de elterjedt – némi változtatással – **Kelet-Közép Európában** is, többek között Ausztriában és a *történelmi* Magyarországon.

A „Hosszú XIX. század”

A történettudomány a nagy francia forradalomtól az első világháborúig terjedő időszakot „hosszú tizenkilencedik század” néven nevezi. Egyháztörténelmi szempontból ekkor kezd kialakulni a „**szekularizált világ**”, vagyis az olyan világ, amely úgy rendezkedett be, mintha Isten nem lenne. Ennek a folyamatnak az *előjátéka* a **felvilágosodás**. Magára a korszakra a forradalmak jellemzők, illetve az azokra való reakció. Erre a korszakra esik az olasz egységmozgalom (a „*risorgimento*”), amely a másfél évezredes Pápai Állam megszűnését is okozza, hiszen az „*Unita Italia*” a pápaság világi uralmának megszűnését is jelenti.

A felvilágosodás

A felvilágosodásban megtalálható a vallásháborúba belefáradt Európa lelki reakciója. A meddő felekezeti viták után **közömbösség** áradt el a vallási tanokkal szemben. A vallási érdeklődés csökkenését elősegítették az *újkori természettudomány* és *technika* eredményei. Ezek mellett a vallási kérdések sokak szemében haszontalannak tűntek.

a) A **szabad gondolkodás** az egész nyugati gondolkodás utolsó nagy szellemi mozgalma. Angliától terjed Franciaországon keresztül Németország felé. A felvilágosodás jelszava: „*Merj tudni!*”. A mozgalom céljaként hirdette meg az **ember autonómiáját**, azaz fölszabadítását és nagykorúvá válását. Nézete szerint az ember értelmével képes az önrendelkezésre mások vezetése nélkül is. A *tudományos gondolkodás szabályain* kívül az *észt semmi egyéb tekintély nem köti*. A kort azonban jellemzi a történelmi érzék hiánya, az *ahistorizmus*. A „*fény századában*” a múltat nem ismerték, lenézték és „*gótikus éjnek*” tekintették.

b) A fölvilágosodás közvetlen előzménye és hirdetett világnézete a **racionalizmus**. Az *egyházi tekintély*, majd a *Szentlélek* után az *észtől* várták az *egyetemes eligazítást*. Ám az ész nevében is roppant *eltérő gondolatrendszer*ek születtek. A hívő keresztény Descartes-tól és Leibniztől a panteista Spinozán át a mechanikus materializmust képviselő Holbachig széles a skála. A „*természetes vallás*” egyik lehetősége volt a **deizmus**. Ez Isten létét tudomásul veszi, de úgy tanít, hogy Isten csak megalkotta, de nem kormányozza a világot. Isten létét elfogadja, de az Egyházat elutasítja például Voltaire. A deizmust hatásosan terjesztette egy angol eredetű titkos világszövetség, a **szabadkőművesek** (1717). A tagok az emberiség fölemelkedését hangsúlyozva valójában egymást támogatták a befolyásos állások megszerzésében. A latin államokban egyházellenesek voltak, az Egyház ezért tiltotta tagjainak a benne való részvételt.

c) A fölvilágosodás világnézetéhez tartozott a **naturalizmus** és a **tolerancia** is. Az előbbivel összefügg a *természet kultusza*, amelyet Rousseau hirdetett. Az utóbbi, a *vallási türelem* az újkor sajátja. Az emberi szabadságjogok nyilatkozatai (1776, 1789, 1946) mind magukévá tették, a II. Vatikánum óta a római katolikus egyház is hivatalos tanításává tette.

A fölvilágosult abszolutizmus

A Tridentinum óta az immáron szentéletű pápák **intenzív befolyást** gyakoroltak az Egyház életére. Megszilárdult az **egyházi centralizmus**. Az egyházi élet rendeződése azonban nem tetszett a püspököknek és a fejedelmeknek. Ők nem vették jónéven belső viszonyaik ellenőrzését. A *római irányítás elhárításában az önérzetes püspökök* szövetségest találtak az *államérdeket abszolutizáló* uralkodókban, akik alattvalóiknak egyetlen irányítói akartak lenni. Rómától iparkodtak elszakadni, illetve elszigetelődni, a papokat pedig csak erkölcsi nevelőknek szánták. Több ilyen mozgalom volt Európában.

a) **Franciaországban** a nemzetegyházi tendenciák erősödését már X. Leó konkordátuma segítette (1516), amelyben átengedte a királynak a püspökök jelölését. A francia klérus afelé hajlott, hogy a pápának nincs joga beavatkozni a francia egyház belügyeibe. Ez a gondolatrendszer a „*gallikanizmus*”, amelyet XIV. Lajos is örömmel fogadott. A Rómával folytatott vitákban a gallikanizmus szövetsége lett egy *komor eretnek tévtan*, amelyet Jansen belga püspökről (†1638) **janzenizmusnak** nevezünk. Ez a vallási igényesség és szigor leple alatt a kevesek kiválasztottságát hirdeti. Következménye, hogy az átlagemberek elmaradtak a szentségek vételétől. Fellegvárak a ciszterci apácák **Port-Royal** kolostora volt. Hollandiában szakadár egyházat hoztak létre.

A janzenisták az *erkölcsi lazaság* terjesztésével vádolták a **jezsuitákat**, akik igyekeztek megkönnyíteni a hívek útját a szentségekhez. A gyakori szentáldozás érdekében terjesztették a **Jézus Szíve tiszteletét** is, amely Alaquoque Szent Margit francia apáca látomásaiból váltak ismertté. A jezsuiták ellenségei azonban rávették XV. Lajost a rend betiltására (1764), majd az európai fejedelmi udvarok összefogásával megfélemlítették XIV. Kelemen pápát, aki **feloszlatta a rendet** (1773). A lengyel rendtartományban (*Poroszországban* és *Oroszországban*) azonban nem hirdették ki a rendeletet.

b) A szakadás peremére jutottak a **német fejedelmek** is. Hontheim Miklós trieri segédpüspök Febronius álnéven kiadott könyvében *igen korlátozott jogokat* tulajdonít a pápának. Szerinte *csak méltósága van*, hatalma nincs más püspökök fölött. Ez a gondolatrendszer, a „*febronianizmus*” kedvező fogadtatásra talált a Rajna-vidéki püspököknél. Formális egyházszakadás azonban szerencsére nem jött létre.

c) A **Habsburg-országokban** is voltak Róma ellenes mozgalmak. **Mária Terézia** (1740-1780) a Szentszék tudta nélkül hozott országában egyébként hasznos intézkedéseket. Fia, **II. József** (1780-1790) pedig függetlenítette az „*államegyházat*” Rómától, a legtöbb szerzetesrendet pedig feloszlatta. Az ő elképzeléseit nevezzük „*jozefinizmusnak*”. A „*kalapos király*” halálos ágyán szinte valamennyi rendeletét visszavonta, egyházpolitikájának *hatása* azonban továbbélt.

A forradalmak kora

a) A **nagy francia forradalom** kezdetben nem irányult az egyház ellen, a rendi gyűlésben a harmadik rend és a papság között egyetértés volt (1789). Az alkotmányozó nemzetgyűlésben a klérus – részben félelem és megtévesztés hatására – lemondott a tizedről, vállalta az adózást, hozzájárult a feudális rendszer lebontásához. A folyamatok később azonban **egyházüldözéshez** vezettek. A *konvent* uralma alatt betiltották az istentiszteletet, bevezették az „*ész kultuszát*”, a templomokat pedig megszenteltelenítették, részben pedig le is bontották. Az „*új kultusz*” nevében például a *Notre Dame* főoltárára egy *színésznőt* ültettek. A híres Cluny apátsági templomnak pedig csak egy kis része élte túl a korszakot. A *papságot* részben *elüldözték*, részben *lemészárolták*. A keresztény ünnepeket eltörölték, a vasárnap feledésére tízes számítás (az un. „*dekádokat*”) vezettek be. A jakobinus diktatúra bukása után a *direktórium* 1795-ben kimondta az egyház és az állam szétválasztását, az egyházüldözés azonban csak *lassan szűnt meg*.

b) A vallásilag közömbös **Bonaparte Napóleon** tábornok *helyreállította* a katolikus egyházat, mint a francia nép többségének vallását. 1801-ben **konkordátumot** kötött a pápával. Az egyház elvett javaiért cserében az egyházi hivatalviselők fizetést kaptak az államtól. A püspököket az első konzul (vagyis az államfő) jelöli ki, előzetes megegyezés után. Az *egyházmegyék határai* igazodnak a politikai megyék határaihoz.

A pápa, **VII. Piusz** (1800-1823) részt vett a koronázáson. Később az angolelleses blokád kérdésében Napóleon szembekerült vele. A császár elfoglalta Rómát (1809), majd

Franciaországba hurcolta a pápát. Az Egyházi Államot a **Bécsi Kongresszus** (1815) állította helyre.

c) Amikor Napóleon a Rajnáig terjesztette ki Franciaország határait, a **német fejedelmeknek** azt javasolta, hogy az *egyházi fejedelemségek birtokaival* kárpótolják magukat. Ennek következménye lett a **nagy német szekularizáció**, amikor 22 püspökség, 80 apátság és 200-nál több kolostor *kisajátítása* ment végbe barbár módon. A Bécsi Kongresszuson a Szentszék beletörődött az egyházi javak elrablásába, és *konkordátumokban* rendezte kapcsolatát a fejedelemségekkel. Így az egyházi javak veszendőbe mentek, de a püspökfejedelemségek megszűnése véget vetett a febronianizmusnak, a *feudális egyházból népegyház* lett. Ez később elősegítette az egészséges *újjászületést*.

d) Franciaországban a **Bourbon-restauráció** csak látszólag volt „*a trón és az oltár szövetsége*”. A király *szolgai függésben* tartotta az egyházat. Az 1830-as *júliusi forradalom* kellett ahhoz, hogy a katolikusok sajtó- és szólásszabadsághoz jussanak. A „*liberális katolikusok*” egyszerre küzdöttek az egyház *szabadságáért*, de azért is, hogy béküljön meg a *modern civilizációval*. Ennek a mozgalomnak volt vezéralakja **Felicité de Lamennais** abbé, akit a túlzón konzervatív **XVI. Gergely** pápa elítélt. Előbb alávetette magát az ítéletnek, majd az üldözések hatására hátat fordított az egyháznak.

A romantika és a katolikus megújulás

A nagy francia forradalom és a napóleoni háborúk sok vérontására nagy *kiábrándulás* következett. Az egyoldalú észkultusz helyett ismét becsülni kezdték az *érzésvilágot*. A jelen öntelt csodálata helyébe újra *felfedezték a múltat* és a lassú fejlődést. *Chateaubriand* könyve (A *kereszténység szelleme*) a keresztény vallás igaz voltát *szépségéből* igyekszik bizonyítani. Divattá vált foglalkozni a *középkorral*, a *szerezetességgel*, a *dogmákkal* és a *misztikával*. A *lovag*, a *szerezetes* és a *pap* irodalmi témává lett. Ennek egy tipikus megjelenése *Manzoni*: A *jegyesek* c. műve.

A fölszínes érdeklődésnél mélyebb katolikus **ébredéskörök** alakultak a *francia értelmiség körében*, *Dél-Németországban*, illetve *Bécsben*. Jelentős személyiség volt például **Hofbauer Szent Kelemen**. Egyre többen kezdték tanulmányozni a skolasztikát és Aquinói Szent Tamás bölcseleti rendszerét. Keresett olvasmány lett **Josef Görres** könyve is: „*A keresztény misztika*” (1836-42).

Számos **új szerzet** és vallásos **társulat** alakult. Újra megtelepedtek a régi szerzetesrendek. VII. Piusz 1814-ben *visszaállította a jezsuita rendet*, amely a lengyel tartományból indult új küzdelemre. A feloszlató rendeletet ugyanis Poroszországban és Oroszországban nem hirdették ki, a tárgyalt korszakban pedig a lengyel provincia e két országhoz tartozott, *Lengyelország felosztása* miatt.

Francia és német bencés kolostorokban újjászületett a **liturgikus lelkiélet** és az **egyházi művészet**: *Solesmes*-ben a *gregorián* ének, *Beuronban* a *képzőművészet*.

A **vallásszabadság Nagy-Britanniában** is helyre állt. Ennek egyik vezéralakja **O’Connel Dániel** író ügyvéd volt, aki megválasztott képviselőként nem tette le az esküt a király egyházfőiségére, és kivívta a *katolikusok egyenjogúsítását* (1829). A vallásszabadság **konverziók** sorozatát indította el. A legnagyobb konvertita **John Henry Newman** (†1890) volt, akit patrisztikus tanulmányai vezettek a katolikus egyházba. IX. Piusz pápa bíborossá nevezte ki. Az „*újkor egyházatyjának*” szokás nevezni. A pápa újjászervezte az *angol hierarchiát*. A katolikus püspöki székhelyeket olyan városokba helyezte, ahol nem volt anglikán püspök, általában a modern ipari nagyvárosokba. Az angol államegyház püspökei maradtak a régi mezőgazdasági területeken.

A vallásszabadság jellemző az *Amerikai Egyesült Államokra* is, ahol a katolikusok száma egyre nő. A növekedést nemcsak a bevándorlás idézi elő, hanem a sok megtérő is. A híveket *áldozatkészség* és *aktivitás* jellemzi.

A **missziók** is fejlődnek. A *világmisszió* irányítását az 1622-ben alapított *Congregatio de Propaganda Fidei* vette át. Kedvezett a hithirdetésnek a XIX. század közepétől fellendülő *világforgalom*. A régi rendek mellett új, *missziós szervezetek* alakultak. Közülük nagy a jelentősége az Isteni Ige Társaságának (*Societas Verbi Divini*). XI. Piusz minden erővel szorgalmazta a *bennszülött papok* képzését. 1926 óta nő a *színesbőrű püspökök* száma is.

A „Kulturkampf”

A modern állami élet alapelvei közé tartozik a **gondolkodás** és a **lelkiismeret szabadsága**. Minthogy az Egyház tekintélyi alapon szerveződött, és merevnek bizonyult a divatos eszmékkal szemben, a *protestáns* és *szabadkőműves kormányzatok* több országban *egyházpolitikai harcra* kezdtek. Ezt R. Virchow nyomán *kulturharcnak* nevezték, mintha az állam a kultúra nevében harcolna a katolikusok ellen.

a) A *német kulturharcot Poroszország* kezdeményezte. **Bismarck** kancellár, a német egység és birodalmiság megvalósítója *állami ellenőrzés* alá akarta vonni a katolikus egyház egész életét is. Korlátozta az egyház működési szabadságát. Poroszországban feloszlattak minden kolostort. A katolikus nép *ellenállása* miatt Bismarcknak attól kellett tartania, hogy a keresztény szocialisták összefognak a szociáldemokratákkal a parlamentben. A „*vaskancellár*” kénytelen volt meghátrálni, és visszavonni a rendelkezéseit. *XIII. Leó pápa* segélykezést nyújtott a tisztas visszavonuláshoz.

b) A század elején az állam és az egyház szétválasztásakor a **francia egyház** is elszegényedett. A *szabadkőműves kormányok* igyekeztek *korlátozni* az egyház cselekvőképességét és *oktatási szabadságát*. A *Dreyfuss-ügy* miatt a francia *közvélemény* egy része is a katolikusok ellen fordult. Az I. világháborúban azonban a besorozott papok és szervezetek *hazafias helytállásukkal* megbecsülést szereztek, az állami törvények pedig *enyhülő tendenciát* mutattak.

Az I. Vatikáni Zsinat (1869-70)

Előzmények

1) Az I. Vatikánum *előzményei* közé tartozik, hogy a XIX. században a **liberális eszmék** kezdtek elterjedni. Ezeket *két csoportba* oszthatjuk.

a) Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyek a **hitet veszélyeztették**, sőt Isten **létét is tagadták**. Ilyen nézetek többek között a *materializmus* (azaz, csak az anyag létezik, más nem), az *agnoszticizmus* (ha lenne is Isten, akkor sem ismerhető meg), a *panteizmus* (Isten azonos az anyagvilággal) és az *indifferentizmus* (mindegy, hogy Isten van-e, vagy nincs).

b) A másik csoportba azok a nézetek tartoznak, amelyek **az Egyház és az állam** szétválasztását és a **vallásszabadságot** hirdették. Ide tartozik a *polgári házasság* bevezetése, a *pápa világi uralmának* megszűnése, a katolikus vallásnak, mint *államvallásnak* eltörlése. Szintén ebbe a csoportba tartozik az a nézet, hogy a pápának ki kell egyeznie a *modern civilizációval*, és haladni kell a korrallal. Ez utóbbi nézetek „*rövid távon*” kellemetlenek voltak, de később maga az Egyház is ehhez alakult (vö. Lateráni egyezmény, II. Vatikánum, stb.).

2) A pápaság helyzetét döntően befolyásolta az **olasz egységmozgalom**, a „*risorgimento*”.

IX. Piusz (1846-1878) liberális gondolkodóként kezdte a működését. (Emiatt Metternich gúnyolódott is rajta.) Államának **parlamentari** alkotmányt adott (fenntartva természetesen a bíborosi kollégiumot és az egyszemélyi kormányzást), enyhítette a cenzúrát, növelte a mozgásszabadságot, világiakat bevont a kormányzásba. – Éppen ezért fölmerült annak a lehetősége, hogy éppen a pápa álljon az **olasz egységmozgalom** élére. A pápa ezt először vállalta, majd visszalépett, mert lelkipásztori feladatával **összeegyeztethetetlennek** tartotta (1848. április). Így az olasz nacionalisták szemében a népszerűséget gyűlölet váltotta fel, s a pápának 1848. novemberében a **római forradalom** elől menekülnie kellett. 1850-ben térhetett csak vissza, *francia intervenció* segítségével, de gondolkodásában teljesen *megváltozva*. A *politikában* most már **mereven konzervatív** magatartást tanúsított.

A „*risorgimento*” megvalósításának csak két lehetősége maradt: a **köztársaság-pártiak** vezetésével (*Mazzini, Garibaldi*), illetve az egyetlen **olasz dinasztia**, a *Szárd Királyság* (Piemont) vezetésével. Ennek vezetői *II. Viktor Emmanuel*, illetve minisztere *Camillo Cavour*. Az egységes Itália („*Italia unita*”) természetesen a Pápai Állam *megszüntetésének* tervét is jelentette.

3) **Az I. Vatikáni Zsinatig két jelentős esemény történt.**

a) IX. Piusz 1854. december 18-án kb. 200 Rómában *összegyűlt püspök* előtt kihirdette Szűz Mária **szeplőtelen fogantatásának** dogmáját az „*Ineffabilis Deus*” kezdetű bullájában.

b) IX. Piusz másik jelentős tette volt, a „**Quanta cura**” kezdetű enciklika és a hozzá kapcsolódó **Syllabus** kiadása. Ez utóbbi nem más, mint egy **jegyzék**, amely a *kor tévedéseit* foglalja össze. Igen alapos munka előzte meg, amely majdnem tíz évig tartott. Az enciklika a kor problémáit **általánosságban ítéli el**, a Syllabus pedig **tételesen felsorolja** az elitelt tanokat. Ezek közé tartoznak többek közt a következők: *panteizmus, indifferentizmus, szocializmus, kommunizmus*, az egyházi hatalom alávetése a *polgári* kormánynak, az Egyház és az állam *szétválasztása*, a *polgári házasság* bevezetése, a pápa világi uralmának *megszűnése*, a katolikus vallásnak, mint *államvallásnak* megszüntetése, a pápaság kiegyezése a *liberalizmussal*.

4) Az **olasz egységmozgalom** nyomán 1861-re létre is jött az **egységes Itália**, beleértve az Egyházi Állam területének jó részét is. Csak **Róma és környéke** volt már a pápa fennhatósága alatt. Csak a „*risorgimento*” irányzatainak szembenállása (Garibaldi – Cavour)

miatt volt lehetséges, hogy – francia fegyverek védelme alatt – az Egyházi Állam még **tíz évig** fennállott. Közben az **olasz kormány** – Don Bosco Szent János profétai figyelmeztetése ellenére – szekularizáltatta az **egyházi vagyont**, és **antiklerikális törvényeket** fogadott el.

5) IX. Piusz pápa 1868. június 22-én *terjesztette* a bíborosok elé a **zsinat tervét**. A zsinatra meghívást kaptak a protestánsok és az ortodoxok is, de mivel a részvételt az egyesüléshez kötötte a pápa, így a meghívást nem fogadták el.

A zsinat ügyrendje és lefolyása

A pápa 1869. június 29-én az „*Aeterni Patris*” kezdetű bullájával **hívta össze** a zsinatot, amelyet azután 1869. december 8-án **nyitott meg**. Az ünnepélyes üléseket a **Szent Péter bazilika** erre a célra átalakított jobboldali kereszthajójában tartották.

1) A zsinat **ügyrendje** a következő volt.

A **gyűléseken** (*congregatio generalis*), ahol egy, a pápa által kinevezett bíboros elnökölt, adták elő a zsinaton tárgyalandó **témák** kidolgozott változatait. Itt minden zsinati résztvevő hozzászólhatott. A felmerült problémákat a zsinat által megválasztott **bizottságok** tárgyalják meg, dolgozzák át, s utána **ismét a gyűlés** elé terjesztik. Így megy ez mindaddig, míg a zsinati résztvevők majdnem teljes egésze el nem fogadja. Az így elfogadott kánonokat az **ünnepélyes ülésen** (*sessio*) hirdetik ki, de itt már nincs módosításra lehetőség, vagy **igennel** („*placet*” = tetszik) vagy **nemmel** („*non placet*” = nem tetszik) kell szavazni. Az **előkészítő munka** miatt a „*non placet*”-tel szavazók száma minimális szokott lenni.

2) A zsinaton négy **ünnepélyes ülés** volt.

a) Az első *session*: **1869. december 8-án** volt a zsinat ünnepélyes **megnyitása**.

b) A második *session*: **1870. február 6-án** kellett volna szavazni az első dogmatikai konstitúcióról, mivel azonban az előkészítő bizottságok még nem fejezték be a munkát, így a zsinati atyák itt csak a **trienti hitvallást** tették le.

c) A harmadik *session*: **1870. április 24-én** került sor a „*Dei Filius*” kezdetű dogmatikai konstitúció felolvasására és elfogadására.

d) A negyedik *session*: **1870. július 18-án** fogadta el a zsinat a „*Pastor Aeternus*” kezdetű konstitúciót, amely többek között a pápai tévedhetetlenséget is tartalmazza.

3) A zsinat **résztvevőinek** egy része a gallikán tételeket vallotta, és a pápa személyes tévedhetetlenségét *tagadta*. Őket nevezi a szakirodalom **ultraliberálisoknak**. Mások vallották a tévedhetetlenséget, de *nem tartották alkalmasnak* azt dogmának kimondani. Ők az **inopportunisták**. A tévedhetetlenséget *dogmatizálni akarók*, az **ultramontánok**, alkották a zsinat résztvevőinek legnagyobb részét. Végül volt egy csekély, de nagyhangú csoport, amelynek tagjai *minden pápai megnyilatkozást* tévedhetetlennek akartak kijelenteni. Ők a neoultramontánok, vagy **infallibilisták**.

A zsinat határozatai

1) A „*Dei Filius*” kezdetű konstitúció

1. fejezet: Isten **mindeneknek a teremtője**, aki lényegénél fogva egyszerű és változhatatlan szellemi szubsztancia. Szabad elhatározással **a semmiből** alkotta mind a **kétféle teremtményt** (az angyalokat és a világot), és **gondviselésével** oltalmazza és kormányozza.

2. fejezet: Isten léte **az emberi ész világosságával** biztosan **megismerhető**, művei alapján. Szükséges azonban a **kinyilatkoztatás** is. A Szentírást **értelmezni** az Egyháznak van joga.

3. fejezet: A **hit lényege**, hogy Isten kegyelmével **igaznak tartjuk**, amit ő kinyilatkoztatott, mégpedig a kinyilatkoztató Isten **tekintélye** alapján, aki nem csal és nem csalatkozik. A fejezet tartalmazza a **katolikus vallás egyedül igaz** voltát is.

4. fejezet: Megismerésünknek **kettős rendje** van, a **hit** és az **ész**. A hit **fölötte van** ugyan az észnek, de a kettő **nem ellenkezik** egymással, hiszen az ész világosságát is az Isten adta az embereknek.

A négy fejezet után következnek a **kánonok**, amelyek többek közt elítélik a materializmust, a panteizmust, a deizmust és az agnoszticizmust.

2) A „*Pastor Aeternus*” kezdetű konstitúció

1. fejezet: Isten az egész Egyházra kiterjedő **primátust** Szent Péter apostolnak ígérte és adta meg, és az egész Egyház **látható fejvé** tette.

2. fejezet: A római pápa hatalma **törés nélkül** megy vissza Szent Péterig.

3. fejezet: Ez a fejezet megfogalmazza a **pápai hatalom** természetét. A pápának nemcsak felügyelői vagy eligazítói hatalma van, hanem az egész Egyházra kiterjedő **teljes és legfőbb** joghatósági hatalom, amely az egész világon az Egyház fegyelmét és kormányzását érinti. A pápa a **teljes hatalmat** bírja, nemcsak „*legfontosabb részei*”. Ez a hatalom **rendes és közvetlen** az összes és egyes **egyházak** fölött, az összes **pásztorok** és **hívek** fölött.

4. fejezet: Ha a pápa **hit és erkölcs** dolgában „*ex cathedra*” nyilatkozik, akkor **tévedhetetlen**. Ez az „*infallibilitás*” dogmája. A római pápa ilyen határozatai nem az Egyház beleegyezése miatt, hanem **önmagukban** (*ex sese*) megmásíthatatlanok.

A zsinat befejezése és visszhangja

a) 1870. július 19-én kitört a francia-porosz háború, amely miatt sok püspök kénytelen volt hazautazni. Az olasz hadak szeptember 20-án **elfoglalták Rómát**, **véget vetettek** az Egyházi Államnak, és a pápának csak a Vatikánt hagyták meg. Ezek miatt IX. Piusz pápa október 20-án alkalmasabb időre **halasztotta** el a zsinat folytatását.

b) A zsinatra válaszul a **szabadkőművesek** Nápolyban „*ellenzsinatot*” tartottak. Antiklerikális hangnemben folyt le két ülés a San Fernando színházban, egy pedig egy szállodában. Az akció végül **nem lett** történelemformáló erő. **Liberális jelszavakat** hangoztatott, de konkrét **programja nem volt**.

c) A zsinat ellen Itáliában és külföldön is több helyen **tüntetések** voltak, de ugyanakkor volt **pozitív visszhangja** is. Voltak a zsinat melletti **rokonszenvtüntetések** is.

d) A zsinatra való reflektálások között volt egy **formális egyházszakadás** is. A tévedhetetlenséget el nem fogadó német és svájci katolikusok egy része megalakította az úgynevezett „*ókatolikus egyházat*”, amelynek jelentősége már akkor is csekély volt, ma pedig teljesen elenyésző.

A „századvég” és a „századelő” pápái

A pápák sora

Az olasz **egységmozgalom csapatai** 1870. szeptember 20-án rövid és jelképes ostrom után **elfoglalták Rómát**. A pápa nem tanúsított ellenállást, mert nem akart vérontást. Kikiáltották az egységes Olaszországot, és megszüntették a pápa világi uralmát. Ezzel **megszűnt** az Egyházi Állam. A feszült helyzet megoldására az olasz állam 1871-ben kibocsátotta az un. „*garanciális törvényeket*” a pápa személyének sérthetlenségéről és anyagi kárpótlásáról. A Szentszék birtokában hagyták a Vatikánt, a Lateránt és Castelgandolfot. IX. Piusz a garanciatörvényt *nem fogadta el*, és magát a „*Vatikán foglyának*” nyilvánította. Egyúttal *eltiltotta* a katolikusokat a *politikai életben* való részvételtől. Ennek végzetes következményei lettek. A *politikai hatalom* gyakorlása így Itáliában átment a vallásellenes erők, illetve politikai kalandorok kezébe. Az antiklerikális olasz politikusok azonban a garanciális törvény elutasítása ellenére megengedték a pápának, hogy diplomáciai kapcsolatait fenntartsa.

IX. Piusz 1878. február 7-én hunyt el. Temetése indulatokat váltott ki a római nép egy részéből. Ideiglenes sírba tétele után 1881. nyarán temették el végső helyén, a római, de a Vatikánon kívül levő San Lorenzo Fuóri le Mura bazilika altemplomában. Sírja ma is ott van.

IX. Piusz utóda **XIII. Leó** (1878-1903) lett. Ő *kivezette* a pápaságot az *elszigeteltségből*. Nagyhatású **körleveleket** (*enciklikákat*) bocsátott ki a *házasságról* („*Arcanum divinae sapientiae*” – 1890) és a *szociális kérdésről* („*Rerum novarum*” – 1891). Az utóbbiban védelmébe vette a munkásságot, és nemcsak méltányos bérezést akart a számukra, hanem jogosnak ismeri el szakszervezeteiket. Amúgy is felismerte a kor problémáit. Tudott alkalmazkodni a realitásokhoz, az Egyház érdekeinek sérelme nélkül. Sikerült elérnie, hogy Németországban megszűnt a „*Kulturkampf*”. A *világegyház* is fejlődött. 248 új püspökséget alapított. A kutatók számára megnyitotta a *vatikáni levéltárakat*.

A XX. század első pápája **Szent X. Piusz** (1903-1914). Ő sokat tett a *lelkiélet* elmélyítéséért, főleg a *liturgia korszerűsítésében* és a *gyakori szentáldozás* szorgalmazásában. Előkészítette az *egyházi törvénykönyv* kodifikálását. Az ő uralkodása alatt tört ki az első világháború.

X. Piusz nagy érdeme az is, hogy visszaengedte a katolikusokat a *politikai élet* porondjára. Így *keresztény szellemű pártok* alakulhattak, s a politikai életben is *lehetett küzdeni az Egyház jogaiért*.

A modernizmus

A *progresszív szellemiségű* katolikus teológusok komolyan azon fáradoztak, hogy az Egyház béküljön meg a *modern kultúrával*. Ennek folyamán azonban esetenként *rossz útra* tévedtek. A „*modernista*” tanokat hirdetők nem alkottak egységes és átfogó vallási rendszert. Tanításukat az *értelem* megismerési lehetőségeit csak a jelenségek világára korlátozó *agnoszticizmusra* és *immantentizmusra* alapozták, így sok *téves nézethez* jutottak el.

A korabeli **hivatalos egyház** a modernizmust *vallási rendszernek* és igen *veszedelmes tévedések* foglalatának tekintette. A modernizmus támadta a *kinyilatkoztatás természetfelettségét*, a Szentírás *sugalmazottságát*, az evangéliumok *megbízhatóságát*, az egyháznak és szentségeinek *krisztusi alapítását* és a katolikus igazságok *változhatatlanságát*. A modernizmust X. Piusz pápa *ítélte el* 1907-ben. A modernizmus elleni küzdelemben

azonban sok ártatlan, sőt a hit terjesztésében érdemeket szerzett embert is meghurcoltak, például a mi Prohászka Ottokárunkat.

Az egyháztörténet néhány fontos eseménye 1914 után (Kiegészítő anyag)

A pápák sora

XV. Benedek (1914-1922) sokat tett a *háború beszüntetéséért*, és a *világbéke* megteremtéséért. Sajnos kísérletei jórészt eredménytelenek maradtak a hadviselő felek hódító szándékai miatt. *Elítélte* a Párizs-környéki békéket is – azok *imperialista* jellege miatt. Mindent megtett a háború okozta szenvedés és nyomor *enyhítésére*, segítette a hadifoglyokat, a rokkantakat és a menekülteket. Így nőtt a Szentszék *tekintélye* is.

XI. Piusz (1922-1939) legjelentősebb tette a „*római kérdés*” megoldása volt. 1929. Február 11-én megtörtént az olasz állammal való kibékülés. A „*Lateráni egyezmény*”-ben a pápaság **lemondott** a régi értelemben vett **világi hatalmáról** (a „*nagy*” Egyházi Államról), az olasz nemzeti állam pedig elismerte a **pápa államfőségét** egy **szimbolikus területen**, a Vatikán dombon. Ennek az újjáalakult államnak a neve „*Stato Città del Vaticano*” (*Vatikán Városállam*, röviden *Vatikán*). A Vatikán területéhez tartozik néhány nagy bazilika és palota is Rómában. A pénzügyi megállapodás anyagilag igyekezett kárpótolni a Szentszékét, a **konkordátum** pedig biztosította az **Egyház jogainak** gyakorlását Olaszországban, így például megengedték az iskolai hitoktatást. A Vatikán a legtöbb országgal diplomáciai kapcsolatot tart. A vatikáni követségeket „*nunciatúráknak*” nevezzük. Pápasága alatt igen sok boldoggá- és szenttéavatás történt.

XII. Piusz (1939-1958) uralkodását megkeseríti a totalitárius államok **vallásüldözése** és a **második világháború**. *Eugenio Pacellit* 1939. március 2-án választották meg pápává, feltűnő gyorsasággal. Ő volt a pápai legátus az 1938. évi budapesti *eukarisztikus világkongresszuson*. Hiába tett meg mindent, a világegés kirobbanását nem sikerült megakadályoznia. A hadviselő felekkel szemben magatartását a *semlegesség* és a *tartózkodó politika* jellemezte. A fasiszta hatalmakkal szemben azért választotta a tartózkodás politikáját, mert tudta, hogy tiltakozásával csak a megszállt területek katolikusainak helyzetét súlyosbította volna. *Több százezer zsidó életét mentette meg* Rómában, hivatalosan azonban nem tiltakozott a haláltáborok ellen. Ezzel nem segített volna. Amikor a holland püspökök tiltakoztak a zsidók elhurcolása ellen, megtorlásul a nácik elhurcolták a „*kikeresztelkedett*” katolikusokat is, többek között az azóta szentté avatott *Edith Stein* kármelita apácát, neves filozófusnőt. A pápa több ízben szólott azonban az *emberi jogok megsértéséért*. Hitler erre 1943 őszén így reagált: *A Vatikán a kémek fészke és a nemzetiszocializmus elleni propaganda központja. A politikai és katonai helyzet alakulásától függően döntök majd arról, hogy a pápát Németországba, vagy a semleges Lichtensteinbe szállíttassam.*” Tiltakozásainál mérhetetlenül fontosabbak voltak **emberbaráti akciói**, a hadifoglyok, a polgári foglyok, a polgári lakosság érdekében tett intézkedései.

XII. Piusz idejére esik tehát a *nácizmus szomorú korszaka*. Hitler nemcsak a *második világháború* világegését idézte elő, hanem ki akarta irtani minden „*ellenfelét*”. *Megsemmisítő táborokba* hurcolta elsősorban a zsidókat, a baloldaliakat, de az áldozatok között volt 4000 katolikus pap is, köztük 2000 lengyel. Auschwitzban szenvedett mártírhálalt az azóta szentté avatott *Maximilian Kolbe*, aki önként vállalta az éhségcellát egyik társa helyett.

A világháború befejeztével a **Szovjetunió** megkezdte az elfoglalt kelet-közép-európai területeken a *kommunizmus* bevezetését. Az Amerikai Egyesült Államok és Anglia a kommunizmus visszaszorítására egységfrontot alkotott, és szembefordult egykori szövetségésével. XII. Piusz is *szembefordult* a kommunizmussal. Valahányszor az egyházat

olyan támadás érte, amely egybekapcsolódott vezető püspökök, bíborosok bebörtönzésével, azonnal kiközösítéssel sújtotta a felelősöket.

A pápa jelentős volt az **egyházi élet belső átalakítása** terén is. Megengedte az esti szentmisék bemutatását, enyhítette a böjti fegyelmet. A papi zsolozsmát egyszerűsítette. A „*Divino afflante Spiritu*” kezdetű enciklikájában (1943) elfogadhatónak nyilvánította és ajánlotta a **Szentírás magyarázatának** és tanulmányozásának *korszerű módszereit*. Az 1951-ben kibocsátott körlevelében ajánlotta a misszionáriusoknak a fokozottabb alkalmazkodást a hit hirdetésének eredményesebbé tételéhez. Jelentősek voltak **rádiószózatai**, amelyekben minden jelentős **korkérdésre** reflektált.

1950-ben kihirdette a **Szűzanya mennybe felvételének** dogmáját. Ezzel fokozta a hívek lelki életében a hitet és a jámborságot. További reformok kidolgozását és egy egyetemes zsinat előkészítését is tervezte, de az utóbbtól végül visszariadt. A zsinat összehívását utóda valósította meg.

XXIII. János (1958-1963) legnagyobb érdeme a II. *Vatikáni Zsinat* összehívása. Amikor pápává választották, kormányzási programjául az *igazságosságon alapuló világbéke* megvalósítását, a *keresztények közötti egység* szorgalmazását és az Egyház **korszerűsödését** (**aggiornamento**) választotta. Ez utóbbi magában foglalta az Egyház *belső megújulását*, de a *világ felé való megnyílását*, a vele való szóértést és együttműködést is. Fontosak az Egyház **szociális tanításával** kapcsolatos megnyilatkozásai („*Mater et magistra*”, 1961, „*Pacem in terris*”, 1963), és a *Keresztény Egység Titkárságának* létrehozása a nem katolikusokkal való párbeszéd céljából. Kinevezte az első néger és japán bíborosokat is.

VI. Pál (1963-1978) *folytatta és befejezte* a zsinatot. 1965. december 7-én a *konstantinápolyi pátriárkával* egyetértésben közösen visszavonták a kiközösítést, és ezzel megtették az első lépést az ortodoxiával való egység felé.

Ő az első **nagy utazó** pápa. Mind az öt világrészt legalább egyszer meglátogatta. Elődje nyomán járva párbeszédet folytatott a *szocialista országokkal* is. Ezt nevezzük **keleti politikának** (**Ostpolitik**). Ezzel próbált segíteni a *helyi* egyházaknak. Részleges megállapodást kötött például Jugoszláviával és *Magyarországgal*. Körlevelei szintén a szociális haladást (pl. „*Populorum progressio*”, 1967) és a házasság tisztaságát (pl. „*Humanae vitae*”, 1968) szolgálják. Jelentős munkásságot fejtett ki a *korszerűsödés* terén és az *ökumenikus mozgalom* érdekében is.

I. János Pál (1978) csak harminchárom napig kormányozhatta az Egyházat. A „*mosolygós pápa*” halála után a lengyel **Karol Wojtyła** (1978-) krakkói bíborost választották pápává. Ő **II. János Pál** néven folytatta elődei korszerűsítő munkáját, s óriási hatást értek el lelképásztori utazásai. Sok jelentős tette közé tartozik az új **Codex Iuris Canonici** (1983) és a **Katolikus Egyház Katekizmusa** (1993) kiadása. Igen sok jelentős *enciklikát* adott ki, melyeket egyéb teológiai stúdiumokban is tanulmányozunk.

Az Egyház megújulási törekvései

Az Egyház megújulási törekvései azt szolgálják, hogy az evangélium hirdetése a mai korunkban is eredményes legyen. Ennek mozzanatai az **egyháztudat változása**, a **biblikus mozgalom**, a **liturgia** korszerűsítése, és a **keresztények egységének** előmozdítása, az **ökumenikus mozgalom**. Ennek jelentős eseménye volt a **II. Vatikáni Egyetemes Zsinat** (1962-1965), a zsinat után létrehozott **püspöki szinódus**, valamint az azóta kiadott **pápai enciklikák**.

A II. Vatikánumot **XXIII. János** pápa hívta össze. Ez volt eddig a *legnépesebb* zsinat, a meghívottak közül kb. 2600-an jelentek meg. Az *első ülés* 1962. október 11-től december 8-ig tartott. A *második ülés* (1963. szept. 29. – dec. 4.) már **VI. Pál** idejére esett. A

harmadik időszak 1964. szept. 14-től dec. 21-ig tartott, a *befejező időszak* pedig 1965. szept. 14-től dec. 8-ig.

A zsinat *okmányait* a függelék tartalmazza. A zsinat *korfordulót* képezett, mert az Egyház több évszázados bezárkózottságból kilépve, hatásosan tudott hozzáfogni a *világ átalakításához*. Megtalálta a helyét a *szekularizált világban*, a „só és a kovász” szerepét tölti be.

Természetesen a *zsinat után* is több *jelentős esemény* történt. 1983-ban a rendkívüli szentév központi témája a *kiengesztelődés és a bűnbánattartás* volt. Ezzel kapcsolatban jelent meg a ***Reconciliatio et Poenitentia*** kezdetű apostoli buzdítás, amely többek között a *gyónás* szentségének jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ugyanezen év adventjén lépett életbe az új *kánonjogi kódex*, a ***Codex Iuris Canonici***. VI. Pál és II. János Pál pápa sok *enciklikát* jelentetett meg, bennük szólva az *új problémákról* is.

A legfontosabb dokumentum talán **A Katolikus Egyház Katekizmusa**, amelyet II. János Pál pápa 1992. október 11-én adott ki. Ezt írja az ezt jóváhagyó konstitúcióban: „*A Katolikus Egyház Katekizmusa ... az Egyház hitének és a katolikus tanításnak a kifejtése, a Szentírás, az apostoli Hagyomány és az egyházi Tanítóhivatal tanúsító erejében és megvilágító hatásában. ... Legyen valóban szolgálja annak a megújulásnak, amelyre a Szentlélek szünet nélkül készíti Isten Egyházát, Krisztus Testét, a zarándokúton Isten országa árny nélküli világossága felé*” (*Fidei depositum*).

A magyar egyház története

A kezdetektől az Árpád-kor végéig

A kezdetek

A magyarság történetének „*két kezdete*” van, a **magyar föld** története (a honfoglalásig) és a **magyar nép** eredetének története. A honfoglalástól kezdve e kettő – minden határváltozások ellenére – elválaszthatatlanul összekapcsolódik.

a) A kereszténység a **Kárpát-medencében** megjelent már a *honfoglalás előtt*. A római **Pannóniában** már a második század folyamán jelentkezett. Diocletianus korából jónéhány vértanúról tudunk (pl Savariában *Szent Quirinus*). Ez a provincia lett az arianizmus fő fészke (ide számították magát Areioszt is), a népvándorlás népei közül többen ariánus formában ismerték meg a kereszténységet, hiszen a „népek útja” erre felé vezetett. A római kor emléke a *pécsi katakombák*.

Nagy Károly leverte a Pannóniát elfoglaló **avarokat**, és beosztotta a területet a **frankbirodalmi egyházszervezetbe**, a **salzburgi** és **passauai** püspökök vezetésével. A missziós munkát **vándorpüspökök** (*chorepiscopus*) végezték.

A **morva egyházszervezetnek**, amelyről már volt szó, a magyar honfoglalás vetett véget.

b) A magyarok a kereszténységgel már **Etelközben** megismerkedtek, hiszen a Kazár birodalom részeként a *három monoteista vallással*, a zsidó vallással, a kereszténységgel és az iszlámmal egyaránt találkozhattak. A kereszténység egyben **bizánci hatást** és befolyást is jelentett, az iszlám pedig a szomszédos arab befolyást erősítette, ezért a politikai-hatalmi támasz nélküli *zsidó vallás a kazár vezető réteg számára* elfogadható volt. A **Kazár Birodalom** vezetője, a **kagán** és *előkelői* át is tértek a *zsidó vallásra* a VIII. században. Arthur Koestler innen eredezteti a *galíciai zsidóságot*, mondván, hogy ők is elismerték a magyar törzsszövetséget, és külön törzsként csatlakoztak is hozzá. A kereszténységet **Cirill** és **Metód** közvetítette a magyar előkelőknek, tehát ez már a honfoglalás előtt ismert volt, de természetesen a magyarság zömére a pogányság volt a jellemző. A **honfoglalás után**, Géza fejedelem alatt (972-997) kellett dönteni a kereszténység felvétele mellett, illetve választani a **bizánci** és a **nyugati** befolyás között. Géza a nyugati kapcsolat mellett döntött, mert már jelentős volt a **bizánci térítés** is az **erdélyi gyula** bizánci kapcsolatai révén, és ezt kellett ellensúlyoznia. Az első **bizánci** térítő püspök **Hierotheos**, a *nyugati* pedig **Brúnó**, a korábbi Sankt-Gallen-i szerzetes volt. Ő keresztelte meg Gézát, valamint ötszáz előkelő hívét. Arról, hogy a nép is kövesse vezetői példáját, Géza gondoskodott. A későbbi magyar hagyomány *háttérbe szorította Géza alakját* és szerepét fia, István mögött. Géza idejében egyetlen latin püspökség működött a Dunántúlon, István idejében a hagyomány szerint már tíz.

Az egyház megszervezése

A **passauai** püspök és a **salzburgi** érsek között megindult a vita, hogy melyiküket illeti a hatalom a magyar egyház fölött. István uralma alatt (997-1038) a kérdés eldőlt: **önálló magyar egyház** kelt életre. Szent István *II. Szilveszter* pápától kért koronát és 1000 karácsonyán **megkoronáztatta** magát. Ezzel biztosította az ország **politikai függetlenségét** is. Ez jótékonyan hatott az egyházszervező munkára. István mellett ott találjuk Prága második püspökét, **Szent Adalbertet**, akinek itáliai származású szerzeteseivel menekülnie kellett hazájából.

Tíz egyházmegye alakult, a *királyi megerendszer* határait követve. A hagyomány szerinti alapítási sorrend: **Veszprém, Győr, Esztergom** – ezt István a koronázása után emelhetette *érsekségi rangra*, illetve főpapját, az egyházszerkezet fejévé, *prímásává*. Az esztergomi érseket egy *királyi oklevél* először 1239-ben említette a magyar egyház prímásaként. Ezután következett a **pécsi**, az **egri**, az **erdélyi** püspökség, melynek központja majd *Gyulafehérvár* lesz, valamint a **kalocsai**, amely nem sokkal alapítása után *érsekség* rangjára emelkedett. Jelentős a **csanádi**, melynek első püspöke a vértanú halált halt **Szent Gellért**. A **Biharon** alapított püspökség székhelyét *Szent László* idején teszik át **Váradra**, és ugyancsak Szent István alapítása a **váci** püspökség. A magyar egyházszerkezet a XI-XII. század folyamán *két új egyházmegyével* bővül: Szent László **Zágrábban** alapított püspökséget, *Kálmán* király pedig **Nyitrán**. A XIII. században létesült a **szerémi** illetve a **boszniai** püspökség, amelynek területe *II. Béla* idején került hazánkhoz.

Az egyházi szervezet, egyházi intézmények

Az egyházmegyéket **főesperességekre** osztották, amelyek egy-egy megye illetve ispánság területének feleltek meg. A **plébánia-hálózat** kiépítése szintén Szent István uralkodása alatt indult meg. A korai templomok jó része valószínűleg az ispáni várak mellett, illetve uralkodói birtokközpontokban létesültek. Szent István *törvényében* a plébániák, illetve a templomok számát sűríti, amikor kimondja, hogy minden *tíz falu* közösen építsen egy *templomot*. 1030 táján épül a **székesfehérvári bazilika**, amely királyaink *temetkezési helye* is lesz. A püspöki székhelyeken létrejön a *székeskáptalan intézménye*, melynek tagjai a kanonokok. A püspöki székhelyektől függetlenül is létre jöhettek papi testületek, ezek a *társaskáptalanok*. Mind a székes-, mind a társaskáptalanok élén a *prépost* állt, ezért ezeket az intézményeket prépostságoknak is mondhatjuk. A káptalanok fontos *kulturális központokká* is váltak. Egy részük politikai szerepet is betöltött mint *hiteleshely*, más részük iskolákat működtetett. Ezek az *iskolák* biztosították a korabeli Magyarország legmagasabb szintű képzését. Ebből a szempontból különösen is kiemelkedik a *veszprémi káptalani iskola*, valamint annak könyvtára.

Az egyházi intézmények és személyek **eltartását két forrás** biztosította: egyrészt a **földbirtok adományok** – célbirtokok –, amelyek aránya az ország birtok-állományának tizenöt százaléka. Ez az érték a nyugat-európaihoz képest alacsony. Az egyház gazdagságának igazi forrása a **tizedjövedelem** volt, amit még Szent István rendelt el. Jelentős hasznot hajtott a sókereskedelemből befolyó jövedelem is. Szent István törvénykezésével kapcsolatban meg kell említeni, hogy mindenkit kötelez a vasárnap megszentelésére egyrészt munkaszünettel, másrészt szentmise látogatással. A *királyi jog* teljességéhez tartozott a korbeltől a felfogás szerint egyházmegyék alapítása, püspöki székek betöltése – azaz az *investitúra* jogának gyakorlása. A VII. Gergely-féle reformmozgalom az egyház szabadságára hivatkozva utasította vissza a világiak *investitúra-jogát*. Az uralkodót nem tekintette többé *egyházi személynek*, mint ahogy azt a korábbi felfogás tartotta, sőt a pápát mind lelki, mind politikai téren véleménye szerint elsőbbség illeti meg az uralkodókkal szemben. Ez a felfogás jelentkezett VII. Gergely Magyarország feletti hűbéri igényében is. A **Szent László** kori nagyobbik *Szent István legenda* ezt visszautasítja, mondván, hogy Szent István nem Szent Péternek, azaz Rómának, hanem Máriának ajánlotta fel országát. Ezzel történetileg akarta igazolni a Magyar Királyság függetlenségét a pápai hatalomtól. **Hartvik** püspök is történeti érveket sorol fel a magyar királyokat megillető egyházkormányzati jogok védelmében. Kálmán király 1106-ben *lemondott* az addig gyakorolt *investitúra-jogról*, cserébe a pápa tudomásul vette a pápai hűbéres királyság, Horvátország bekebelezését. A királyok befolyása viszont a főpapi tisztségek betöltésére továbbra is fennmaradt. A XIII. századra *kompromisszum* született: elvileg a *kánoni választás* volt érvényben, az uralkodót

azonban a királyi alapítású egyházak *kegyuraként* megillette a jelöltajánlási jog. A megválasztott személlyel kapcsolatban előbb a király adta meg beleegyezését, ezután terjesztették a pápához megerősítésre. Az egyházi állások betöltésének *királyi ellenőrzése* azért volt olyan fontos, mert bizonyos egyházi méltóságok *politikai* szereppel is jártak. Például a püspökök ott vannak a királyi tanácsban, közülük kerülnek ki a diplomaták is.

Jelentős „*politikus főpap*” **Szent Gellért**, aki mind **Péterrel**, mind **Aba Sámuellel** szemben fellép, önkényeskedéseik miatt. 1046-ban a pogánylázadás idején szenved vértanúhalált. **Bánffy Lukács** esztergomi érsek pedig a pápai investitúra jogért szállt síkra az uralkodóval szemben. II. László trónbitorló ellenében **III. Istvánt**, a hivatalos királyt ismerte el, ami miatt börtönbüntetést is szenvedett. **IV. Istvánnal**, az újabb trónkövetelővel szemben szintén fellépett.

Az *egyházi fenytékek* a kiközösítés és az egyes országrészek *interdictum* alá helyezése, azaz a szentségek kiszolgáltatásának tilalma volt. Az esztergomi érsek megtagadta a koronázást **III. Bélától**, attól félve, hogy a görög neveltetésű uralkodó a görög egyházi befolyást fogja támogatni. III. Béla így pápai engedéllyel a kalocsai érsek koronázza meg. Lukács érsek méltó utóda lesz majd Róbert esztergomi érsek, aki **II. András** egyházellenes intézkedéseivel száll szembe sikeresen.

Főpapjaink közül többen **katonai tisztséget** is viseltek, hadat vezettek, ami a középkorban természetes dolognak számított. Az Árpádkor egyik legkiválóbb katona-főpapja **Ugrin** kalocsai érsek, a *muhi csatában* esik el 1241-ben.

A szerzetesség

A magyar **nyugati irányultságú** szerzetesség megindulása 996-ra tehető a **pannonhalmi** (*szentmártonhegyi*) **bencés** monostor létrehozásával. Korábban is voltak már a Kárpát medencében szerzetesek, de ezek görög alapítású kolostorokban éltek. **Baziliták** voltak *Marosvárott, Tihanyban, Visegrádon, Szávaszentdemeterben* (Szerémség). Ismeretes még a *veszprémvölgyi* görög női kolostor is. A XIII. század során a görög monostorok többsége a bencések kezére került. Szent István korában alakulnak a **bencés monostorok** *Bakonybélben, Pécsváradon, Zalavárott* és a Nyitra melletti *Zobor hegyén*. Aba Sámuel *Abasáron* és *Feldebrőn* alapított monostort, I. András *Tihanyban* (alapító levelében található az első magyar nyelvemlék). A többi Árpád-házi királyok is folytatják a kolostoralapításokat: **I. Béla** *Szekszárdon*, **I. Géza** *Garamszentbenedeken* és *Mogyoródon*, **Szent László** *Kolozsmonostoron, Somogyvárott, Szentjobbon* és *Bátán* létesít apátságot. Vannak **világiak által** létesített monostorok is: így az *almádi*, a *csatári*, a *lébényi*, a *jáki* és *százdi* bencés apátságok.

A XII. század során új szerzetes rend jelenik meg Magyarországon: a **premontreieké**. 1235-ben a rendnek huszonkettő férfi és kettő női kolostora működött nálunk. A legjelentősebbek: *Váradelőhegy* mint a legelső, majd *Jászó, Turóc, Zsámbék, Csorna, Rátót*. Hiteleshelyi tevékenység folyt *Lelesz, Jászó, Ság* monostoraiban.

Ugyancsak a XII. században telepednek meg a **ciszterciek** *Cikádoron* (Bátaszék) **II. Géza** alatt. **III. Béla** alapítása *Egres, Zirc, Pilis(szentkereszt), Szentgotthárd, Pásztó*. Legkeletebbre emelkedik az Olt partján a *kerci* apátság.

II. Géza alatt jelennek meg a **lovagrendek**: a *templomosok* és a *johanniták*. Később csak rövid ideig működött hazánkban a *német lovagrend*, amikor pedig területileg önállósítani akarták magukat Erdélyben, II. András kiűzte őket. Magyar alapítású a II. Géza által létrehozott *stefaniták* lovagrendje.

XIII. századi új jellegű szerzetes rendek a **kolduló rendek**: a *domonkosrendiek* és a *ferencesek*. Magyar alapítású középkori szerzetesrend a *pálosoké*. 1225-ben **Bertalan** pécsi püspök telepítette le a mecseki remetéket a *patacsi* Szent Jakab monostorban. Ez a közösség

a tatárjárás után csatlakozott az 1250 körül **Özséb** esztergomi kanonok által alapított remeteközösséghez, a pálosokhoz, a *Pilisben*. Az ország területén szétszórtan léteztek még **egyéb remeteközösségek**. 1300-ban jön létre a *budaszentlőrinci* pálos monostor, amely a rend központja lesz. A rend az Anjouk alatt erősödik majd meg, és kezd terjeszkedni külföldön is, például *Lengyelországban*. 1308-ban **Gentilis** pápai követ engedélyezi a *Szent Ágoston-féle szerzetes szabályzatot* a pálosok számára, amit a pápa is jóvá hagy (*V. Kelemen*).

A **domonkosrendi** férfi szerzetesek közül kiemelkedik **Julianus** barát alakja. Egy bizonyos *Ottó* nevű szerzetes 1232-es vállalkozását folytatta a *keleten maradt magyarok felkutatásával*. 1235-ben társaival meg is találta őket a Kaukázustól északra. Tőlük értesült a *tatárok készüléséről*. 1237-ben újra elindult *Magna Hungariába* (= Régi Magyarország), de csak Szuzdalig jutott a tatárok előnyomulása miatt. A tatárok meghódolást követelő levelét itt kapja meg az orosz fejedelemtől, és viszi IV. Bélának.

Az Árpád-ház szentjei

Szólni kell még az Árpád-ház **kiválasztottság-tudatát** bizonyító szentekről. **Szent István**, **Szent Imre** és **Szent László** mellett jelentősek női szentjeink is: a *ferences indíttatású Szent Erzsébet*, II. András leánya, aki Sárospatakon született, és innen származott el Tübingiába. IV. Béla *domonkosrendi* leánya, **Szent Margit** 1270. január 18-án halt meg a Nyulak szigeti kolostorban szentség hírében. Meg kell említeni még testvérét, **Szent Kingát**, aki lengyel hercegi férje halála után klarissza apáca lett.

A vegyesházi királyok kora

Az Árpád-ház 1301-ben kihalt. Az utána trónra kerülő **Anjou-dinasztia** az ország gazdasági és kulturális életében virágzást jelentett, ami jótékonyan hatott az **egyházi életre** is. **Károly Róbert** (1308-1342) megszüntette az *anarchiát*, a gazdasági és társadalmi felvirágzás pedig segítette az egyházi életet. Fia, **Nagy (I.) Lajos** (1342-1382) pedig igazi *lovagkirály* volt, annak minden előnyével és hátrányával. Az egyházi életet azonban fellendítette, többek között sokat áldozott *kolostorok alapítására és templomok építésére*, még külföldön is (Mariazell, Aachen). Hódító *külpolitikája* nem volt mindenben szerencsés az ország javára, de itt is részben a hit *terjesztésének* szándéka vezette. Számos ferences *kolostort* létesített Boszniában, Bulgáriában és Moldvában, és néhány *új püspökséget* is alapított (Vidin, Bacau), mást pedig helyreállított (Milkó). Nagy gondot fordított a *műveltség* ápolására (*pécsi egyetem*).

Luxemburg Zsigmond (1387-1437) Magyarországon nem tudta visszaállítani az Anjouk után ismét széthulló központi hatalmat. Mint német-római császárnak, nagy érdeme van a nagy nyugati egyházszakadás *felszámolásában*, de egyúttal mindent megtett azért, hogy mentől jobban beleszólhasson az egyház életébe. Királyi engedélytől tette függővé a *pápai bullák kihirdetését (placetum regium)*, és ő töltötte be a *főpapi székeket*, kinevezéssel és a javadalmak betöltésével. Ezt nevezzük *főkegyúri jognak*.

Már Zsigmond uralkodása idején, de még inkább utódai alatt egyre fenyegetőbb lett a **török veszély**. A török ellenes harcok legnagyobb alakja **Hunyadi János**, aki az ország *legnagyobb birtokosává* küzdötte fel magát, de javait – a többi főúrral ellentétben – teljes egészében a *török elleni harcra* fordította. III. Callixtus pápa hazánkba küldte a kiváló szervezőt és szónokot, **Kapisztrán Szent Jánost**. Az ő segítségével is része van Hunyadi *nándorfehérvári győzelmében* (1456). *Széchy Dénes* (144-1465) is támogatta Hunyadi. Ennek a diadalnak emléke a déli harangszó. Sajnos a nagy győzelem után hamarosan Hunyadi is és Kapisztrán is meghalt.

Hunyadi Mátyás (1458-1490) uralma idején *gazdasági és kulturális felvirágzás* következett, de ennek az egyházi életben *árnyoldala* is volt. A király – éppen a reneszánsz korra jellemző módon – sokszor olyan főpapokat nevezett ki, akik inkább a *kultúra*, mint a hit misszionáriusainak érezték magukat. Többen idegen származásúak voltak. Voltak azonban kiváló főpapok is, mint például *Vitéz János*, akinek szerepe van például a rövid életű *pozsonyi egyetem* megalapításában. A kornak megvoltak a kiváló szónokai és teológusai, mint például *Magyarországi Mihály*, *Temesvári Pelbárt* és *Laskai Osvát*.

A **Jagelló-dinasztia** idején az országot belső harcok rázták meg, például a Dózsa György-féle parasztfelkelés. *Bakócz Tamás* még előkelő főpapként ment a római pápaválasztásra, de nem sokkal később megdőlt a középkori magyar nagyhatalom. A török ellen a magyar sereg *1526. augusztus 29-én a mohácsi csatátéren* vereséget szenvedett. A kiváló főpap, **Tomori Pál** kalocsai érsek nem bírt a túlerőben lévő török sereggel. A mohácsi csatában rajta kívül elesett *Szalkay László prímás*, és még *öt püspök*. A csata után, menekülés közben halt meg az ifjú II. Lajos király. A vereség nyomán az országban pusztulás, politikai anarchia lett úrrá, a „*lefejezett*” katolikus egyház pedig ki lett szolgáltatva részint a *töröknek*, részint a *reformációnak*.

A reformáció és a katolikus megújulás

A reformáció

A magyarok hálások voltak a sok *pápai segítségért*, és úgy tudták, hogy Luther ágált az ország megsegítése ellen. Az 1525-ös rákosi *országgyűlés halállal* bünteti a lutheránusokat. A reformáció mégis **beszivárgott**, sőt *roppant méreteket* öltött, mert Mohácsnál hét püspökünk elesett, a **kettős királyság** alatt pedig az *oligarchák* kezére kerültek az *egyházi javak*. A nemesi birtokok 45%-a mindössze tizenhat család tulajdonában volt. Ők a *tartományi fejedelem* szerepét töltötték be a magyar hitújításban. A hierarchia *pusztulása* és *hézagos kiegészítése* miatt az alsópapság elpártolása ijesztő méreteket öltött. A papjaitól elhanyagolt *jobbágy nép* a kezdetek kezdetén alig vette észre a vallásváltoztatást.

A protestantizmus terjedésének több oka volt. A **protestáns lelkészek** az *iskolai oktatás* mellett felhasználták a *nyomdákat*. Élveztek a *nagybirtokosok* nagy részének a támogatását, akik a katolikus egyházi birtokok megkaparintásának céljából csatlakoztak a reformációhoz. Támogatták a reformációt a *városi tanácsok*, sőt részben *Miksa király* is. Az ország nagy része először **lutheránussá** (*ágostai* evangélikus vallás), majd **kálvinistává** (*helvét* vallás) lett. A viharokat egyetlen kolostori közösség sem élte túl. A kálvinista terjeszkedés a lutheranizmus rovására történt. A terjeszkedés okai közé tartozott a protestánsok *szellemi fölkészültsége*. Későbbi lelkészeik közül sokan már Luther idejében Wittenbergben tanultak.

A legjelentősebb **lutheránus** prédikátorok voltak: *Dévai Bíró Mátyás*, *Szegedi Kis István*, *Sztáray Mihály*, *Szkhárosi Horváth András* és *Bornemissza Péter*. A **kálvinizmus** első jelentős hirdetői: *Kálmáncsehi Sánta Márton* és *Meliusz Juhász Péter*, aki a „*kálvinista Rómának*” is nevezett Debrecen püspöke lett, és ő írta a „*debrecen-egervölgyi hitvallást*”.

Erdélyben Fráter György meggyilkolása után – a székelység kivételével – a magyarok nagy része a *protestantizmushoz* csatlakozott. **János Zsigmond** (1559-1571) fejedelemsége alatt **három egyház** is szervezkedett: az *evangélikusok*, a *reformátusok* és az *unitáriusok*. A legjelentősebb prédikátor, *Dávid Ferenc* hatására maga a fejedelem is unitáriussá lett. A *katolikus* egyház viszont elnyomott helyzetben volt, a főúri családok közül is csak egy maradt meg a katolikus hiten: a somlyói *Báthoryak*.

A katolikus megújulás. Pázmány Péter szerepe

Amint a világegyházra igaz, ugyanúgy igaz a magyarországi katolicizmusra is, hogy a Trentói Zsinat **határozatai** semmit sem értek volna *reformszellemű* papok, püspökök, szentek nélkül, akik ezeket a határozatokat komolyan véve *átültetik* a hétköznapi életre. Egyik fő feladatuknak a **protestantizmus visszaszorítását** tartották, de emellett gondjuk volt a **katolikus szellem** kiművelésére, terjesztésére és elmélyítésére. Ezek közül az egyháznagyok közül elsőként **Oláh Miklós** emelkedik ki, aki 1553-ban lett az ország primása. Mivel Esztergom *török megszállás* alatt volt ekkor, az érsekség **Nagyszombatba** költözött, és itt működött. Oláh megkísérli az egyházi **nagybirtok** visszaszerzését, és mint nagybirtokos, földesúri hatalmát is igénybe veszi a protestánsok kiszorítására. 1559-ben az érseki birtokon állítólag egyszerre háromszáz faluból űzte ki a protestáns prédikátorokat és iskolamestereket. Az I. Ferdinándot helyettesítő **Miksa főherceg** megtiltotta az erélyesebb fellépéseket. Oláh megpróbálta a **trentói határozatok kihirdetését**, de mivel erre formálisan csak Zágrábban, illetve Győrött volt lehetőség, ezért az ország jó részén kihirdetés nélkül mentek át a gyakorlatba. Oláh szorgalmazza az **egyházmegyei zsinatok** tartását, melyek feladata a **katolikus tan** megfogalmazása, illetve a **papság erkölcsi színvonalának** emelése lett volna.

Itt csak átmeneti eredmények születtek. Tartós sikerre a papság képzésével lehet csak eljutni. 1561-ben megtelepíti a **jezsuitákat** Nagyszombatban, 1566-ban **egyházmegyei szemináriumot** nyit, amelynek vezetését a jezsuitákra bizza. A papságra készülők **külföldi képzéséről** is gondoskodik. Így tanulnak magyar kispapok *Bécsben* és *Bolognában*. **Telegdi Miklóssal** lefordíttatja *Canisius Szent Péter Kis katekizmusát*. Ezt a fordítást **Vásárhelyi Gergely** jezsuita fordítása váltotta fel 1599-ben, és ezt használták a XVIII. század végéig. Telegdi lesz az, aki mint **apostoli adminisztrátor** (1573-1586) 1577-ben megveszi a jezsuiták bécsi **nyomdáját**, és *Nagyszombatba telepíti* át. Itt adja ki a protestánsok ellen írt vitairatait. Némi ellensúlyt jelentenek ekkor már ezek a **katolikus nyomdák** a *debreceni*, a *kolozsvári* és egyéb **protestáns nyomdák** termékeivel szemben.

1567-ben Nagyszombat városát **tűzvész** pusztította, és ekkor égett le a jezsuita kollégium is. Ezt követően a jezsuiták elhagyták az országot, *Oláh* pedig a következő évben *meghalt*. Az ő művét majd méltó módon Pázmány Péter fogja folytatni és kiteljesíteni. Ő a magyar egyháztörténet egyik legnagyobb hatású szereplője, működését ezért részletesen ismertetjük.

Pázmány Péter *Váradon született* 1570. október 4-én. Apja, Pázmány Miklós Bihar vármegye alispánja, anyja, Massai Katalin. Mindketten protestánsok. Pázmány nyolc éves, amikor elveszti édesanyját. Apja négy év múlva újra házasodik, és feleségül veszi a katolikus Toldy Borbálát. Ebből a házasságból születik Pázmány féltestvére, György, aki a református hitben nőtt fel. Az apa 1583-ban a **kolozsvári jezsuiták** iskolájába íratja fiát, aki itt katolizál. Valószínűsíthető, hogy tanárai példája hatott rá, különösképpen *Szántó Istváné*, aki 1580 és 1584 között Kolozsvár magyar katolikus hitszónoka. Pázmány 1588-ban jelentkezik a **jezsuita rendbe**.

Noviciátusát *Krakkóban*, illetve *Jaroslawban* tölti. 1590-ben *Bécsbe* küldik, ahol három évig filozófiát tanul. 1593-ban Claudio Aquaviva generális *Rómába* rendeli. Itt a Collegium Romanumban tanul teológiát. Nagy hatással van rá **Roberto Bellarmino** személyes életpéldája és exhortációi. Az 1595-96-os tanévben amolyan gyakornokként, illetve tanársegédként *filozófiai repetitor* teendőket lát el az angol kollégiumban. 1596. április 13-án *szentelik pappá* a Lateráni Bazilikában. A tanév végén védi meg *teológiai doktori* címét, de magát a címet – jezsuita szokás szerint – csak többévi tanítás után, 1606-ban fogja majd megkapni.

A tanulmányi időt a **harmadik próbaév** követi, melynek során a különféle *karitatív, szociális* és egyszerű *házi munkák* mellett *hitoktatással* foglalkozik, *prédikál* és *gyóntat* a jelölt. 1597-ben *Grazba* rendelik, hogy ott filozófiát tanítson. Itt két év *kassai* megszakítás híján tíz évet tölt. 1600-ban *Vágsellyére* kerül az ottani jezsuita kollégiumba, ahol gyakran megfordult **Forgách Ferenc** nyitrai püspök is, akit Pázmány még Grazból ismert. 1601 februárjában kerül *Kassára* Felső-Magyarország főkapitányának kérésére, és másfél évig dolgozik itt, mint magyar nyelvű hitszónok, valamint a főkapitány udvari gyóntatója. Már itt megindul az **eredményes, békés visszatérítő munkája**. Az 1602-es év közepén Forgách Ferenc mellé rendelték, hogy annak ellenreformációs törekvéseit segítse. Az ő oldalán Pázmány országos szinten láthatott bele az Egyház ügyeibe.

Forgách meggyőződhetett a fiatal jezsuita tehetségéről, hiszen protestáns testvéreit Forgách Zsigmondot és Miklóst, valamint Thurzó Mihályt rövid időn belül visszatérítette a katolikus hitre. Forgách **püspök lesz** az, aki felszólítja **magyar nyelvű hitvitázó** irat megírására **Magyari István** sárvári prédikátor „*Az országokban való sok romlásoknak okairól*” című műve cáfolataként. A *Felelet* 1603 nyarán jelenik meg. Az ország különféle hiten lévő lakosai Mohácsot, illetve az azt követő szakadást Isten büntetéseként fogták föl, és egymás bűneivel okolták.

Pázmány visszakerül *Grazba*, ahol most *teológiát* kell tanítania, de itt is folytatja írásban a vitát a protestánsokkal. Ilyen műve „*Az mostan támtatt új tudományok hamisságának tiz nyilvánvaló bizonyosságáról*” (1605). Nem a hazai ellenfeleket veszi célba, hanem a **jелеsebb**

reformátorokat: Luthert, Kálvint, Melanchtont, Bézát, s írásaikat egymással, a Szentírással, saját életükkel szembe állítva mutat rá ellentmondásaikra, következtelenségeikre, s főként a Bibliával való szembenállásukra.

Ő volt az első magyar katolikus vitairó, aki az **ellenfelek álláspontját** is mélyrehatóan tanulmányozta. Műve függelékében ír az iszlámról: „*A Mahomet vallásának hamissága*” címmel. Nagyon fontos még az a tény, hogy műveit „*magyarokért magyarul*” írta. Itt Grazban írja meg a protestáns részről sokat támadott Bellarmino védelmében a ***Diatriba theologica*** (*Teológiai vitairat*) című művét, amelynek egyik megküldött példányáért Bellarmino köszönőlevelet is írt. Ezt követően 1606. november 4-én kapja meg a hivatalos teológiai doktori címét. Ebben az évben jelenik meg tőle a „*Keresztyéni imádságoskönyv*”. 1607-ben a szentek tiszteletéről ír könyvet: „*Keresztyéni felelet az megdicsőült szentek tiszteletiről, értünk való könyörgésekről és segítségül hívásokról*” címmel.

A gráci négy éves teológiai előadásait befejezve 1607. április 29-én teszi le a negyedik szerzetesi fogadalmát. Ezután **Forgách Ferenc** mellé rendelik, aki ekkor már esztergomi érsek. Pázmány a magyar jezsuiták képviselőjeként az **országgyűlésen** is részt vesz. Mátyás főherceg 1608 nyarán véleményt kért több teológustól: adhat-e katolikus fejedelem vallásszabadságot protestáns alattvalóinak. A megkérdezett öt főpap közül négy teljesen elutasította, egyedül Pázmány volt más véleményen. Tizenegy pontban foglalta össze a **vallásszabadság megadásának ellenérveit**, viszont huszonegy érvet említett a *megadás mellett*. Szinte sugalmazta a megadást: „*A magyarok a törökkel és a tatárokkal nagy és szoros szövetségben vannak, és inkább alávetnék magukat a törököknek, semhogy a vallásszabadságuktól megfosztani engedjék magukat.*”

A **politikai megfontolás** is emellett szólt, hiszen a magyar főrendű politikusok többsége protestáns volt. Az országgyűlésen a protestánsoknak adott engedmények ellen tiltakozó klérushoz Pázmány *nem csatlakozott*. Ugyanakkor az 1606-os bécsi békére hivatkozva igényelte a *jezsuita ellenes végzések* hatálytalanítását. A protestánsokkal szemben **szellemi fegyverekkel** harcolt: meggyőzéssel, érveléssel, szóval és tollal, később papok nevelésével és iskolák alapításával. Ilyen eszközökkel sikerült **áttérítenie egyre több nemesi családot**. A hagyomány harminc főrangú családról beszél, akiket Pázmány térített a katolikus hitre. A kortársak ezért mondták: Pázmány „*protestáns országban született és katolikusban halt meg*”.

1609-ben **három vitairatot** is kiadott. Az „*Öt szép levél*” címzettje **Alvinczi Péter** kassai prédikátor, a reformátusok vezető teológusa, Pázmány egykori váradi iskolatársa. Alvinczi még ugyanazon év őszén válaszol „*Feleletében*”. Pázmány erre kiadja „*Alvinczi ... megrostálási*” c. művét, valamint megírja „*Az nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene*” c. pamfletjét. Ez akkora fölháborodást keltett a protestánsok között, hogy perbe fogását követelték az országgyűlésen. Thurzó György, a protestáns nádor ezt megtagadta, mondván, hogy Pázmánynak annyi esze van, hogy még be találja bizonyítani, hogy igaza van. Rómából *óvatosságra inti* generálisa, *Claudio Aquaviva*. A protestáns tanok támadása helyett a **katolikus tanok népszerűsítését** ajánlotta.

1610-ben zajlik a **lutheránusok zsolnai zsinata**, melynek során forma szerint is kimondják **elszakadásukat** a katolikus egyháztól. Forgách érsek érvénytelennek és törvénytelennek nyilvánította a zsinatot és annak végzéseit. Pázmány álnéven latinul írt írásaival támogatja érsekét. 1611. augusztus 1-jére Forgách érsek **országos zsinatot** hív össze a katolikusoknak Nagyszombatba. Pázmány vezető szerepet játszott ezen a zsinaton a **trentói végzések kihirdetésével** és az **egyházi fegyelem megszilárdításával**. A zsinat szerint a bajok legfőbb oka a paphiány, valamint a klérus képzettségének és erkölcsiségének alacsony színvonala. Döntés is születik a **papképzés** kiszélesítéséről és színvonalának emeléséről.

1613-ban jelenik meg Pázmány **fő műve** „*Az Isteni Igazságra vezető Kalauz*”, amely a *katolikus tanrendszer* összefüggő és teljes kifejtése, és egyben „*a magyar nyelvű korai barokk próza jellegzetes darabja*”, valamint a legnehezebb *filozófiai és teológiai kérdések*

megoldása. Ez az első olyan Pázmány-mű, melyre érdemben akkor és azóta sem született protestáns válasz.

1615. október 16-án meghalt *Forgách Ferenc* esztergomi érsek. Az uralkodó, a katolikus rendek és egyházi vezetők Pázmányban látták a **méltó utódot**. Rendjének szabályzata azonban nem engedte, hogy főpap lehessen. Ezért, és a rendjén belül személyét ért méltatlan támadások miatt formálisan átlépett a szomaszkiak rendjébe. Ezt követően pedig II. Mátyás előbb túróci prépostnak nevezi ki, majd pedig **esztergomi érsekké 1616. szeptember 28-án**. Mint az ország első főpapja, egyben Magyarország főkancellárja is. **Bethlen Gábor** emiatt nevezi egyik levelében „*Magyarország helytartójának*”. *Melchior Khlesl* bíboros, bécsi püspök is egyengette útját. Működésének két éves *kényszerű megszakításához* vezetett Bethlen beavatkozása a *harminc éves háborúba*. Az 1619 augusztusi támadást követően halt *vértanú halált* Kassán, szeptember 7-én három volt munkatársa: **Körösi Márk, Pongrácz István és Grodecz Menyhért**. (Őket X. Piusz pápa boldoggá, II. János Pál pápa szentté avatta.) E hadvonulás miatt kellett Pázmánynak Bécsbe menekülnie. Onnan a *nikolsburgi béke* megkötése (1621) után térhet csak vissza. Magának a békének kimódolásában is jelentős szerepet játszott. Ez idő tájt alapítja meg a később róla elnevezett **szemináriumot**, a Pázmáneumot *Bécsben*. Nem sokkal ezután 1624-ben jelenteti meg *Kempis Krisztus követése* fordítását.

Az új érsek szembe szállt a kamara egyházi érdekeket sértő követelésével szemben, és sikerült rendbe raknia az *érsekség pénzügyeit*.

A trentói szellemnek megfelelően gondja volt egyházmegyei és nemzeti zsinatok tartására. Az első ilyen jelentős tanácskozás Nagyszombatban, 1629. október 4-én kezdődött, melynek határozatait ki is nyomtatták. A **trentói misekönyv** és **breviárium** kötelező használatát a következő évi zsinaton rendelte el.

Három év múlva a püspökök **rezidencia-köteleességét** határozták el. Ez azt jelenti, hogy a püspököknek az év nagy részén egyszomszomszomságjukban kell tartózkodniuk. Az *egyházmegyei zsinatok* évente ülészetek. Gyakori témájuk volt a hívek *oktatása*. A plébánosokat kötelezték, hogy minden vasár- és ünnepnap prédikáljanak, valamint templomi és iskolai hitoktatást tartsanak.

Pázmány működését mind **Bécs**, mind **Róma** nagyra értékelte, és ezért az uralkodó, II. Ferdinánd felterjesztette őt a **bíborosi címre**, amit a pápa is támogatott az 1629. november 19-i kinevezésével.

Tekintélye nemcsak az *udvar* és a *klérus* előtt volt nagy, hanem a *nemesség* körében is. Ennek egyik bizonyítéka, hogy *Zrinyi György* horvát bán halála előtt Pázmányra bízta két fiának, *Miklósnak* és *Péternek* a neveltetését.

A **nagypolitikában** mint kancellár, a **realitásokat** tartotta szem előtt: mind a *királyi Magyarország* Habsburg-függőségét, mind *Erdély* török hűségét szükségesnek tartotta, mert akkor ezzel lehetett érvényesíteni a **magyar érdekeket**.

Részint a *klérus* utánpótlásának biztosítására, részint a jövő *magyar értelmiség* képzésére alapítja meg a **nagyszombati egyetemet** 1635-ben, amely a XVIII. század végén Budára, majd Pestre települ át. Jogutódja lett a Pázmány Péter Tudományegyetem. Ez a kommunizmus idején az ELTE nevet kapta. Az 1989-es rendszerváltozás után a Hittudományi Akadémia körül megalakult a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, amelynek több kara van.

Pázmány 1637 március 19-én *halt meg*. **Pozsonyban**, a *Szent Márton székesegyház* kriptájába temették.

Pázmány jelentős **utódai** *Lósy Imre* (1639-1842), aki bőkezűen támogatta a magyar iskolaügyet, *Lippai György* (1642-1666), aki a katolikusok jogainak védelme mellett a magyarok jogait védelmezte a bécsi udvarral szemben, *Szelepcsényi György* (1666-1685) és

Széchenyi György (1685-1695). Az utóbbi kettő sokat tett a török elleni harc érdekében, valamint a szerzetesség támogatásában.

A magyar katolikus egyház története 1711 és 1914 között

Az 1711 és 1790 közötti időszak

A török kiűzése után helyre kellett állítani az egyházi életet a *volt hódoltság* területén. Különösen a **veszprémi** és a **váci** püspökökre hárult sok új templom és plébánia *felépítésének* feladata. A török kiűzése után a sérelmek hatására kitört *Rákóczi vezette szabadságharcban* a protestánsok és a katolikusok együtt harcoltak. 1711 után új korszak kezdődött. A korszak legjelentősebb alakja *Padányi Bíró Márton* (1745-1762) *veszprémi* püspök volt, aki rengeteg templomot és plébániát építtetett, illetve állított helyre. Jeles *váci* személyiségek voltak *Berkes András* helynök, *Althann Frigyes* (1718-1734), *Althann Károly* (1734-1756), *Esterházy Károly* és *Migazzi Kristóf* (1756-1781) püspökök.

A török kiűzése tehát lehetőséget adott az egyházi élet *fellendülésére*. Ekkor azonban új *problémák* keletkeztek. Ezek közül a legjelentősebb törekvés *az államegyházi rendszer* kiépítésének kísérlete volt.

Az első lépéseket már **Mária Terézia** (1740-1780) megtette, aki a Szentszék tudta nélkül hozott döntéseket. Ezek némelyike kifejezetten hasznos volt az egyház javára. Ilyen volt például az új egyházmegyék létrehozása. 1776-ban alakult a **szepesi**, a **rozsnyói** és a **besztercebányai**, 1777-ben pedig a **szombathelyi** és a **székesfehérvári** püspökség. Létrehozott három *görögkatolikus* püspökséget is (**Munkács**, **Nagyvárad**, **Kőrös**). Jelentős volt a királynő *oktatási reformja* a középiskolai oktatás területén („*Ratio Educationis*”, 1777), valamint a teológiai képzésben. Természetesen élt a **főkegyúri jogával** is.

II. József (1780-1790) felvilágosult szellemű király soknemzetiségű birodalmából fejlett gazdasági élettel rendelkező, *erősen központosított* összbirodalmat akart létrehozni. A tehetséges és a maga módján vallásos „*kalapos király*” messzemenően *függetlenítette magát Rómától*, megtiltotta a püspököknek a Rómával, a szerzetesrendeknek pedig a külföldi föelöljárókkal való érintkezést. A szerzetek tekintélyes részét *feloszlatta*, csak a szerinte hasznosakat tartotta meg (a betegápoló és a tanító rendeket). Az így nyert vagyonból létrehozta a *Vallásalapot* a szegény és az új plébániák felszerelésére. A papképzést kivette a püspökök kezéből, és a felvilágosodás szellemében „*generális*” szemináriumokat állított fel. Az istentiszteletet (a *takarékosságra hivatkozva*) aprólékosan szabályozta. Személyesen nagyra becsülte **VI. Piusz** pápát, de nem engedett elhatározásaiból, személyes találkozásai alkalmával sem. Halálos ágyán a „*nevezetes tollvonással*” rendeletei nagy részét visszavonta, egyházpolitikája azonban tovább élt. Rendszerét **jozefinizmusnak** nevezzük.

Az 1790-1914 közötti időszak

Az időszak jelentős eseménye volt **I. Ferenc** (1792-1835) idejében *két új egyházmegye* létrehozása: a **szatmári** és a **kassai**. Ekkor (1804) lett érsekség **Eger**.

A jozefinizmus eszméinek visszaszorítására, illetve a hit megszilárdítására **Rudnay Sándor** hercegprímás 1822-ben **nemzeti zsinatot** hívott össze, amelynek üdvös határozatait a bécsi udvar *tilalma* miatt nem lehetett kihirdetni. Az osztrák konkordátum (1855) ellenére a *főpapi székeket* egészen a Habsburgok bukásáig „*apostoli királyunk*” jelöltjeivel töltötte be a pápa.

Az 1848:III. sz. törvénycikkkel a katolikus vallás *megszűnt államvallás lenni*, de nem kapott autonómiát a kiegyezés után sem. A Haynau és a Bach féle **elnyomás** természetesen érintette az egyházat is, sok papot meghurcoltak, volt akit ki is végeztek. Enyhülést az 1855-ös *konkordátum* hozott.

A **dualizmus korában** a király *főkegyúri jogának gyakorlását* nem sikerült függetleníteni a felelős – akárhányszor antiklerikális – *kormánytól*. Az *egyházpolitikai harc* amiatt dúlt, hogy az állam megszabta a vegyes házasságból született gyerekek vallását (1868). Ezzel semmibe vette a szülők döntési jogát. Az „*elkeresztelő*” papok ellen eljárás indult. A harc az állami anyakönyvezés és a polgári házasság meghonosításával végződött, de az állam ugyanakkor megadta a *reverzális* adásának jogát. Ez azt jelentette, hogy a protestáns házastárs hozzájárult, hogy a gyerekeket katolikusnak kereszteljék és neveljék (1894). Szintén – antiklerikális erők által mesterségesen szított – felszültséget okozott az *infallibilitás dogmájának* kihirdetése körüli vita. A király megtiltotta a dogma kihirdetését, mire a püspökök „*közölték*” annak tartalmát a hívekkel, végül pedig a pápa nyomatékos felszólítására *ünnepélyesen is kihirdették*. A magyar püspökök nem vettek részt az I. Vatikánumnak azon a sessióján, ahol az infallibilitást megszavazták, de értesülve a szavazás eredményéről, azonnal *elfogadták* azt. Így bizonyos antiklerikális körök bizakodása ellenére *nem lett* Magyarországon *egyházzsakadás*.

A századvég idején a vallásgyakorlás kezdett elsekélyesedni, terjedt a *hitközömbösség* a liberális eszmék hatására. De azután jött a *megújulás* is.

A magyar katolikusok német mintára *nagygyűléseket* kezdtek rendezni és politikai pártot szerveztek. A Zichy Nándor alapította *Néppárt* szociális követeléseivel új szint hozott a politikába. A *katolikus ébredés* legnagyobb alakja **Prohászka Ottokár** (1857-1927) volt. Római tanulmányaiból hazatérve először az esztergomi szeminárium spirituálisa, majd dogmatika professzora lett. 1905-től *székesfehérvári püspök*. Az egész országban tartott *lelkigyakorlatokat*, elsősorban a férfi értelmiség számára, és kiváló *könyveket* írt. Pázmány óta a legnagyobb egyházi szónokunk és teológusunk.

Jelentős esemény volt 1912-ben a **hajdúdorogi** görögkatolikus püspökség felállítása.

Kitekintés

A magyar egyház helyzete a két világháború között

Trianon traumáját természetesen az egyház is *megsínylette*. Az ország két harmadának *elcsatolásával* és a magyarság egyharmadának *határon túlra kerülésével* az egyháznak is szembesülnie kellett. A szomszédos országok *magyarellenes elnyomása* hatással volt az ott működő egyházra is.

A két háború közötti helyzetet még most is nehéz *megítélni*. A **kommün** üldözte az egyházat, kisajátította az egyházi vagyont, államosította az oktatást.

A tanácskormány *bukása* után természetesen érvénytelenítették a rendeleteit. Sokan az utána következő korszakot **kurzus kereszténységnek** nevezik. Az „*úri*” Magyarországon azonban rengeteg katolikus egyesület működött, szinte minden korosztálynak és rétegnek megvolt a hitbuzgalmi egyesülete. Ide tartozott például a *Szívőárda*, a *cserkészet*, a *Mária-kongregáció*, a *Regnum Marianum*, és a különböző egyesületek *agrár-* és *iparos* fiataloknak. Fejlett volt a katolikus *iskolai hálózat*, és jelentős volt az egyház *szociális tevékenysége* is. A hívek lelkipásztori ellátására rengeteg *új plébánia* alakult.

Az egyház *felső vezetése* részben összefonódott a hatalommal, hiszen a főpapok, rendfőnökök hivataluknál fogva a *felsőház* tagjai voltak. Ugyanakkor az alsópapság, illetve a szerzetesek jó része ifjúsági, munkás- és földműves pasztorációval foglalkozott.

Magyarországon a *zsidótörvények embertelenségét* a papképviselők az *alsóházban*, **Serédi Jusztinián** hercegprímás pedig a *felsőházban* ítélték el. 1944. júniusi pásztorlevelével *megakadályozta* a pesti zsidók elhurcolását. A nyilas uralom alatt a *nunciatúra* kb. 25 ezer *menlevelet* adott ki a zsidóknak. A nyugat-magyarországi püspökök felszólították Szálasi nemzetvezetőt, hogy – a további vérontás elkerülése végett – harc nélkül engedje át az országot a Vörös Hadseregnek. Ezért Mindszenty veszprémi püspököt 26 papjával együtt Sopronkőhidára hurcolták. Köztük volt Lékai László későbbi prímás is. Az üldözöttek mentése miatt a nyilas uralom alatt is sokan haltak mártírhalált, köztük *Salkaházi Sára* szerzetes nővér és *Kálló esperes*.

A magyar egyház története 1989-ig

A szovjet uralom a megszállt országokban

Sztálin a második világháború lezárása előtt kijelentette, hogy minden győztes hatalom a maga *társadalmi rendszerét* valósítja meg az általa megszállt területeken. Valóban ez történt a Vörös Hadsereg által megszállt Kelet-Európában. A berendezkedés fő eszközei: a *fegyverszüneti szerződések*, a *jóváételi követelések* és a *katonai megszállás* voltak. A diktatúra kiépítésének módszere: a kommunisták a nemzeti ellenállási csoportokat „*antifasiszta népfrontokban*” fogják össze, amelyeket később felszámolnak. Ideiglenes kormányokat hoznak létre moszkvai emigráns kommunistákból, akiket *kulcspozíciókba* juttatnak (pl. belügy, újjáépítés). Földreformot, pénzügyi reformot, gazdaságirányítási reformot vezetnek be. A koalíciós kormányok úgynevezett szabad választásokat tartanak, amelyeknek során a kommunistáké lesz a belügyminisztérium és a rendőrség. A következő lépés az egypártrendszer megteremtése. A polgári politikusokat eltávolítják a közéletből (fenyegetéssel, erőszakkal, koncepciós perekkel). A polgári pártokat fokozatosan kiszorítják a hatalomból, a későbbiek során pedig felszámolják. A „*társutas pártokkal*” blokkpolitikát folytatnak, és irányított választásokkal próbálnak legitim hatalomhoz jutni. Megvalósítják a

gazdasági és a kulturális élet államosítását. Kezdi a bányák, a bankok és az ipar területén a magántulajdon megszüntetésével. Azután a korábbi vezetőket leváltják. Bevezetik a szovjet típusú tervgazdálkodást, végül pedig államosítják és uniformizálják a kultúrát. Az egyes országok vezetői szolgálékien átveszik a sztálinizmus gazdaságpolitikáját. Az ipar területén egyoldalúan fejlesztik a nehézipart, a mezőgazdaságot kollektivizálják, s mind ideológiai, mind pedig fizikai terrort alkalmaznak. Az egyházi vezetők *ellen üldözést folytatnak*, az azóta boldoggá avatott **Stepinac** horvát érseket házi őrizetbe veszik, később megmérgezik. **Mindszenty Józsefet** letartóztatják és életfogytiglani börtönre ítélik. **Berán** prágai kardinálist szintén börtönbe zárják, **Wyszinsky** lengyel bíborost szintén börtönbe csukják, **Márton Áron** gyulafehérvári püspököt előbb börtönre, majd később házi őrizetre ítélik, **Slipj** Ivovi érseket szintén letartóztatják. Őt végül Hruscsov uralma alatt kiengedik Rómába. Mindezekből látható, hogy a végső cél kimondva-kimondatlanul az egyén atomizálása volt. Azt akarták elérni, hogy sem gazdasági, sem politikai, sem ideológiai, sem vallási támasza ne legyen, és így az egyénnel, mint *kiszolgáltatott egyeddel*, bármit meg lehessen tenni.

Az úgynevezett „*csatlós államok*” **jellemzői** a következők. Központi diktatórikus irányítás és ellenőrzés az élet minden területén. Egy törpe kisebbség akarátának az „*élcsapaton*” keresztül való rákényszerítése az egész társadalomra. Ide tartozik még a központi gazdasági irányítás, az ötéves tervek. Verseny nincs, „*eszi, nem eszi, nem kap mást*”. Minőség helyett mennyiségi növekedés, ennek következményei például az eladhatatlan áruk. A szabadság háttérbe szorítása: nincs szólás-, sajtó-, vélemény-, vallás-, szervezkedési és gyülekezési szabadság, eluralkodik a kontraszelekció, azaz a szakmai tudás helyett a politikai megbízhatóság számít. A produktumok területén mindenütt a színvonalromlás a jellemző, és értékvesztés lép fel szellemi, anyagi és erkölcsi téren.

A magyar egyház története a szocializmus korában

Mivel ennek a korszaknak a pontos történetét kevesen ismerik, itt egy kicsit részletesebb ismertetés következik.

1945 tavaszán a Moszkvában tárgyaló jugoszláv követség előtt jelenti ki Sztálin: „*Ez a háború eltér a múltbéli háborúktól, ha valaki területeket foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti a saját társadalmi rendszerét. Ahova a hadserege eljut, ott a saját rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.*” A **kommunista ideológia** szerint a *politika osztálytevékenység*, melynek középpontjában a **hatalom megszerzése, megtartása és kiterjesztése** áll. Ez a hatalom a Szovjetunióban kiterjedt az emberek lelke fölötti uralomra is, hiszen a húszas évek elejétől kiépült a *totális diktatúra*, melynek lényege, hogy az élet legintimebb területét is ellenőrizni és irányítani akarja. Vagy ha úgy adódik, akkor a *vallást* és az *egyházat* is fel lehet használni **hatalmi célok** érdekében. Ehhez *engedelmes egyház* kellett, amiről a Szovjetunióban gondoskodott a **sztálini terror**. Ezt az engedelmes egyházat, egyházakat kell majd létre hozni a *megszállt országokban* is. A cél **Magyarországon** is a *szovjet-típusú „szocializmus”* megvalósítása volt. Az *egyént* meg kell fosztani minden támaszától. Az *államosításokkal* az egzisztenciális biztonságot és függetlenséget, a *többspártrendszer felszámolásával* a politikai kontroll és a politikai váltógazdálkodás lehetőségét, a társadalom érdekérvényesítését szüntetik meg. Az egyesületi élet és az egyesületek *felszámolásával* az egyének *közösségi szerveződését* és *támaszát* veszik el. Megszűnik a szólás, a sajtó, a véleménynyilvánítás szabadsága az uniformizált írott és elektronikus sajtóval. A *kultúra egyenirányításával* a szellemi, lelki értékek sérülnek és pusztulnak. A vallási élet ellenőrzésével és *korlátozásával* szűkül, illetve megszűnik az egyes emberek lelki szolgálata és megsegítése. Az *így magára hagyott ember* pedig ott áll kiszolgáltatottan és elnyomorítva.

A **szovjet csapatok** Magyarországra 1944 őszén érkeznek, és 1945. április 13-án *foglalják* el az országot. Velük együtt érkeznek haza Moszkvából a *magyar kommunista vezetők* is, akik pártjukat tulajdonvédő és vallásvédő pártként népszerűsítik. Megszerzik majd 1945 novemberében a *belügyminisztérium* illetve korábban a *rendőrség* és a politikai rendőrség *irányítását*, és így kezdettől fogva kezükben van a **hatalom megszerzésének** eszköze. A Vörös Hadsereg által megszállt Debrecenben 1944. december 21-én ült össze az *Ideiglenes Nemzetgyűlés*, és itt alakult meg az *Ideiglenes Nemzeti Kormány*. Ez a kormány rendelte el 1945. március 15-én és hozta nyilvánosságra március 18-án a *száz holdon felüli* birtokok, köztük az egyházi birtokok *kisajátítását* és kiosztását, kártalanítást ígérve. A magyar katolikus *püspöki kar tudomásul vette* a rendeletet.

Március 28-án meghalt a szívbeteg *Mikes János* volt szombathelyi püspök, másnap az *ország primása*, **Serédi Jusztinián** bíboros, esztergomi érsek. Március 30-án egy részeg szovjet katona halálosan megsebesítette **Apor Vilmos** győri megyéspüspököt, mert az megtagadta, hogy a püspökvárba menekült nőket kiszolgáltassa a katonáknak. A püspök április 2-án a kórházban belehalt sérüléseibe. (*Boldoggá avatása* a rendszerváltás után vált csak lehetségessé.)

Április 4-én a Szovjetunió követelésére megszakadtak a *diplomáciai kapcsolatok* Magyarország és az *Apostoli Szentszék* között, a pápai nunciust, *Angelo Rottát* pedig kiutasították az országból. A diplomáciai kapcsolatokat 1990. február 9-én állítják majd helyre.

XII. Piusz pápa 1945. október 2-i keltezésű bullájával **Mindszenty József** veszprémi püspököt *esztergomi érsekké*, Magyarország *hercegprimásává* nevezte ki, majd 1946. február 18-án *bíborosi méltóságra* emelte.

Az 1946:I. sz. tc döntött Magyarország **államformájáról** (február 1.). *Eltörölte* a *királyság* intézményét, és Magyarországot **köztársasággá** nyilvánította, és ezzel megszűnt a magyar katolikus egyház fő *közjogi szerepe*. Az 1947:IV. sz. tc majd intézkedik az egyes rangok és címek *eltörléséről*. E törvény szüntette meg az esztergomi érsek-primás hercegi rangját, majd pedig 1951-ben XII. Piusz pápa törli el a katolikus egyházfők feudális eredetű címeit. Ezzel az egyház részéről is *megszűnik* a *hercegprimási cím*.

1946 március 23-án hirdetik ki az 1946:VII. sz. tc-et a demokratikus államrend és a *köztársaság büntetőjogi védelméről*, amit a köznyelv csak „*hóhértörvény*”-ként emlegetett. E törvény alapján fognak majd elítélni számos *politikai vezetőt, katonai és egyházi személyt*, illetve egyszerű *állampolgárokat*. Ugyancsak ebben az évben már megindulnak a támadások az *egyesületek* ellen. „*Diákösszeesküvések*” címén az egyházi iskolásokat, és a vallásos, főleg katolikus egyesületeket támadják. Belügyminisztériumi rendelettel *osztatják* fel a Magyar Cserkészszövetséget, ezt követően pedig több mint 1500 katolikus egyesületet osztatnak fel. A rendszer kiépülésének végére 14365 különböző jellegű *egyesületet szüntetnek* meg.

A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége 1946 júniusában országos *nagygyűléseket* tartott, és *memorandumokban tiltakozott* a hitvallásos iskolák elleni *rágalomhadjárat* miatt. Az egyre nyíltabban érvényesülő politikával és sajtóval szemben Mindszenty, illetve a püspöki kar *zarándoklatokon* és *nagygyűléseken* vonultatta fel a hívek tízezreit. Az 1946. május 5-i máriaremete-i zarándoklaton több mint százezer férfi vett részt. Az 1948. május 13-i fatimai ájtatosságon a budapesti Gellért hegyi sziklakápolna előtt százezernyi *hívősereg* volt jelen. Május 30-án Budapesten mintegy kétszázötvenezer főnyi tömeg részvételével rendezték meg a 34. Eukarisztikus Világkongresszus jubileumi ünnepségeit. Ezen alkalomból **XII. Piusz** pápa este 18 órakor *rádiószózatot* intézett a *magyar néphez*. 1948 a Boldogasszony éve volt, amelyet december 8-án Te Deummal zártak az ország valamennyi katolikus templomában. Az év folyamán 4,6 millió ember vett részt összesen az ünnepségeken.

1946 júniusában volt a *vallásszabadság* első nyílt *megsértése* azzal, hogy az Actio Catholica elnöksége által bejelentett útvonalon az úrnapi körmenetet a rendőrség nem

engedélyezte. Az 1947-es hírhedt kékcédulás választásokon a *hívek* jelentékeny részét *kizárták a választói jog* gyakorlásából. Mindszenty ez ellen is tiltakozott a miniszterelnöknél. A kötelező *hitoktatás eltörlése* és a *fakultatív* hitoktatás bevezetése 1947 márciusában merül fel a koalíciós pártok értekezletén. A Szabad Nép 1947. március 13-án közölte Losonczi Géza kommunista képviselő parlamenti beszédét, amelyben többek között a fakultatív hitoktatás bevezetését követelte.

Ez ellen is *tiltakozott Mindszenty*, őt követően pedig a *református* és az *evangélikus* egyház vezetősége. Áprilisban az érsek-prímás pásztorlevelet adott ki a hitoktatás *védelmében*.

1948-at a „*fordulat éveként*” tartották számon a *kommunisták*, hiszen az 1948. június 12-14-én rendezett közös MKP és SZDP kongresszus kimondta a két párt *egyesülését*, és ezzel létre jött a *Magyar Dolgozók Pártja*. Így megszűnt a nagy múltú és egykor nagy tömegtámogatottságú *Szociáldemokrata Párt*, mint a kommunisták rivális munkáspártja. 1948 az *egyházpolitikában* is a *fordulat éve*. Ebben az évben államosítják az *egyházi iskolákat*, állítják félre az *egyházak vezetőit*, és próbálják az egyházakat belülről *megosztani*.

Először *szerkezeti változtatást* hajtanak végre az *iskolarendszerben*. 1945. augusztus 18-án jelent meg a rendelet a *nyolcosztályos kötelező általános iskolákról*. A rendelet teljesítése komoly gondot okozott az iskolafenntartó felekezeteknek. Állami részről is hiányoztak a tárgyi és személyi feltételek, hiszen háború után vagyunk. A tankönyveket újra kell írni, és felmerült az államilag jóváhagyott, *kötelező tankönyv* használatának a terve. Ez ellen 1946 decemberében tiltakozott Mindszenty.

Az *iskolák államosítása* 1948 tavaszától van *napirenden*, minden tiltakozás ellenére. Június 3-án *Pócsperiben* a község képviselőtestülete gyűlést tartott az iskolák államosításáról. Este a hívek a községháza elé mentek, hogy megtudják a képviselőtestület határozatát. A jelenlévő rendőrök közül az egyik fegyvere elsült, és az illető rendőr meghalt. A helybeli segédjegyzőt gyilkosság vádjával halálra ítélték és kivégezték, a plébánost mint felbujtót előbb halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Az eset *hatékony propagandaanyagnak* bizonyult az egyházi iskolák államosítás érdekében. Június 16-án *szavazták meg* az 1948:XXXIII. sz. tc-t: a nem állami iskolák fenntartásának az *állam által való átvétele*, az azokkal összefüggő vagyontárgyak *állami tulajdonba vétele* és *személyzetének állami szolgálatba való átvétele* tárgyában. 6505 *egyházi iskolát* államosítottak (több mint a fele katolikus), 18 ezer tanárt és tanítót vett volna át az állam. Az államosítás révén 4500 *szerzetes tanár* vált állás nélkülivé.

1948. január 10-én Rákosi Mátyás az MKP budapesti funkcionáriusainak értekezletén bejelentette, hogy a *klerikális reakcióval* az év végéig *végezni kell*. A három történeti egyház vezetője nem volt hajlandó az egyházukat és híveiket hátrányosan érintő egyezményeket aláírni az állammal, ezért mindhármuknak, *Mindszenty Józsefnek*, a katolikus egyház fejének, *Ravasz Lászlónak*, a református egyház vezető püspökének, valamint *Ordass Lajos* evangélikus püspöknek távoznia kellett, így vagy úgy... Párhuzamosan zajlottak a „*puhítások*”. Ravasz Lászlót Veres Péter honvédelmi miniszter és Dobi István, a kisgazdapárt akkori vezetője „az összes pártok és a kormány nevében” lemondásra szólították fel, március 31-én. Karl Barth svájci teológust is fölhasználták, hogy Ravasz Lászlót lemondassák. Veres Péter néhány nap múlva megismételte fölszólítását, de most a köztársasági elnök jelenlétében. Nem egészen egy hét múlva, április 14-én Rákosi fenyegette meg, arra célozva, hogy Turóczy Zoltán evangélikus püspököt kisebb hibákért tíz évi szabadságvesztésre ítélték. Ugyanezen a napon Ordass Lajos és Szabó József evangélikus püspökök látogatást tettek Rákosi Mátyásnál, aki sürgette az egyházi vezetés őrsváltását.

Ravasz László végülis április 30-án *lemondott* a református egyház Zsinati Tanácsa ülésén. Lemondását május 11-én elfogadták. Utóda *Bereczky Albert* lett.

Nehezebben ment Ordass Lajos „meggyőzése”. Először házkutatást tartottak nála, majd szeptember 8-án a gazdasági rendészeti ügyosztály őrizetbe vette. Október 1-én pedig a Budapesti Uzsorabíróság dollársegély bejelentésének szándékos elmulasztása vádjával *két évi fegyházra*, öt évi hivatalvesztésre és politikai jogfosztásra, valamint 3000 forint pénzbüntetésre *ítélte*. Őt még a saját egyházával is elítéltette az állam „püspöki hivatalától való elmozdításra”. Utóda Dezséry László lett.

A főpásztorok leváltása után a megfélemlített egyházi vezetők rögtön *aláírták* az egyházukat megcsonkító *megállapodást*: október 7-én a református, december 14-én az evangélikus egyház is elfogadta az állam által diktált feltételeket.

Ezután következett a *katolikus egyház*. Márciusban felmerült a pártvezetés részéről az a gondolat, hogy a hazai egyházat *önálló nemzeti egyházzá* alakítsák át. Áprilisban Független Katolikus Egyház elnevezéssel hét papból álló egyházi tanács jött létre laikusokból. A mozgalom, ahogy ők mondták: „*a népi demokrácia egészséges kialakulását*” hátráltató katolikus klérus ellensúlyozására alakult, „*semiben sem tér el ugyan a római katolikus egyház dogmáitól, de nem ismeri el a pápa politikáját a baloldali munkásmozgalommal szemben*”. Ebből a szervezkedésből azonban semmi sem lett. A nyár folyamán (július. 19.-23.) zajlott a katolikus egyház jelentős szervezete, az *Actio Catholica vezetőinek pere*, melynek során súlyos ítéletek születtek. Az augusztus 20-i állami ünnepek az *új kenyér ünnepe* jegyében zajlottak. A Szentjobb körmenet már elmaradt. Rákosi Mátyás a kecskeméti ünnepi nagygyűlésen elhangzott beszédében a *mezőgazdaság szocialista átalakítását* és „*a klerikális reakcióval*” való *leszámolást* fő feladatként említette.

November 19-én az ÁVH *letartóztatta* Mindszenty titkárát, *Zakar Andrást*, három nap múlva pedig házkutatást tartottak a primási palotában. Rákosi november 27-én az MDP KV ülésén kijelentette, hogy a mezőgazdaság szocializálásának és az egyházi reakció felszámolásának kérdését *párhuzamosan* kell megoldani.

December 8-án Mindszenty egy jelentős *katolikus értelmiségi küldöttséget* fogadott. A küldöttségnek az lett volna a megbízatása, hogy az érseket lemondásra bírja. Mivel ez nem sikerült, ezért került sor *Mindszenty letartóztatására* december 26-án. A *vád hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, kémkedés és valutaüzérekedés*. A lefogatása előtt néhány nappal az érsek-primás világhírűvé vált levelet írt *letartóztatása* esetére. Ebben többek között ez olvasható. „*Nem vettem részt semmiféle összeesküvésben. Nem mondok le érseki tisztemről. Nincs vallanivalóm és semmit sem írok alá. Ha mégis megtenném, az csak az emberi test gyengeségének a következménye, s azt eleve semmisnek nyilvánítom.*”

Mielőtt sor került volna a perre, a Demokrata Néppárt, amely mögött a hazai keresztény, mindenekelőtt a katolikus társadalom állt, kimondta feloszlását. A *kirakatperben* a Budapesti Népbíróság 1949. február 8-án hozott *ítéletet*. Mindszenty *életfogytiglan* tartó *fegyházbüntetést* kapott.

1949. augusztus 18-án szavazta meg az országgyűlés az *új alkotmányt*, amely létre hozta a jórészt az országgyűlés helyett működő *Elnöki Tanácsot*. Ennek az 1949:V. sz. rendelete törölte el a kötelező és vezette be a fakultatív *hitoktatást*. A püspöki kar erre válaszul közös *pásztorlevélben* figyelmeztette a hívő szülőket gyermekeik *vallásos nevelésének* szükségességére.

Az állammal kötendő *megállapodást* azzal siettették, hogy körülbelül kétezer *szervezetet* illetve *szervezetnőt* rendházaikból *elhurcoltak* és *internáltak*. Ezzel *kényszerítették* a püspöki kart az *aláírásra*, amely végül 1950. augusztus 30-án megtörtént. A *katolikus egyház* mindössze négy hittudományi főiskolát és nyolc szerzetesek által vezetett középiskolát tarthat fenn, valamint hat ezekhez kapcsolódó kollégiumot. A szerzetes rendek közül a *bencés*, a *ferences*, a *piarista* és egy *női tanítórend* (iskolanővérek) kap *működési engedélyt*. A

plébániai rendszer mellett csak ezek az intézmények léteztek, valamint néhány *szociális otthon*.

1950. szeptember 7-én hirdették ki, és aznap életbe lépett az Elnöki Tanács 1950:XXXIV. sz. tc-e, amely *megvonta* a fentiek kivételével a *szervesrendek működési engedélyét* Magyarországon. December 5-ig ki kellett üríteni a rendházakat, és át kellett adni az államnak. A rendelet 23 férfi és 40 női szerzetesrendet érintett 635 rendházzal, 2582 illetve 8956 rendtaggal.

1951. május 19-én hirdették ki az 1951:I. sz. törvényt, amely létre hozta az *Állami Egyházügyi Hivatalt*, a minisztertanács felügyelete alatt. Az előtte való nap este tartóztatták le **Grósz József** kalocsai érseket, az ő *perére* 1951. június 22. és 26. között került sor. Az *ítélethirdetés* június 28-án volt. A *vád*: a *demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, valutaüzérkedés, külföldre szöktetés, bűnpártolással elkövetett népellenes bűnök*. Az ítélet *15 év börtön*. A Grósz pernek huszonnégy *mellékpere* volt, melyek során tizenöt *halálos ítéletet* hoztak, és ezek egy részét végre is hajtották.

Megindult az egyes egyházi vezetők *ellenőrzése és irányítása*. Az ÁEH az összes egyházmegyei hatósághoz *miniszteri biztost* nevezett ki („*bajuszos püspökök*”). Velük együtt békepapok kerülnek az aulákba, valamint a jelentősebb plébániák élére.

Az 1951:XX. sz. elnöki tanácsi törvényerejű rendelet dönt a „*főkegyúri jogról*.” Ez itt azt jelenti, hogy minden jelentősebb egyházi hivatal élére a kinevezéshez az Elnöki Tanács *előzetes hozzájárulása* szükséges.

A nyár folyamán kezdődött el a Dózsa György úti Regnum Marianum templom bontása. A helyén 1951. december 16-án leleplezték Sztálin szobrát.

1954. október 23-24-én jött létre a *Hazafias Népfront*, melynek vezetésébe püspököket és papokat is beválasztottak. A HNF-hez csatlakozott a *Katolikus Papok Országos Békebizottsága*.

1955 nyarán, illetve őszen Mindszenty és Grósz börtönbüntetését *felfüggesztették*, majd először Püspökszentlászlón, később pedig Felsőpetényben tartották őket *házi őrizetben*. Innen Grósz a tószegi plébániára internálták. 1956. május 12-én a püspöki kar kérésére az Elnöki Tanács *kegyelmi úton* elengedte Grósz József hátralévő büntetését. Grósz letette az esküt az alkotmányra, és újra *átvehette a kalocsai főegyházmegye* kormányzását. Az októberi felkelés során 30-án Mindszenty *visszanyerte szabadságát*, a forradalom leverése után, november 4-én azonban az *amerikai követségen* kért és kapott *politikai menedékjogot*. Ezt 1971. szeptember 28-ig vette igénybe, amikor nyugatra távozhatott. Az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette, és megszüntette ellene a büntető eljárást. Mindszenty József 1975. május 6-án hunyt el Bécsben.

1956. rövid, reményteljes időszaka után a **Kádár-rendszer** felújította az *elnyomás* módszereit. 1960-tól több éven át *tiltott szervezkedés* címén *kirakatpereket* rendeztek ifjúsági lelkipásztorok és világi apostolok ellen.

1964-ben **részleges megállapodás** született a *Vatikán* és a *magyar állam* között a *püspöki székek betöltésének* tárgyalásos módjáról, és a római *Pápai Magyar Intézet* megnyitásáról. Mindszenty bíboros utóda az esztergomi érseki székből **Lékai László** (1976-1986), majd **Paskai László** lett. Az *enyhülés* korszaka több apró *eredményt* hozott, elsősorban a *nyugati utak* és a *nyugati teológiai szakirodalom* tanulmányozási lehetőségeinek terén. Megindulhatott a *világiak* teológiai képzésének lehetősége is, eleinte elég korlátozott formában. A teológiai *könyvkiadás* és a *hitoktatás* lehetőségei is javultak.

A mustármag reménye

A **szocialista rendszer összeomlása** után **szabadság** köszöntött a magyar katolikus egyházra. **Saját törvényei szerint** tölthetők be az egyházi állások. Huszonegy férfi és

ötvennégy női *szerves közösség* szabadon folytathatja 1950-ben megszakított életét. Az újjáalakulás természetesen nem megy *nehézségek* nélkül.

Jelentős esemény az **új egyházmegyei rendszer** kialakítása. *II. János Pál* pápa 1993. május 31-én a „*Hungarorum gens*” kezdetű bullájával az országot **négy érseki tartományra** osztotta. Az **Esztergom-Budapesti Főegyházmegye** alá tartozik a **Győri Egyházmegye** és a **Székesfehérvári Egyházmegye**. A **Veszprémi Főegyházmegye** suffragáneusa a **Szombathelyi Egyházmegye** és a **Kaposvári Egyházmegye**. A **Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye** alá tartozik a **Pécsi Egyházmegye** és a **Szeged-Csanádi Egyházmegye**. Az **Egri Főegyházmegye** érseki tartományába tartozik a **Váci Egyházmegye** és a **Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye**. A magyar egyházszervezetbe tartozik még a **Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye** és a **Miskolci Görög Katolikus Apostoli Exarchátus**, valamint a **Pannonhalmi Területi Főapátság**, amelynek része például a *bakonybéli* és a *tihanyi* apátság. Szintén újjáalakult a **Tábori Püspökség**.

A *rendszerváltozás* után a **környező államokban** is *pozitív változás* történt. A **romániai** forradalom után a pápa betöltötte a **szatmári**, a **nagyváradi** és a **temesvári** püspökségeket, **Gyulafehérvárt** pedig **érsekség** rangjára emelte. Az ottani papoknak és papnövéndékeknek pedig lehetőségük nyílt a *magyarországi klérussal* való intenzívebb *kapcsolattartásra*, illetve *magyarországi* vagy *nyugati* tanulmányokra. **Szlovákiában** is megvalósult a vallásszabadság, azonban a *magyar egyházmegye* problémája még nem nyert megoldást. A *kapcsolattartás* és a *külföldi tanulmányi* lehetőségek ott is pozitív irányban mozdultak el. A *nacionalizmus* azonban sajnos az ottani *katolikus hierarchián* belül is megvan.

Függelék

Az egyetemes zsinatok

1.	I. Niceai Zsinat	– Nicaenum I., 325
2.	I. Konstantinápolyi Zsinat	– Constantinopolitanum I., 381
3.	Efezusi Zinat	– Ephesinum, 431
4.	Khalkedoni Zsinat	– Chalcedonense, 451
5.	II. Konstantinápolyi Zsinat	– Constantinopolitanum II., 553
6.	III. Konstantinápolyi Zsinat	– Constantinopolitanum III., 680-681
7.	II. Niceai Zsinat	– Nicaenum II., 787
8.	IV. Konstantinápolyi Zsinat	– Constantinopolitanum IV., 869-870
9.	I. Lateráni Zsinat	– Lateranense I., 1123
10.	II. Lateráni Zsinat	– Lateranense II., 1139
11.	III. Lateráni Zsinat	– Lateranense III., 1179
12.	IV. Lateráni Zsinat	– Lateranense IV., 1215
13.	I. Lyoni Zsinat	– Lugdunense I., 1245
14.	II. Lyoni Zsinat	– Lugdunense II., 1274
15.	Vienni Zsinat	– Viennense, 1311-1312
16.	Konstanzi Zsinat	– Constantiense, 1414-1418
17.	Basel-Ferrara-Firenzei Zsinat	– Florentinum, 1431-1442
18.	V. Lateráni Zsinat	– Lateranense V., 1512-1517
19.	Trentói Zsinat	– Tridentinum, 1545-1563
20.	I. Vatikáni Zsinat	– Vaticanum I., 1869-1870
21.	II. Vatikáni Zsinat	– Vaticanum II., 1962-1965

Az újkor pápái

- V. Miklós, 1447-1455
- III. Callixtus, 1455-1458
- II. Piusz, 1458-1464
- II. Pál, 1464-1471
- IV. Sixtus, 1471-1484
- VIII. Ince, 1484-1492
- VI. Sándor, 1492-1503
- III. Piusz, 1503
- II. Gyula, 1503-1513
- X. Leó, 1513-1521
- VI. Hadrián, 1522-1523
- VII. Kelemen, 1523-1534
- III. Pál, 1534-1549
- III. Gyula, 1550-1555
- II. Marcell, 1555
- IV. Pál, 1555-1559
- IV. Piusz, 1559-1565
- V. Piusz, 1566-1572
- XIII. Gergely, 1572-1585

- V. Sixtus, 1585-1590
- VII. Orbán, 1590
- XIV. Gergely, 1590-1591
- IX. Ince, 1591
- VIII. Kelemen, 1592-1605
- XI. Leó, 1605
- V. Pál, 1605-1625
- XV. Gergely, 1621-1623
- VIII. Orbán, 1623-1644
- X. Ince, 1644-1655
- VII. Sándor, 1655-1667
- IX. Kelemen, 1667-1669
- X. Kelemen, 1670-1676
- XI. Ince, 1676-1689
- VIII. Sándor, 1689-1691
- XII. Ince, 1691-1700
- XI. Kelemen, 1700-1721
- XIII. Ince, 1721-1724
- XIII. Benedek, 1724-1730
- XII. Kelemen, 1730-1740
- XIV. Benedek, 1740-1758
- XIII. Kelemen, 1758-1769
- XIV. Kelemen, 1769-1774
- VI. Piusz, 1775-1799
- VII. Piusz, 1800-1823
- XII. Leó, 1823-1829
- VIII. Piusz, 1829-1830
- XVI. Gergely, 1831-1846
- IX. Piusz, 1846-1878
- XIII. Leó, 1878-1903
- X. Piusz, 1903-1914
- XV. Benedek, 1914-1922
- XI. Piusz, 1922-1939
- XII. Piusz, 1939-1958
- XXIII. János, 1958-1963
- VI. Pál, 1963-1978
- I. János Pál, 1978
- II. János Pál, 1978-

A II. Vatikánium (1962-65) okmányai

Rendelkezés a szent liturgiáról („*Sacrosanctum Concilium*”)
 Hittani rendelkezés az Egyházzól („*Lumen gentium*”)
 Hittani rendelkezés az isteni kinyilatkoztatásról („*Dei verbum*”)
 Lelkipásztori rendelkezés az Egyházzól a mai világban („*Gaudium et spes*”)

Határozat a hírközlés és tömegtájékoztatás eszközeiről („*Inter mirifica*”)
 Határozat a keresztény egységtörekvésről („*Unitatis redintegratio*”)
 Határozat a keleti katolikus egyházakról („*Orientalium ecclesiarum*”)
 Határozat az Egyház hithirdető tevékenységéről („*Ad gentes*”)

Határozat a püspökök pásztori tisztségéről az egyházban („*Christus Dominus*”)

Határozat a papi szolgálatról és életről („*Presbyterorum ordinis*”)

Határozat a papság képzéséről („*Optatam totius*”)

Határozat a szerzetesélet korszerű megújításáról („*Perfectae caritatis*”)

Határozat a világiak apostolkodásáról („*Apostolicam actuositatem*”)

Nyilatkozat a keresztény nevelésről („*Gravissimum educationis*”)

Nyilatkozat a vallásszabadságról („*Dignitatis humanae*”)

Nyilatkozat az Egyház viszonyáról a nem-keresztény vallásokhoz („*Nostra aetate*”)

Ajánlott irodalom

Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai

Fila B. – Jug L.: Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai. Kisterenye-Budapest, 1997.

Cserhádi J. – Fábrián Á.: A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. Budapest, 1975.

A Katolikus Egyház Katekizmusa. Budapest,

Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal. Szerkesztette, fordította és a magyarázatokat írta Erdő Péter. Budapest, 1985.

Pápai megnyilatkozások 1980-

Egyetemes egyháztörténeti kézikönyvek

Adriányi G.: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975.

Bangha B. – Íjjas A. (szerk.): A keresztény egyház története. I-VIII. köt. Budapest, 1937-1941.

Bréhier, J.: Bizánc tündöklése és bukása. I-II. Budapest, 1997.

Chadwick, H. – Evans, G. R.: A keresztény világ atlasza. Budapest, 1993.

Chobot F.: Jézus Krisztus egyházának története. I-IV. Budapest-Rákospalota, 1907.

Franzen, A.: Kis egyháztörténet. (Ford. Fejérvári B.) Szeged, 1998.

Gergely J.: A pápaság története. Budapest, 1982.

Hangay Z.: A pápák könyve. Budapest, 1991.

H. Küng – J. Van Ess: Párbeszéd az iszlámról (kereszténység és világvallások) Palatinus, 1988.

Hefele, K. – Knöpfler, A.: A katolikus egyház tankönyve. Temesvár, 1905.

H. von Glasenapp: Az öt világvallás. Gondolat, Budapest, 1981.

Jedin, H.: A zsinatok története. (Ford. Víz L.) Budapest, 1998.

Karcsú A.: A római pápák története. I-III. Szeged, 1869..

Marx, I.: A katolikus egyház története. (Ford. Bilkei F.) Székesfehérvár, 1932.

Medvigy M.(szerk.): Isten népének története. Jegyzet a katolikus gimnáziumok használatára. Budapest, 1996.

Pierrard, P.: A katolikus egyház története. (Ford.: Hámori Gy.) Novi Sad, 1987.

Ranke, L.: A pápák története. (Ford. Horváth Z.) Budapest, é.n.

Szántó K.: A katolikus egyház története. I-III. Budapest, 1983-1987.

Timkó I.: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest, 1971.

Török J.: Egyetemes egyháztörténelem. I-II. köt. Budapest, 1999.

Tuba I.: Az üdvösség története. Jegyzet a piarista gimnáziumok tanulói számára. Budapest, 1997.

Az ókor története

Althamer, B.: Ókeresztény irodalomtörténet. (Ford. és átdolg.: Hermann I.) Budapest, 1947.

Borzák I. (szerk.): Római történeti chrestomatia. Budapest, 1963.

Artner E.: Ókeresztény egyház- és dogmatörténet. Budapest, 1946.

Hamman A.: Így éltek az első keresztények. Budapest, 1981.

Kühár F. (szerk.): Keresztény remekírók. 1-16. Sorozat. Budapest, 1944.

Vanyó L.: Az ókeresztény egyház és irodalma. Budapest, 1980.

Vanyó L.: Ókeresztény írók. Sorozat. 1980-

A középkor története

- Artner T.: A középkor művészete. Budapest, 1962.
- Angi, J. – Bárány, A. – Orosz I. – Papp I. – Pósnán A.: Európa a korai középkorban. Debrecen, 1997.
- Bozsóky P. G.: Keresztshadjáratok. Újvidék, 1995.
- Duby, G.: Emberek és struktúrák a középkorban. Budapest, 1978.
- Duby, G.: A lovag, a nő és a pap. Budapest, 1987.
- Duby, G.: Katedrálisok kora. Budapest, 1985.
- Duby, G. – Mandrou, R.: A francia civilizáció ezer éve. Budapest, 1975.
- Eppelrein, S.: Nagy Károly. Budapest, 1982.
- Endrei W.: A középkor technikai forradalma. Budapest, 1978.
- Entz G.: A gótika művészete. Budapest, 1973.
- Félegyházy J.: Az egyház a korai középkorban. Budapest, 1967.
- Fügedi E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest, 1981.
- Mezey L.: Deákság és Európa. Budapest, 1979.
- Le Goff, J.: Az értelmiség a középkorban. Budapest, 1980.
- Pirenne, H.: A középkori gazdaság és társadalom története. Budapest, 1983.
- Southern, R. W.: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Budapest, 1987.
- Székely Gy.: VII. Gergely. Budapest, 1984.
- Sz. Jónás I. (szerk.): Egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közel-Kelet. I-II. kötet. Budapest, 1981.
- Török J.: Az egyház története a korai középkorban. Budapest, 1984. A Hittudományi Akadémia jegyzete.
- Váczy P.: A középkor története. (Egyetemes történet II.) Budapest, 1936.
- Zöllner, W.: A kereszties háborúk története. Budapest, 1980.

Az újkor története

- Bainton, R. H.: Luther.
- Chadwick, O.: A reformáció. Budapest, 1997.
- Friedenthal, R.: Luther élete és kora. (Ford. Terényi I.) Budapest, 1977.
- Füßy T.: IX. Pius pápasága. I-III. köt. Budapest, 1878-79.
- Grisar, H.: Luther Márton élete. (Ford. és átdolg.: Hoitsy L. P.) Budapest, 1929.
- Hajnal I.: Az újkor története. (Egyetemes történet III.) Budapest, 1936.
- Huizinga, J.: A középkor alkonya. Budapest.
- Kis A.: Olaszország története. 1748-1968. Budapest, 1975.
- Konkordia Könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai. I-II. Budapest, 1957.
- Makkai L.: A reneszánsz világa. Budapest, 1977.
- Puskely M.: Akik a jobbik részt választották. Róma, 1978.
- Puskely M.: Akik hittek a szeretetben. Róma, 1976.
- Ranke, L.: A római pápák az utolsó négy században. I-III. köt. Budapest, 1889.
- Sipos I.: A római kérdés. Pécs, 1917.
- Urbán A. (szerk.): Új- és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Budapest, 1970.
- Vadász S. (szerk.): Tanulmányok a francia forradalom történetéből. Budapest.

A magyar egyház története

- Balics L.: A római katolikus egyház története Magyarországon. I-II. köt. Budapest, 1885-1890.
- Balogh A.: Pannónia őskereszténysége. Budapest 1930.
- Balogh M. – Gergely J.: Egyházak az újkor Magyarországon. 1790-1992. Budapest, 1993.

- Bitskey I.: Pázmány Péter. Gondolat, Budapest, 1986.
- Bucsay M.: A protestantizmus története Magyarországon. Budapest, 1985.
- Dümmerth D.: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1977.
- Dümmerth D.: Az Anjou-ház nyomában. Budapest, 1982.
- Fraknoi V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel. I-III. Budapest, 1901-1903.
- Győrffy I.: István király és műve. Budapest, 1977.
- Hermann E.: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.
- Karácsonyi J.: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban 900-1900-ig. Veszprém, 1929.
- Lányi K. – Knauz N.: A magyar egyház történelme. I-II. Esztergom, 1867-1869.
- Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971.
- Meszlényi A.: A jozefinizmus kora Magyarországon. Budapest, 1934.
- Miklósi L.: Magyar hősök az öt világrészen. Budapest, 1936.
- Mindszenty J.: Emlékirataim. Frankfurt a. M. 1974.
- Pirigyi I.: A görögkatolikus magyarság története. Nyíregyháza, 19982.
- Salacz G.: A magyar kultúrharca. Bécs, 1938.
- Salacz G.: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867-1918. München, 1974.
- Szilas L.: Kis magyar egyháztörténet. Róma, 19982.
- Török J.: A magyar egyház ezer éve. Agape, Novi Sad, 1992.
- Zombori I. (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Budapest, 1996.
- Zsilinszky M. (szerk.): A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907.
- Zsoldos A.: Az Árpádok és alattvalóik. Csokonai kiadó, Debrecen, 1997.

A szerzetesség története

- Balanyi Gy.: Szerzetesrendek. Budapest, 1933.
- Balanyi Gy.: A szerzetesség története. Szent István könyvek 5-6. szám. Budapest, 1932.
- Balanyi Gy. – Bíró V. – Tomek V.: A magyar piarista rendtartomány. Budapest, 1943.
- Csóka L.: Szent Benedek fiainak világtörténete. I-II. Budapest, 1969.
- C. Zarnecki: Kolostorok, szerzetesek, barátok. Ford: Sarodi T. London, 1972.
- Kisbán E.: A magyar Pálosrend története I-II kötet. Budapest 1940.
- Lékai L.: Ciszterciek. Budapest, 1991.
- Puskely M.: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz. I-II. Budapest, 1995-1996.
- Török J.: Szerzetes és lovagrendek Magyarországon. Budapest, 1990.

A szentek élete

- Bocsa J.: Szentektől tanulni. Kecskemét, 1995.
- Balanyi Gy.: Assisi Szent Ferenc. Budapest, 1927.
- Balanyi Gy.: Kalazanci Szent József élete. SzIT, Budapest, 1923.
- Balanyi Gy.: Magyarországi Szent Erzsébet. Budapest, 1932.
- Balanyi-Kühár-Íjjas-Juhász-Parragi: A tizenkét Pius. Arkádia kiadása, Athaeneum, Budapest 1942.
- Bangha B.: Jellemrajzok a katolikus egyház életéből. Mária kongregáció kiadóhivatala, Budapest, 1914.
- Béky G.: Szentéletű japánok. I-II. kötet. Parma Ohio, 1978.
- Benkő A.: Három pápa. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1979.
- Bíró M.: Az életadó oszlop. Georgiai szentek és vértanúk legendái. Szombathely, 1990.
- Bíró V. – Boros F. (szerk.): Erdélyi katolikus nagyok. Kolozsvár, 1941.
- Czapik Gy.: Példák a szentek életéből. Budapest, 1924.

- Dedek Crescens L.: Szentek élete I-II. Budapest, 1900.
- Diós I. (szerk.): A szentek élete. I-II. Budapest, 1988.
- György A.: Jöjj, kövess engem (szemelvények a szentek életéből). SzIT, Budapest 1982.
- Hám A.: Ifjú szentek élete. Budapest, 1909.
- Hahnekamp Gy.: Magyar konvertiták. Budapest 1900.
- Íjjas A.: Szentek élete. I-II. Budapest.
- Just B. – Lippay L. – Nyisztor Z.: Korunk Szentjei. Magyar Katolikus Írók Könyvei sorozat. Budapest, 1938.
- Kőváry K.: A gyóntatószék apostolai. Parma Ohio, 1977.
- Marosi L. (szerk.): Testvéreink, a szentek. Eisenstadt, 1977.
- Marosi L.: Sugárzó emberek. Eisenstadt, 1981.
- M. Deésy G.: Krisztusba öltözöttek. Oltárra emelt jezsuiták a rend első négy századában. Korda, Budapest, 1938.
- Puskely M.: Árpádházi Szent Erzsébet. OMC 1985.
- Puskely M.: Avilai Teréz. Róma, 1977.
- Puskely M.: Virágoskert vala híres Pannónia. Budapest, 1994.
- Schütz A. (szerk.): Szentek élete. I-IV. köt. Budapest, 1932-1933.
- Sz. Jónás I: Árpádházi Szent Erzsébet. Életek és korok sorozat, Akadémia, 1986.
- Tarczai Gy.: A nagy rendalapító. Budapest, 1918.